ըել ի նմանէ, զի դարձ արասցէ գերելեաց, որպէս զհին Իսրաէլին, բարեխաւսութեամբ ամենայն սրբոց, ամէն։

565 ա Եւ ի՛ յայս դառն և ի ‖ նուըր և ի նեղ և ի սուզական ժամանակիս այր մի բարեպաշտաւն, աղաւթասէր և ողորմած, աստուածասէր և քրիստոսադաւան և ուղղափառ, այր հսկայազաւր ի մրցմունս պատերազմաց, դիւցազնական ի յազատաց և պայազատ ի յիշխանաց, ի յազանց և ի տոհմէ ազքանազեան սեռից պարոն Շալուէ, որդի մեծի իշխանին՝ աստուածասէր պարոն Սարգսին և Թոռն պարոն Բուղլախին. եւ սա հմուտ գոլով հմտութեանց և ներհմտութեանց, արհեստից և մակացութեանց և հնա[գի]ր պատմութեանց՝ նորոց և հնոց, և ուսեալ զբանն, որ ասէ՝ Երանի, որ ունի զաւակ ի Սիովն և ընդանի յԵրուսաղէմ, և դարձեալ, թէ՝ Լաւ է անզաւակութիւն հանդերձ քաջութեան, զի անմահութիւն յիշատակ նորա, զի յաստուծոյ և ի մարդկանէ ճանաչի, և դարձեալ, թէ՝ Են մարդիկ որոց գործքն յայտնի են և յառաջագոյն երթան ի դատաստան, և են որոց զկնի երթան՝ գիրքն է և ամենայն սպասք եկեղեցւոյն։

Զայս տեսեալ և իմացեալ հաւատարիմ ծառայս աստուծոյ պարոն Շալուէս, ցանկացող եղև լուսափայլեալ և մեծապատ տաւնականիս, ի հաստատութիւն կաթուղիկէ եկեղեցւոյ։ Սա բուրաստան աստուածային և դրախտ աստուածատունկ, յորում ծաղիկքն բանականք սպիտակափայլ, կարմրանըշան, ծիրանագեղ, դեղնանկար, կանաչազարդ վայելչութեամբս ըստ զանազան առաքինութեանցն ցուցեալ. սա [եկ]եղեցոյ զարդ և փառք պարծանաց, հայրապետաց խնդութիւն, թագաւորաց պարծանք, քահանայից հրճուանք, սա գանձ և մարգարիտ մեծագին։ Ստացաւ զսա փափագանաւք և ի հալալ և ի քրտնաջան վաստակոց իւրոց և
565 բ ետ գրել զսա, զի լիցի բարեխաւս յաւուրն դատաստանի և ա ‖ նա-

Նկ. 22. Մի հատված Ոհաննէս Թմոքուեցու հիշատակարանից։

 նառ առենին բարեխաւս և անջինջ յաւիտենական յիշատակ պարոն
Բուղլախին, հաւրն պարոն Սարգսին, և մաւրն պարոն Թամսին, և եղ-
բաւրն պարոն Գրիգորին, որ ի ծրագրել սորա խակակոտորել յաշխար-
հըս և եթող սուգ և տրտմութիւն բազում եղբաւր իւրոյ, զոր տէր
աստուած իմ հանգուսցէ զնա ի գոգն Աբրահամու և ինքն անցեալ
պտշտեսցէ, և միւս եղբաւրն պարոն Փանուելին, և քերցն Սիթ-խաթու-
նին և Թենեկին, և ամուսնոյ իւրոյ պարոն Դովլաթ-խաթունին, և միւս
այլ կենդանի կենաց կցորդի իւրոյ պարոն Գուլփաշին, և նորաբող-
բոջ դեռաբուսիկ զաւակի սոցա՝ պարոն Դաւթին, զի տէր աստուած
պահեսցէ զսա անփորձ և անսասան մինչև ի խորին ծերութիւնն,
ամէն։

Արդ, որ հանդիպիք սմա կարդալով, կամ աւրինակելով, կամ
ունկնդրութեամբ՝ յիշեցէք ի մաքրափայլ և յերկնաթոիչ յաղաւթս
ձեր զվերոյգրեալսդ առհասարակ։ Դարձեալ, աղաչեմ յիշել ի տէր
Յովանէս եպիսկոպոս՝ մականուն Ոսկիափոր, որ է ուսուցիչ մեր այսմ
գործոյ։

Արդ, ծրագրեցաւ սա յերկիրս Արարատեան, ի գեաւղս, որ կոչի
Սերկևիլի, ընդ հովանեաւ սրբոյ Յովանիսիս և այլ սրբութեանցս, ի
հայրապետութեան և իշխանութեան տէր Գաբրիէլի՝ արի և քաջ կրաւ-
նաւորի, և ի խանութեան Ջանանշանին, և ի թագաւորութեանն
Վրաց Վախթանկի՛, և յիշխանութեան տեղոյս պարոն Ալիբէկին, և
պարոն Շալուին՝ տեառն գրոյս, և պարոն Վաչ[ուտի՞]ն, և պարոն Քրթին,
[և պարոն Սա՞]րգս[ի]ն: Դարձեալ, աղաչեմ վասն սիրոյն Քրիստոսի
յիշել ի տէր զայս գեղիս զկրաւնաւորքս և զքահանայքս՝ զտէր Խա-
չատուր կրաւնաւորն՝ խրատիչ և ուսուցիչ սոցա, վասն զի եաւթա-
566ա նասնամեայ || անձամբ հեծեծանաւք գնացեալ է յԵրուսաղէմ, յերկըր-
պագութիւն սուրբ ոտնատեղեացն և ի տեսութիւն գերեզմանին Քրիս-
տոսի աստուծոյ մերոյ, վասն թողութեան մեղաց և ծնողաց իւրոց։
Եւ ի դարձ նորա առել է զքարտէզսս և բազում աշխատութեամբ և
տառապանաւք հասոյց առ մեզ, զի եղիցի յիշատակ նորա ի սմա անջինջ
յաւիտենական, և ծնողաց իւրոց, կենդանեաց և ննջեցելոց իւ[րոց]։

Աղաչեմ կրկին յիշել զտէր Մանուէլ քահանայ, զՈհանէս կրաւ-
նաւոր՝ սպասաւորք սուրբ ուխտիս։ Կրկին աղաչեմ վասն սիրոյն
Քրիստոսի և յուսոյ արքայութեանն յիշել ի տէր զտէր Յակոբ կրաւ-
նաւոր՝ զփակակալ [սուրբ] Յովանիսիս, զեղբայրն իւր զԻշխան, և
զմայր սոցա զՆարին, և զհարսն սոցա զԳուլփաշայ, և զաւակսն սոցա
պահեսցէ Քրիստոս աստուած մինչև ի խորին ծերութիւնն, ամէն,
որ բազում աշխատութեամբ և տառապանաւք սպասաւորէին մեզ ի
ծրագրել սորայ, զոր տէր իմ Յիսուս հատուսցէ վարձս ատ և ի հան-
դերձեալն։ Դարձեալ, աղաչեմ յիշել ի տէր զգեղի տանուտէրքս՝ զՄով-
սէսն, զՎիրապիկն, զԽերադինն, զխաւջա Մկրտիչն, զհանգուցեալ Սար-
գիսն, հանդերձ կանամբք և զաւակաւք սոցա, և զայլ քրիստոնայքս,
որ յառ ոտս հաւաքեալ կան պարոն Շալուին՝ զայր և զկին, զծեր և

զաղա, զմեծ և զփոքր՝ ասրհնեսցէ Քրիստոս աստուած այն աւրհնութեամբն, որ ոչ անցանէ...։

566 բ Այլև աւրհնեսցէ Քրիստոս զԹաճաուխճ և Գուլ-Մելիքճ, զի բազում աշխատեցան յերթևեկութիւն և ի կերակրել զմեզ։

Կրկնապատիկ և բիւրապատիկ աւրհնեսցէ Քրիստոս աստուած, ամենայն սրբոցս բարեխաւսութեամբ, որ աստ կան հաւաքեալ, զբարեպաշտ և զհաւատարիմ և զամենայն աւրհնութեանց արժանաւոր զիշխանաց իշխանն զպարոն Շալուէճ. Թշնամիք սորա ընդ մի ճանապարհ գայցեն և հազարսն փախիցեն, սուրք նոցա մտցեն ի սիր[տս] նոցա և աղեղունք նոցա փշրեսցին, ատելիք և չարախաւսք սորա ընդ անդունդսն բեւեռեսցին՝ մինչև դարձցին և զղջասցին, զի բազում անգամ աշխատեցաւ ի վերայ մեզ՝ ի տան, ի | | | բել, ի հարկել | | | նեղանալ և կերակրել | | | կէ և ուրախացուցանել։ Աստուած զպարոն Շալուէճ ընդ հարիւրաւորսն դասեսցէ և ինքն անցեալ պաշտեսցէ, ամէն։

Եւ ես անարժանս և անարհեստս՝ անմարս ի բարեաց և լրացեալս յամենայն չարեաց սուտանուն Ոճաճճէս միայնակեաց, ի գաւառէն Վրացտանայ, ի յամուրն դղեակէն Թմոքոյ, ըստ իմում անարժանութեանս գծագրեցի զսայ, զի լիցի մասն մեր ի սմա։ Եւ որք կարդայք կամ աւրինակէք յիշեցէք յերկնաթոիչ յաղաւթս ձեր զիս՝ զանարժանս և զանարհեստս, և զծնողսն մեր, և զերախտաւորսն...։

567 ա | | | * անմեղադիր լերուք խոշորութեան գր] || բիտ և սղալանաց սորա, ծաղկիդ և կազմիդ, զի կար մեր այդ չափ էր։ Եւ ինքն՝ մարդասէրն աստուած թողութիւն շնորհեսցէ յանցանաց և սղալանաց ձերոց և արժանի արասցէ զձեզ և զմեզ անմահ կենացն և երկնից արքայութեանն, ամէն։

Բ

227 բ ...Եւ զՅակոբ կրաւնաւորն՝ սպասաւոր այսմ գործոյս յիշեա ի քում յարքայութիւնդ, ամէն։**

Գ

232 բ ...Եւ զՅակոբ սպասաւորս և զՅոճաճճէս՝ հողս և մոխիրս աղաչեմ յիշել վասն սիրոյն Քրիստոսի, մի մեղադրել խոշորութեան սորա, զի ժամանակս ձմեռնային է և ես պանդուխտ ի յաւտար գաւառի, և աստուած զձեզ յիշէ։

---

* 566 բ էջի Ի. սյունակի ցածի 10 տողը շատ մաշված ու գունաթափված է։ Վերջին չորս տողը հնարավոր չեղավ վերծանել, իսկ նախորդ 6 տողից անվերծանելի մնացին միայն մի-երկու բառ։

** Ցուրաքանչյուր գլխից հետո կան մանր հիշատակագրություններ, որոնք ոչինչ չեն ավելացնում գլխավոր հիշատակարանի վրա։ Այդ հիշատակագրություններից մեջ ենք բերում միայն մի քանի հատվածներ, որոնք նորություն են պարունակում։

դ

318 ա ...Եւ սղալանաց և պակասութեան սորա անմեղադիր լեր, վասն զի աւրինակս կտրաաած է և ես զայս չափս կարացի յիրար ածել։ Վայ, յանագաւրուն և յանիմասա մարդոց ձեռաց։

գ

344 բ ...Ստացող սուրբ կտակիս զպարոն Շալուէն, և զբարեպաշտ ծնողսն իւր, և զեղբայրն Գրիգոր յիշեսջիք յաղօթս, և զՅովսէփ՝ զիւր ճորտն, և զՈհաննէս գրիչս աղաչեմ։

զ

483 բ ... Ընդ նմին և զԹանսուխն, և զդերձակ Գաւրգասալն, և զծնողսն սոցա, և քեզ փառք յաւիտեանս, ամէն։

604

ՅԱՅՍՄԱՒՈՒՐՔ

Ա.Դավրիժեցի, Պատմութիւն, 1884, էջ 322

Գրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Վան

Աւարտեցաւ սուրբ գիրքս Յասմաւուրացս յամի ՊՂԱ. Թուականութեանս Հայոց (1442), ձեռամբ յոգնամեղ գրչի Կարապետ երիցու, ի խնդրոյ մահդեսի Մխիթարայ։ Եւ գրեցաւ սուրբ գիրքս ի քաղաքս Վան, ընդ հովանեաւ սուրբ առաքելոցս Պետրոսի և Պօղոսի, և սուրբ Ստեփաննոս նախավկայի, և Սահակայ հայրապետի. ի կաթողիկոսութեան տեառն Կիրակոսի։ Որ ի յայսմ ամի եղև ժողով եպիսկոպոսաց և վարդապետաց, ի մայրաքաղաքն ի Վաղարշապատ, որոց էր գլուխ մեծ րաբունապետն Թովմայ և Յովհաննէս վարդապետն. և եդին զտէր Կիրակոսն յէջմիածին՝ կաթողիկոս ամենայն Հայոց, և նոր նորոգեցաւ աթոռ սուրբ Լուսաւորչին Գրիգորի ըստ տեսլեանն մեծին Ներսէսի հայրապետին և Սահակայ Պարթևին, և մերոյս առաջնորդի սուրբ ուխտին Վարագայ Յովհաննէս եպիսկոպոսին. ի թագաւորութեանն Ջհանշահի, որ ի յայսմ ամի էառ զանառիկ բերդն զԸռել և զՋուլամերկ:

605

ՃԱՇՈՑ

Երևան 989

Գրիչ՝ Գալուստ
վայր՝ Աղջոց վանք

330 բ ...Աւարտեցաւ աստուածախաւս, մարգարէական և առաքելական հոգիաբուխս այս տառ ի Թուաբերութեան հայկազեանս տումարի

ՊՂԱ. (1442), ի հայրապ[եաութեան] Հայոց տեառն Կիրակոսի *և յաշխարհակալութեան ըստ ներելոյն աստուծոյ արիւնարբու գաղտնին* Ջհանշահին, *զոր իբրև էառ զիշխանութիւնն և նստաւ յաթոռ առաջին աշխարհաշէն և բարէմիտ ղանորէից՝ սկսաւ սայ աւերել և տապալել զբազում քաղաքս և զգաւառս, և ամայի և անմարդաբնակ առնել։ Եւ ոչ ոք կարէ զչարութիւն սորա ընդ գրով արկանել, առաւել ես զոր արար ընդ աշխարհն* Վրաց, *ընդ քաղաքին* Շամշուլտոյ, *զի խաբէութեամբ առ զնա և զամենեսեան ի սուր սուսերի մաշեաց, զի ըստ մարգարէին, որ ասէ՝ Ոչ ոք էր, որ թաղէր զնոսա, այսպէս և սոքա։ Անթիւք և անհամարք՝ քահանայք, և աշխարհականք, և զկանայս նոցա, և զմանկունս ցրուեցին ընդ ամենայն աշխարհ։ Եւ ով կարէ զաղէտ տարակուսանացս լեզուաւ պատմել, զոր եղև ի սոյն ամի ընդ ազգիս Հայոց։ Եւ ի սմին դառն և նեղ ժամանակի գրեցաւ գիրքս այս ի գաւառիս* Արարադեան, *ի ձորս* Քեղոյ, *ի վանքս* Աղջոց, *ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Կաթողիկէիս, և սուրբ Ստեփանոս Նախատակիս, և Թրի սուրբ Նշանիս և Սրամունից սուրբ խաչիս, և Թևատ սուրբ Գրիգորիս, և այլ բազմահաւաք սրբոցս, որ աստ կան հաւաքեալ։ Եւ է գրեալ սա ձեռամբ յոգնամեղի անարհեստ և և փցուն գրչի սուտանուն կրաւնաւորի անուամբ* [Գալուստ *կոչեցելոյ* | | | *

606

ՄԱՆՐՈՒՍՄՈՒՆՔ

Երևան 769

Գրիչ՝ Գալուստ
վայր՝ Աղջոց վանք

... Արդ, յանկ ելեալ կատարեցաւ տառս, որ կոչի Տետր ձեռամբ յոգնամեղի և յոյժ մեղապարտի Գալստի՝ *անուամբ միայն աբեղայի՝*
87 ա *սուտանուն կրաւնաւորի, ի դառն և յանբարի ժամանակի, ի թը ‖ վիսն ՊՂԱ. (1442), ի վանքս* Աղջոց, *ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Ստեփանոս Նախատակիս, և Թրի սուրբ Նշանիս, և այլ բազմահաւաք սրբոցս, յիշատակ մեզ՝* Մխիթարի *և* Գալստի, *և ծնաւղացն՝ հանգուցելոցն և կենդանեացն։ Եւ որք հանդիպիք տեսանելով յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր և աստուած զձեզ յիշէ յիւր արքայութիւնն, ամէն, եղիցի, եղիցի։*

** Հիշատակարանի շարունակությունը չի պահպանվել։ Գրչի անունը լրացրել ենք*
219 ա էջում պահպանված հիշատակագրությունից, ուր ասված է «Զբաղմամեղս և զփծուն գրիչս՝ զԳալուստ աղաչեմ յիշել ի տէր, և դուք յիշեալ [լիջիք]»։

607

ՃԱՇՈՑ

Փիրզ. Նոտ 128, Բաղէշ, Ամրդոլու վանք

Գրիչ՝ Յոհաննէս
վայր՝ Խիզան, Գամաղիէլի վանք

...Անարհեստ գրիչս [Յոհաննէս վարդապետ] յանձն առի ակար անձամբ... բազում և մեծ աշխատանօք հասուցի զսա յաւարտումն յաստուածարտնակ վանքս, որ Գամաղիէլ կոչի, ընդ հովանեաւ սուրբ առաքելոյս Գամաղիէլի, ի թուականութեանս Հայոց ՊՂԱ. (1442), ի հայրապետութեան տեառն տէր Կիրակոսի , որ յայսմ ամի նորոգեցաւ սուրբ էջմիածինն, և տէր Կիրակոս հայրապետ ձեռնադրեցաւ, և ի մեր քուրդ ամիրիս՝ Ամիր-Դայուդիս։

Գարձեալ, Յոհաննէս վարդապետս աղաչեմ զսրբութիւնդ ձեր... յիշեսջիք զիս՝ զգծագրող սորա, և զծնողսն իմ զՎարդանն և զԴիլշատն, զհանգուցեալ եղբարքն իմ՝ ղքաղցրիկ Յոհաննէս և զտարաժամ Խէրապետն։

608

ՅԱՅՍՄԱՒՈՒՐՔ

Փիրզ. Նոտ. 129, Մուշ, Առաքելոց վանք

Գրիչ՝ Յովհաննէս
վայր՝ Արծկէ

Օրհնութիւն... որ ետ կարողութիւն... գրչի Յովհաննէս քահանայի հասանել յաւարտ յայսմ աստուածաշունչ կտակիս, յամի... ՊՂԱ. (1442)։ Եւ արդ, գրեցաւ սա ի քաղաքս Արծկէ, հանդէպ սրբարար ծովուս, որ մանր ձկունք ելանեն, ընդ հովանեաւ ամենամաքուր սուրբ Աստուածածնի կաթուղիկէիս։ Ի հայրապետութեան տեառն Կիրակոսի ընդհանուր Հայոց կաթուղիկոսի, որ է արժանաժառանգ մեծ աթոռոյ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին՝ ի տեղի իջման միածին բանին աստուծոյ։ Վասն զի զաջ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին գողացան ի Սսոյ, և բերեալ եդին յիւր սեպհական աթոռին, և այս ի խնամոցն աստուծոյ։ Եւ մերոյս նահանգի (առաջնորդութեան) Ստեփաննոս արքեպիսկոպոսի՝ հօրեղբօրս իմոյ։

609

ՅԱՅՍՄԱՒՈՒՐՔ

Փիրզ. Նոտ 128, Ռշտունիք, Կապուտկողայ ս. Յակոբի վանք

Գրիչ՝ Թումայ
վայր՝ Աղթամար

... Եւ արդ, ես՝ ունայնս Թումայ սուտանուն կրօնաւորս...գրեցի զսա ... ի կղզիս Աղթամար, ընդ հովանեաւ սուրբ Խաչիս և սուրբ Նշանիս,

ի Թուկանութեանս Հայոց ՊՂԱ. (1442), Այլ և զմեծ փիլիսոփայն զՄինասենց Թումայն, որ-զառաջն նա գրեաց, և զնորին ծնողքն [յիշեցէք]։

610

ՍԱՂՄՈՍ

Փիրզ Նոտ. 129, ի Սեպուհ Լեառն, ի վանս Լուսաւորչի

Գրիչ՝ Յովհաննէս
վայր՝ Ի լեառն Սեպուհ

...Իսկ ես... փծուն գրիչս Յովհաննէս...։

Արդ, գրեցաւ սա ի Թուականութեանս Հայոց ՊՂԱ. (1442), ի մէջ երկուց գաւառաց՝ Եկեղեաց և Դարանաղեաց, յերկնահանկէտ և յաստուածարնակ լեառս Սեպուհ, ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսաւորչիս մերոյ Գրիգորի, և սուրբ Փրկչիս, և սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Կարապետիս, և Մանեայ կուսին սուրբ գերեզմանիս, և այլ բազմահաւաք սրբութեանց։ Եւ եդի զսա յիշատակ ինձ և ծնողացն իմոց... ի գուռն բազմերախտ հօրն մերոյ սուրբ Լուսաւորչիս Գրիգորի, մերձ այրն Մանեայ։ Ի յառաջնորդութիւն սուրբ ուխտիս տէր Թաքսեղ եպիսկոպոսի, և զմիաբան եղբայրութիւն սուրբ ուխտիս՝ զՅովհաննէս աբեղայն՝ զփակակալն, և Թորոս աբեղայն՝ զօրինակիս շնորհողն, և զՄարտիրոս աբեղայն՝ զծաղկողն, և զԱբրահամ աբեղայն՝ զդասավայրն, և զԱւետիք աբեղայն, և զՄեղիտոն աբեղայն, և զայլ միաբան սուրբ ուխտիս յիշեցէք։

611

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Ն. Ջուղա 18, Մ. Տ. Ա. և Ս. Տ. Ա., Ալիշան, Հայկարան

Գրիչ՝ Ոնոփրիոս
վայր՝ Կեղի, Խլպաշի վանք

291 բ ...Արդ, գրեցաւ սուրբ աւետարանս յերկիրն Խորձիւն, որ կոչի Կեղի, ի վանս, որ կոչի Խլպաշի, ընդ հովանեաւ սուրբ Կարապետին և այլ սրբոցն, որ աստ կան, ձեռամբ յոգնամեղ և անարժան սուտանուն կրաւնաւորի Ոնոփրիոսի։ Արդ, աղաչեմ զամենեսեան յիշեսջիք և զառաջնորդ վանացս զՄելիքսէթ հայրապետ [և զՊետրոս հայրապետ] և զպատուելի քահանայքն, որ աստ կան՝ զՅովանէս քահանայ, և զԿիրակոս քահանայ, և զՎարդան քահանայ, և զՍտեփանոս քահանայ, և զԱստուածատուր քահանայ, և զՄելքիսեթ ճգնաւորն, և զԴանիէլ սարկաւագն, որ սպասաւորէ վանացս և մեզ, նաև զհոգեսէր խաթունն զՈւղուր-Մէլիքն*, և զծնողսն իւր՝ զհայրն իւր զՇահամիրն,** և զմաւրն

* Ս. Տ. Ա.—«զՈւլ Մէլիք»։
** Ս. Տ. Ա.—«զՇահմիրն»,

իւր զԿիրա-խաթունն,* և զեղբարն իւր Վֆախ (°),** և զաոն իւր զպարոն զԱղիպէկն,*** և զաստուածատուր զաւակն իւրեանց զպարոն Սարքախն,**** և զխոճա Ցարուխշան*****և զԿուլամիրն, և զհաւրեղբայր սոցայ զԱմիրպէկն, զոր ետուն գրել սուրբ աւետարանս և եդին յիշատակ ի դուռս սուրբ Աստուածածնին, և սրբոյն Ստեփանոսի Նախավկային, և աստուածընկալ սուրբ Նշանին...։

Դարձեալ... յիշեսջիք զեղկելի գրչակս զՈնոփրիոսս, և զծնողսն իմ, և զհոգևոր հայրն իմ Յոհանէս քահանայ, և որ ի վերա մեր երախտիք ունի, և զԹղԹին կոկողն, և զմարմառին տուողն, ամէն։

Գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի Թուականիս ՊՂԱ. (1442). խոշորութեան և սխալանաց մի մեղադրէք, աղաչեմ զձեզ, զի այս էր կար մեր...։

612

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Ն. Ջուղա 46, Մ. Տ. Ա. և Մ. Ֆ. Մ.

Գրիչ՝ Ոնոփրիոս
վայր՝ Կեղի, Խլպաշի վանք

295 ա– ... Եւ ես՝ անարժանս Ոնոփրիոսս սուտանուն կրաւնաւորս
297 ա անարհեստ գրչակս գրեցի սուրբ աւետարանս ի գաւառիս Խորձիւն, որ կոչի Կեղի, ի վանքս Խլպաշի, ընդ հովանեաւ սուրբ Կարապետին և այլ սրբոցս, որ աստ կան։ Աղաչեմ զամենեսեան յիշեսջիք և զառաջնորդ վանացս զՄելքիսէթ հայրապետ, [և զՊետրոս հայրապետն],****** և զալեաւք պատուեալ ծերունիս մեր զՈնանէս քահանայ, և զԿիրակոս քահանայ, և զՎարդան քահանայ, և Ստեփաննոս քահանայ, և զԱստուածատուր քահանայ, զՄելքիսէթ ճգնաւորն, և զԴանիէլ սարկաւագն, որ յայսմ ամի սպասաւոր էր վանացս և մեզ։ Նաև զքրիստոսադաւան քրիստոնէն զՃաշ-Մէլիքն, որ ստացաւ զսուրբ աւետարանս յիշատակ իւր, և ծնողաց իւրոց՝ հաւրն իւրոյ Գրիգորին և մաւրն իւրոյ Ճինաս-Մելիքին, և հանգուցեալ աոն իւրում Մլքին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորաց։ Եւ ետ զսա հոգոյ որդոյ իւրոյ՝ Նորաբողբոջ քահանային Աստուածատրին...: Յիշեսջիք զՃաշն, զի յոյժ աղաւԹասէր էր և երԹայր աւր մի ի ժամ և կատարէր զսովորական աղաւԹս, Թէ՝ Երանի այնոցիկ, որ ունի զաւակ ի Սիոն և ընդանեակ նորա յԵրուսաղէմ։ Եւ ասէր Ճաշն ի մտի իւրում՝ ոչ ունիմ որդի, և

---

* Ալիշան—«Ներ-Խաթուն»։

** Աղավաղված այս հատվածը Ալիշանը չունի։

*** Մ. Տ. Ա. «Շարիպէկն»։

**** Ալիշան՝ «և զաստուածատուր զաւակ իւրեանց, և պարոն Սարքախն»:

***** Մ. Տ. Ա.—«Վարուխշան»։

****** Հետո է ավելացված։

ոչ ունիմ դուստր, և ոչ եղբայր և ոչ հայր, և փոխանակ ուստերաց և դըստերաց արար սուրբ աւետարանս իւր հոգևոր որդի...։ Ցիշեսջիք և զիս՝ զեղկելի գրիչս զՈնոփրիոսս և զծնողսն իմ, և մի մեղադրէք խոշորութեան և սղալանաց, զի թէպէտ անարհեստ էի և անմիտ, բայց զօրյաւրինակ գտաք՝ զայն գրեցաք...։ Գրեցաւ աւետարանս ի թուականութեան Հայոց ՊՃՂԱ. (1442)։

Ձեռս երթայ և այս գիրս մնայ։

613

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Երևան 7870

Գնող՝ Անդրիաս

236 բ ...Արդ, ես մեղուցեալ ծառայս աստուծոյ Հանէսի թոռս Անդրիասս գնեցի զսուրբ աւետարանս ի հալալ վաստակոց իմոց՝ յիշատակ ինձ, և ծնողաց իմոց՝ պապին Հանէսին, և հանկանն իմ Մուշանին, հաւր իմ Մկրաչին, և հաւրեղբաւրն Տատուրին, և մաւրն իմ Արուս-խաթունին, և եղբաւր իմ Ասլան-Բէկին, և Ակոբին, որ տղաաւք փոխեցաւ առ Քրիստոս՝ ամաց իբրև ԻԶ. (26)-ից, և քուրն իւր Խութլու-խաթունն, և հաւրն իւրո Սարգսին, և ամենայն արեան մերձաւորաց, իմոց։

Արդ, երես անկեալ աղաչեմ զամենեսեան, որք կարդէք կամ աւրինակէք՝ զմեզ և զմեր ննջեցեալսն ի սուրբ յաղաւթս. ձեր յիշեցէք։ Եւ աստուածն ամենեցուն ձեզ և մեզ ողորմեսցի, առհասարակ ի սոսկալի յատենին, ամէն, թվ. ՊՂԱ. (1442)*,

614

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Ն. Ջուղա 481, Մ. Տ. Մ. և Ս. Տ. Ա.

Գնող՝ Կարապետ Սալիթաղեցի

ա

287 բ Ցիշեցէք ի Քրիստոս զսրբազան կրաւնաւորն զՍիմէովն՝ զմիջնորդ աւետարան[ի]ս և զծնողսն իւր, ամէն։

Զֆրա Կարապետ Սալիթաղցի,
Որ զաւետարանս զայս գնեցի,

* Ձեռագիրը գրվել է այդ թվից մի-երկու տասնամյակ առաջ։ Ծաղկողն է ոմն Առաքել եպիսկոպոս, որը 2ր էջի լուսանցքում գրել է. «Զսկաւ աշխատող ծաղկիս Առաքել եպիսկոպոս աղաչեմ յիշել»։

Ստացողն է ոմն Յովաննէս, որը 84 ա էջի հիշատակագրության մեջ գրել է. «Յովանէսս, որ զաւետարանս գրել տըւի յիշեցէք ի Քրիստոս»։

Յիշատակ ինձ արարի,
Յիշման արարէք արժանի,
Եւ զծնողքն իմ զբարի,
Որ Մամքան և Յնցիկ կոչին։

Բ

Վաճառող՝ պարոն Բէկտողմիշ

288 ա Յանուն աստուծոյ ես պարոն Բէկտողմիշս, հանդերձ իմ եղբօրացովս, և աէր Յոբ եպիսկոպոս ծախեցի սուրբ աւետարանս ֆրա Կարապետին ՅԻ. (320)* դ[ա]հ[եկա]ն, մեծ չնահաւր առնեմ։**

Ես տէր Յովանէս եպիսկոպոս վկայ եմ, ես ֆրա Յրանկչէս վկայ եմ և ծախող, ես ֆրա Օրբէլս վկայ եմ, ես ֆրա Յօսէփ վարդապետս վկայ եմ, ես ֆրա Մաթէոսս վկայ եմ, ես ֆրա Յովհանէս վկայ եմ։

615

ՄԻՍԱՂ

Bibl. National 106 (Suppl. arm. 71)

ՀԱ. 1938, սյուն. 75, «Միսական», էջ 390

Նորոգող՝ Դոմինիկոս Շահապօնեցի

Պատուական վարդապետ ֆրա Յովսէփ՝ վերախնամող կարգիս միաբանողաց,*** ընկալ զսակաւ աշխատօղ և զկրտսեր կատարող դրոցս զֆրա Դոմինիկոս**** զանարժանս Շահապօնեցիս, և յիշեայ զ[իս] ի քո սուրբ աղօթսդ, և աստուած զքեզ յիշէ և զքո ննջեցեալսն ի յարքայութիւնն երկնից, ամէն։ Ի թու. մարդեղութեան տեառն ՌՆԽԲ. (1442) Նորոգեցաւ Միսալս։

---

* Մ. Տ. Մ.—«Յ» (300)

** Մ. Տ. Մ.—«առնեմ»։

*** «Միսականում» Դոմինիկոս անվան փոխարեն կարդում ենք «Ղուկաս»։ Բուցե այստեղ չկա շփոթություն, այլ նույն ձեռագրում, նույնպիսի մի հիշատակարան գրել է նաև Ղուկաս Շահապոնեցին։

**** Հավանորեն այն Յովսեփ Շահապօնեցին է, որը ոմն ժամանակակցի կողմից կոչվել է «գերապատիւ գերահրաշ հայր մեր ըստ հոգոյ»։ Սա սկսել էր թարգմանել Թովմա Աքվինացու «Յաղագս խորհրդոց եկեղեցւոյ» աշխատությունը, բայց «ոչ առեալ զաւարտն վասն վրդովման ժամանակին և խստութեան այլազգեացն, և մնացեալ թերատ բազում ամ» (մինչև 1415 թ.)։

Հավանաբար հենց այդ ժամանակ էլ թարգմանությունն ավարտել է ոմն ֆրա Գրիգոր։ Այս մասին տվյալներ են պահպանվել այդ աշխատության Հռոմում պահվող մի ընդօրինակության մեջ (Հռոմ, Borgio, Cod, arm. 45)։

616

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ն. Ջուղա 36. Ս. Տ. Ա. և Մ. Տ. Մ.

326 ա … Աստուածաշունչ աւետարանս… անկեալ էր գերութիւն. Նայ պր. Ամիր Կաֆացի գնեց զինքն իւր արդար ընչաւք ու պատարագեց յաւժար կամաւ ի վայելումն հաճատկատար Աստուածածնիս։ Իր յիշատակ է, և իւր ծընաւղացն, և իր պսակաւոր կողակցուն՝ Դուխտար-Մելիքին, յաւիտենից յիշատակ իւրեանց ծնողացն։ Աւրբ քահանայք, յորժամ ընդերնուք ձեր մաքրափայլ աղաւթքս յիշէք պր. Ամիրին ծընաւղքն՝ զհայրն Ցրաճկշայ և մաւրն անուն Խթա—Մելիքն յիշէք, և դուք յիշեալ լինիք սոսկալի ատենի.

Գրեցաւ աստուածայշունչ աւետարանս թվ. ՊՂԱ. (1442)։*

Ռ. Է. [Ր]. Գ. Մ. Թ. որ գրեց։**

617

Ճ Ա Շ ՈՑ

Երևան 7446

Հատ. ստացող՝ Ազիզպէյ
վայր՝ Ղրի՞մ

529 ր Ի թվականի Հայոց ազգի
Արեթական սերեալ տոհմի
Ի ՊՂԱ. (1442), ամսեանն ԺԱ. (11) ապրիլի
Ստացա զգիրքս այս պանծալի,
Որ տարէգիրք սայ անուանի…։
Ի յիշատակ անջնջելի
Ինձ՝ անարժան Ազիզպէկի,
Որ Չիրքինեաց վերակոչի,
Եւ Գրիգորի բազմամեղի,
Որ Մխիթրեանց վերակոչի…։***

618

ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ՆԱՐԵԿԱՑԻՈՅ

Երևան 5199

Հետ. ստացող՝ Գրիգոր

265 ա Զվերջին ստացողք գրոցս զԳրիգոր աբեղայ և զհոգևոր եղբայրն իմ զՏիրատուր կուսակրաւն աբեղայն յիշեցէք ի մաքրափայլ աղաւթս ձեր, ով սուրբ ընթերցողք, և աստուած զձեզ յիշէ, ամէնւ

Թւիս ՊՂԱ. (1442)։

---

* Խոսքը սույն հիշատակարանի գրության մասին է։

** Փոխարինագիր ծածկագրով կարդացվում է «Աւ(և)տիք» անունը։

*** Ձեռագիրն ընդօրինակված է 1391 թվականին, Ղրիմում։ Հետ. ստացող Ազիզպէկի հիշատակարանը ընդարձակ է, բայց շարունակությունը զուրկ է պատմական արժեքից։

619

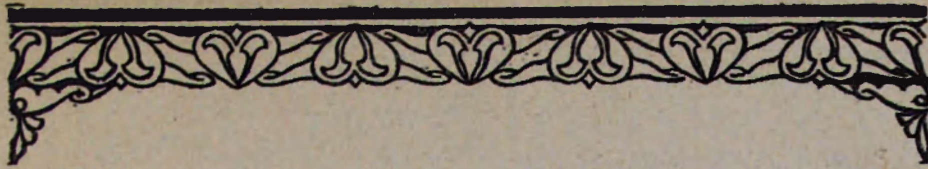
ԱԻԵՏԱՐԱՆ

Երևան 358

Գրիչ

306 ա …Եւ արդ, ես կրտսերս յորդիս եկեղեցոյ և անպիտանս ի քահանայս | | |* անիմաստ և ախմար գրիչ, և իմ անընդունակ գոլով յարուեստ գրչութեան և բաղում մեղաց ցնորիւք պաշարեալ, այլ ըստ կարի մերում, զոր պարգևեաց մեզ մարդասէր հոգին գրեցի անարժան ձեռաւք իմովք ի յ[ը]նտիր և ստոյգ աւրինակէ, ի մեծ Թուխս, ի յեղանական շրջագայութեան արեգական ստորիջիւք երկնաչու ճանապարհաւ յերկնից յերկիր հայելով, ըստ արարչութեանն չափել յԱդամայ մինչև ցայսր ամք ՑՊԿԷ. (6867), իսկ ի Հայոց Թուականիս ՊՂԱ. (1442) | | |

* Գրչի անունը և թվականին հաջորդող 3,5 տող քերված էր

620

Ա Ւ Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Իրան, Փերիա, Սանգիրարան գյուղ, Մ. Տ. Մ.

Գրիչ՝ Մկրտիչ
վայր՝ Բաղէշ

... [Արդ, ես]՝ Մկրտիչ *քահանայ, ցանկացող եղէ աստուածախօս և աւետարեր սուրբ աւետարանիս, գտի ստոյգ և ընտիր օրինակ, զոր գրեալ էր* Թորոս *փիլիսոփայն ի* Դրազարկն, *յաղագս հռչակաւոր ուխտին սուրբ Առաքելոյն* Տարաւնոյ... *որ կոչի Ղազարու վանք։ Եւ իմ առեալ գրեցի զսա անարժան ձեռաւք իմովք ի մեծ թուականիս ի յեզա[նա]կան շրջագայութեան արեգական ստորիջիւք երկնաչու ճանապարհաւ յերկնից յերկիր հայելով, ըստ արարչութեանն չափեալ յԱդամայ մինչև զայսր ՑՊԾԵ. (6855), իսկ ի Հայոց թուականիս ՊՂԲ. (1443), ի գաւառիս* Աղձն, *ի մայրաքաղաքս* Բաղէշ, *ընդ հովանեաւ Հինգ խորանիս, ի ժամանակիս յորում զաջն Լուսաւորչին գողացան ի* Սսոյ. *և վարդապետք միաբանեցան և դրին կաթողիկոս* Էջմիածինն, *և կասեն աջն Լուսաւորչին մաւտ ի մեզ է, և զստոյգն աստուած գիտէ։ Եւ ի կայսերական բռնակալութեան ազգին նետողաց* Ջհանշահ *պարոնին՝ որդոյ* Ուսուֆին, *ի դժուար և ի չար ժամանակի, յորում արդարութեան կողմն նուազեալ և անիրաւութիւն յամենայն կողմանց զաւրացեալ ...։*

Յիշեսջիք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր զՍսային *և զկողակիցն իւր* զՏիկին-Մելիքն, *և զհանգուցեալ զաւակսն իւր* զՅովհաննէսն, *և* զՄուրատն, *և* զԲաղդատ-խաթուն, *և* զՄարտիրոսն, *և* զԹուրվանդէն, *և զծնողսն իւր* զՍտեփանոս *և* զՇնոհւորն*...։ Գրիչ* Մկրտիչ *քահանայ, և զծնողսն մեր՝* զԽաչատուր *քահանայ և* զԵղիսաբեթ ... *զի անմխիթար է սա յորդոյ, ի քաղաքիս յայս* Բաղիշոյ, *զսուրբ աւետարանս ետ իւրոյ հոգոյ, ի դուռն սուրբ եկեղեցոյ... սուրբ Կիրակոսիս....* Եւ *զիս* Յովհաննէս *անարժան քահանայս, որ զայս ղադար յիշատակարանս գրեցի յիշեցէք։*

621

ՅԱՅՍՄԱՒՈՒՐՔ

Մ. Աթոռ 74, «Էջմիածին», 1951 թ., նոյեմբեր—դեկտեմբեր, էջ 81—83

Գրիչ՝ Յովանէս
վայր՝ Բաղէշ

ա

549 բ Փառք ... որ ետ կարողութիւն Յովանիսի հասանել յաւարտ գրոցս, որ կոչի Ցայսմաւուրք ...։

Բարեպաշտ և մեծազգի տանուտէրս պարոն Վարդան... ետ գրել զսա բարի յիշատակ հոգոյ իւր, և ծնօղացն, և ամենայն ազգականացն։ Եւ արդ, ես՝ անպտուղս ի բարեաց և անկատարս ի կատարելոց, մեղանչականս յանմեղաց և անյիշելիս ի գրչաց՝ անարժան Յովանէսս յանձն առի գրել զսուրբ գիրքս ի դառն ժամանակիս, զոր կանք ի վշտի ի ձեռն անօր[ին]աց և սատանայի։

Եւ գրեցաւ սա ընդ հովանեաւ սուրբ Կիրակոսիս, ի քաղաքս Բաղէշ, ի հայրապետութեան տեառն Կիրակոսի ի յէջմիածինն, զի զաջ Լուսաւորչին գողացան ի Սիսայ և տարան յէջմիածինն ի Վաղարշապատ, և ... հաստատեցին զաթոռ Լուսաւորչին յէջմիածինն, և եդին կաթողիկոս տէր Կիրակոսն՝ Խլոնց կոչեցեալ, այր ցանկալի, նման մեծ հայրապետացն, ձեռամբ մեծ րաբունապետին Թումա հռետորի և Յովանիսի մեծ րաբունապետի։ Ի թվականիս Հայոց ՊՂԱ. (1442), և մեր առաջնորդիս տէր Ստեփանոսի, և յամիրութեան քաղաքիս Շիխ Մահմատ ամիրզի, և ի շահութեան* Ջհանշայ ամիրզին, որ սպանաւ եղբայր նորա ձեռամբ որդոյ իւրոյ, և նստաւ ի թաղթն Ջհանշայ ամիրզէն։ Եւ եմուտ ի Վրաստան, և շատ աւեր արար, զի էառ զբերդն Շամշուլտայ, և բազում սպանումն արար. զի զքահանայքն ետ ի չուան շարել և քարկոծ առնել, և զայլսն զամենեսեան ետ չարաչար գլխատել։ Եւ զկանայսն և զտղայսն ետ գերիլ առնել ԲՌ. (2000) անձն, և այս ամենայն վասն մեղաց մերոց եղև։ Բայց յայս ուրախ եմք, զի ի Քրիստոս եմք ապաւինեալ, զի նոքա, որ կոտորեցան՝ ի տեղի անկելոցն են ժառանգել զանպատում բարիսն ի Քրիստոսէ։

Բայց յայսմ ժամանակի ահաբկու նշան եղև, զի գլուխ միոյ լերինն, որ Նմրութ կոչի, հրդեհեալ վառեալ ի յանդընդոց. և զքարինքն բարձրացուցանէր իբրև Ե. (5) կանգուն, և հալէր, և բոցն երևէր Բ. (2) աւուր ճանապարհ։ Եւ ոք ոչ գիտաց թէ այն ինչ նշան է, բայց ճշմարիտ զայս զմտաւ ածեմք, որ վասն մեղաց հրաշս ցուցանէ մեզ, զի դառնամք ի մեղաց, և մեք յամառեալ ի մեղս։ Այլ հենց նշան մարդ չէ լուեալ և ոչ տեսեալ, և դեռ ի տեղացն ծուխն ելանէ, և որք տեսանեն զարհուրին, զի լեառն հերձեալ է և վիհ մեծ եղեալ, և զքարինքն յիրար եռացուցեալ ի գլուխ լերինն, և խրատ մեզ և ամենայն ազգի, որ դառնամք ի ճշմարիտ ճանապարհն Քրիստոսի աստուծոյ։

Արդ, աղաչեմք զամենեսեանս՝ զքահանայքդ և զժողովուրդքդ,

* Կասկածելի ընթերցված է, ըստ երևույթին բնագրում եղել է «ի զանութեան»։

որք հանդիպիք սմա կարդալով կամ օրինակելով, յիշեսջիք առաջի Քրիստոսի աստուծոյ զստացող սորա զխոջայ Վարդանն ///* Ամիրին, Աղուքին, և /// և կենակցին իւր /// զաւակացն Վարգելին և Յուղիդին, և հանգուցելոցն ի Քրիստոս՝ Յովանեսին և Բուտախին, և [իւրայն]ոցն առհասարակ։ Եւ ինքն Քրիստոս, որ առատն է ի տուրս բարեաց, տացէ նոցա զերկնից արքայութիւն ...։

Դարձեալ, աղաչեմ զամենեսեան՝ զքահանայքդ և զժողովուրդդ, յիշեսջիք առաջի Քրիստոսի զանարժան և զմեղաւոր ծառայս զՅովանէս գրիչս, և ուղիղ սրտիւ և լիակատար բերանով աստուած-ողորմի ասացէք ինձ և ծնօղաց իմոց՝ Մկրտիչ քահանային և Շահանդուխտին, և մեծ պապերուն՝ Խաչատուր քահանային, Յակոբ քահանային և քեռուն իմ Մելքիսէթ քահանային, որ տղայ հասակաւ փոխեցաւ ի Քրիստոս, զի շատ աշխատեցաւ հետ ինձ, աստուած արասցէ իւրն բարի փոխարէն յիւր երկնից արքայութիւն, ամէն. և ողորմի իմ մեծ մամերուն՝ Եղիսաբեդին և [Խա]թունին, և ամենայն արեան մեր-[ձաւո]րաց իմոց, և մեղաւոր [Յով]անէս գրչիս, և կենակցին իմոյ, և ամենայն արեան մերձաւորացն, և Խաթունին, որ շատ մէրութիւն է առել մեզ՝ ի գրոց գրելս, աստուած արասցէ իւրն փոխարէն, ամէն։

Դարձեալ, ողորմի և Վարդանին և իւր ծնօղացն՝ Շահամիրին և Աղուքին, և քեռն իւրոյ, և ծաղկեալ զաւակացն Ուղիդին և Վարգելին, և ամենայն ազգականացն՝ կենդանեացն և հանգուցելոցն, ամէն։

Գրեցաւ գիրգս այս ձեռամբ Յովանեսի, ի քաղաքս յայս Բաղէշ կոչեցեալ, ընդ հովանեաւ սուրբ եկեղեցեացս, որ աստ կան հաւաքեալ, ի թուականիս ՊՂԲ. (1443)։

Արդ, աղաչեմ զամենեսեան, որք կարդայք զսա կամ աւրինակէք՝ մեղաց թողութիւն խնդրեցէք ստացողի սորա, և գծողիս, զի բազում աշխատութեամբ գրեցի զսա ի բազում տեղիս, ի դառն և ի չար ժամանակիս, որ Բ. (2) տարի գրեցի զսայ ի խուցս սուրբ Կիրակոսիս և ի սուրբ Դէորգա ժամատունն, և ի մարդոյ ոչ մէկ խնձոր տեսի և ոչ մէկ խիար, վասն այն, զի սէրն բարձեր էր ի Հայոց ազգէս, մանաւան[դ] յիրիցականաց։

Դարձեալ, աղաչեմ զձեզ, անմեղադիր եղերուք սղալանաց և խոշորանաց սորա, զի կար մեր այս էր։

Դարձեալ, ողորմի Քրիստոս աստուած օրինակի շնորհողին՝ Ղրիմ-Խաթունին, և իւր ծնօղացն, և քահանայիցն, որ կամակից եղեն ի տալն՝ տէր Մարտիրոսին, և Թադէոսին, և Արսենին, և Կարապետին, և Գրիգորին, որ աստուած՝ մշակ առանց ամօթոյ պահեսցէ զսոսա ի դուռն սուրբ Աստուածածնի և Գէորգա զօրավարին...։

Ո՛վ, գիրս ֆնայ,
Ձեռս հող և փոշի դառնայ,
Այլ ողորմութիւն տեսան ֆնայ,
Որ յետոյ նորոգէ զհողացեալ բնութիւնս Ադամայ։

Բ

241ա ... Վասն իմ զտէրն աղաչեցէք
Եւ թողութիւն ինձ հայցեցէք։

* Երեք տող անընթեռնելի։

Միթէ լինի [ինձ] ողորմի՝
Յովանիսիս անարժանի,
Եւ փոխեսցէ զիս ի բարի,
Զի մի անփոխ մատնիմ չարի։
Ո՜վ քահանայք աստուածասէրք,
Մաքուր մտօք սրբանուէրք,
Յորժամ որ զայս գիրքս կարդէք,
Յաղօթս ձեր զմեզ յիշեցէք.

Եւ աստուած-ողորմի ասացէք անարժան Յովանիսիս, և ծնողացն իմ Մկրտիչ քահանայի և Շահանդուխտին, և մեծ պապերուն՝ Խաչատուր քահանային և Յակոբ քահանային, և բարի խրատատուացն և ուսուցողացն իմ և վարպետացն։ Եւ ստացողի գրոց բարեմիտ տանուտըրոջն Վարդանին, և իւր ծնօղացն Շահամիրին և Աղութին, և քուրոչն, և կենակցին իւր Սառին, և իւրենց զաւակացն, որ հանգուցեալ են ի Քրիստոս՝ Յովանիսին, Բուտախին և այլոցն, և մեւս զաւակին՝ Ուդիդին, և ամենայն ազգացն, և խցան շինօղիս, որ աստ գրեցի։ Այլ լուն խիստ զահմաթ կու տայր, զի բազում էր ի խուցս, զի այլ մարդ չկայր ի ներս, և ամենին* փոխան՝ զիս կերան։ Աստուած ողորմի կարդացողացդ և լսո[ղացդ]։

622

ՃԱՇՈՑ

Ա. Դավրիժեցի, «Պատմութիւն», 1884, էջ 323

Վայր՝ Արծկէ

Եւ արդ, եղև սկիզբն Ճաշոցիս ի սուրբ ուխտս Մառնավանք, և աւարտեցաւ ի քաղաքն Արծկէ, յամի ութհարիւրեերորդի, իննսունեերորդի և երկրորդ ամի (1443), ի թագաւորութեան Ջհանշահի՝ որդւոյ Ղարայ-Իւսուֆին, և ի հայրապետութեան աթոռոյ Լուսաւորչին մերոյ տեղապահի տէր Կիրակոս ընդհանուր Հայոց կաթողիկոսի։ Զի մինչ ի սոյն ամս աջն Լուսաւորչին մերոյ Գրիգորի ի Սիս էր, և ամենայն ազգս Հայոց հնազանդեալ էաք աթոռոյն Կիլիկիոյ, և այժմ շնորհիւ նորին և օժանդակութեամբ հոգւոյն սրբոյ՝ վերստին եկն ի նոյն Վաղարշապատ էջմիածին շողակաթի տաճարին, և հաստատեցաւ աթոռ հայկազեան սեռի գերապատիւ և հրաշափառ, զոր պահեսցէ տէր Յիսուս, ամէն։

623

ՄԱՇՏՈՑ

Երևան 6450

Գրիչ՝ Իգնատիոս

վայր՝ Սուխարա վանք

238 ա ... Արդ, գրեցաւ ի թուականութիւնս մեր ՊՂԲ. (1443) ամին, ձեռամբ անարժան կրաւնաւորի և անպիտան գրչի Իգնատիոսի, ի քրովբէախումբ և աստուածաբնակ մենաստանիս՝ ի վանս Սուխարա

* Տպ. «ամենայն»։

առձանյելոյ, որ այժմ Հեռաբարձ* կոչի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի տաճարիս, և սուրբ Ստեփաննոսիս, և սուրբ Սարգսի՝ զօրեղ վկայիս, և սուրբ վարդապետաց գերեզմանացս, որ աստ կան հաւաքեալ։ Ի յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս հեզահոգի և բարեմիտ վարդապետիս Կարապետի, գրեցաւ ի յառաջին ամին հայրապետութեան նոր աթոռոյս էջմիածնի և նորընծայ կաթողիկոսիս տէր
238բ Կիրակոսի, ի խնդրոյ աստուածասէր և պատուական, փա‖ռաւոր, իմաստուն և հաւատարիմ տանուտէրս Պապն, յիշատակ իւր և ծնաւղաց իւրոց և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց, զհայրն իւր խաւջայ Մըսրշէն և զմայրն Աթամելիքն, որ հանգուցեալ են ի Քրիստոս, զՊապին որդիքն՝ զՄիրիջանն, և զկողակիցն իւր Մաղխթում, զՇէրին, և կողակիցն իւր Խաւնդզաւղայն։

624

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Երևան 380

Նորոգող՝ Կարապետ

312բ ... Ի թուաբերութեանս Հայկազեան տաւմարի ՊՂԲ. (1443) ամի, ի դառն և ի նուրբ և յանբարի ժամանակիս, վասն որոյ ազգս քրիստոնէից սառուցեալ տատանեալ և վարատեալ ի ձեռաց իսմայէլական ազգաց, ի կաթուղիկոսութեան Կիրակոսի, ի նորոգութեան Վաղարշապատու Բ. (2) ամաւ յետոյ, և ի թագաւորութեան քրիստոնէից Վախտանգի՝ որդոյ Աղէկսանդրի, և ի ղանութեան Ջահանշահի՝ որդոյ Ուսուֆի, և իշխանութեան տեղոյս պարոն / / / իկին՝ որդոյ Ջաջուռին**. Քրիստոսասէր և ամենայն աւրհնութեանց արժանաւորք սրբասէր կրաւնաւոր եղբայրք սուրբ ուխտիս դամբարանաց սրբոյ Սարգսի զաւարավարիս՝ Յովհանէս փակակալ սուրբ տաճարիս, Բարսեղ բնական հայր, և Մովսէս եղբայր հեզահոգի և սպասաւոր սոցին։ Զմտաւ ածաք, որ ասէ՝ Երանի որ ունից զաւակ ի Սիովն և ընդանի յԵրուսաղէմ, ապաւինեցաք ի բարեխաւսութիւն սուրբ աւետարանիս, որ ունի համարձակութիւն առ Քրիստոս յոյսն ամենեցուն, և տվաք վերստին նորոգել և զարդարել զսա ի հալալ ընչից մերոց յիշատակ մեզ, և ծնողաց մերոց, և ամենայն արեանառու մերձաւորաց։ Դարձեալ, աղաչեմ յիշել ի տէր զիս՝ զկազմող սորա զԿարապետ անարժան աբեղայ....։

Ողորմեա տէր աստուած նորոգողի սոցա տէր Յովանիսի՝ սպասաւոր սուրբ տաճարի, և աշակերտին իւրոյ / / /*** Բարսղի և Մովսէսի,

* «Խառաբաստ» անվան կեղծ ստուգաբանությամբ աղավաղված ձևն է։

** «Տեղոյս պարոն»-ների անունները քերված են. տառերի մնացած հետքերով հնարավոր եղավ վերականգնել հոր անունը (Ջաջուռ) լրիվ, իսկ որդու անվան՝ միայն վերջավորությունը։

*** Քերված է։

և ամենայն հաւատացեալ քրիստոնէից, և ինձ՝ բազմամեղ և անարժան Կարապետի. փրկեա զմեզ յաւիտենական և անշիջ հրոյն և դառն դժոխոց, և արժանի արա անմահ կենացն և յերկնից սուրբ արքայութեանդ, ամէն, եղիցի, եղիցի։

625

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

Երևան 582

ա

154բ Քրիստոս աստուած ողորմեա՛յ Կիրակոս բան[ա]սիրին, և իւր ծնօղացն, և ամենայն արեան մերձաւորացն, ամէն։

Քրիստոս աստուած, ողորմեա պարոն Մեծատան որդոյն, և հօրն Ղազարին, և մօրն Խբթոյն, եղբօր Յոհանէսոյն*, և քւերցն՝ Մարթախաթունին, և Ճուխար-խաթունին, և Մարեմին, և Քաղաքին, և Բաղդատին, և ամենայն արեան մերձաւորին և թող մեղք նոցին՝ զմահացուն և զներելին, բարեխօսութեամբ սուրբ աստուածածնին, ամէն։**

բ

Գրիչ՝ Դաւիթ

101բ Զանյիշելի Դաւիթ և զեղբարսն իմ զՅովանէս և զՄարտիրոս, և զքոյրսն իմ, և զծնողսն իմ աղաչեմ յիշել առ Քրիստոս, զի ողորմեսցի ամենեցուն, և աստուած զձեզ յիշէ. ամէն։

Տէր աստուած աւրհնեսցէ զՋաքարիա դպիրն։***

---

* Այս անունը հապավված է այսպես՝ «Յհոյ»․ առաջարկված վերծանությունն երկբայական է։

** Հիշատակագրության ստույգ ժամանակը հայտնի չէ։ Կարելի է կարծել, որ այն գրված պետք է լինի 1443 թվականից մի քանի տարի միայն հետո, որովհետև հիշատակագրությանը նախորդում է մի ժամանակագրություն, որի մեջ գրանցված վերջին տվյալը վերաբերում է հենց այդ թվականին՝ «ՊՂԲ. (1443)—Ձուէր Կիրակոս կաթողիկոսն փոխեցին վասն Նախանձոյ և Մակուեցին Նստաւ զապալով և թուրքով։ Նւ զիս, և Սարգիս վարդապետն (Սալնապատցի) տօգանել տվին, զինչ վատութիւն, որ արարին կաթողիկոսին, Սարգիս վարդապետին և ինձ (արարին)։ Աստուած թողոյ նոցա զմեղս իւրեանց» (էջ 150 բ)։

Այդ ժամանակագրության հեղինակը Կիրակոս վարդապետ Ռշտունեցին է, որը հիշվում է նաև սույն հիշատակարանի մեջ, որպես «Կիրակոս բանասեր», (այդ մասին տես Վ. Հակոբյան, Մանր ժամանակագրություններ, հատոր I, Երևան, 1951, էջ 113—114)։

*** Դավիթ գրչի սույն հիշատակագրությունը, ըստ հնագրական տվյալների, գրված է Ա. հիշատակագրությունից առաջ։

626

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Երևան 6342

Գրիչ՝ Գալուստ
Վայր՝ Արարատեան գաւառ, Աղջոց վանք

ա

239ա *... Արդ, գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի Թուականիս Հայոց ՊՂԲ. (1443), ի հայրապետութեան տեառն* Գրիգորի, *և ի Թագաւորութեանն Վրաց* Վաղթանկին, *և ի ղանութեանն արիւնարբու գազանին* Ջահանշահին՝ *որդո* Յուսուփին, *գրեցօ ձեռամբ յոգնամեղ և անարուեստ և անիմաստ գրչի* Գալստի *սուտանուն կրօնօրի, ի դառն և յանբարբ ժամանակի, ի գաւառս* Արարադեան, *ի ձորս* Քեղոյ, *ի վանքս* Աղջոց, *ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Կաթու[ղիկ]էիս, և սուրբ Ստեփանոս Նահատակիս, և Թրի սուրբ Նշանիս, և այլ բազմահօաք սրբոցս, որ աստ կան։*

բ

Գրիչ՝ Մխիթար

239բ *Ես՝ Նուաստ և անպիտան անյիշելի անուն* Մկրտիչ *աբեղայս ստացայ զսուրբ աւետարանս յիշատակ մեզ՝* Մկրտչին, *և տէր* Կիրակոս *կաթուղիկոսին, և տէր* Աստուածատրին,* *և ծնաւղացն իմոց, և եղբարցն, և քուերցն, և ամենայն ազգականացն՝ կենդանեացն և հանգուցելոցն։*

Արդ, աղաչեմ զհանդիպեալսդ ի սմա զաստուածասէր տեառղքդ, զընթերցողսդ և զաւրինակողքդ յիշել առաջի զենման գառինն աստուծոյ զտէր Աստուածատուրն, *և զտէր* Կիրակոսն, *և զտէր* Մկրտիչն՝ *աբեղայք և հարազատ եղբարք, և զծնաւղսն մեր, և զամենայն ազգայինսն՝ զկենդանիսն և զհանգուցեալսն, և զհոգևոր զաւակն մեր* զՄերուն *կուսակրաւն աբեղայն, ընդ նմին և զանպիտան կազմող և գրող սուրբ աւետարանիս՝* զՄխիթար *և* զԳալուստ *աղաչեմ յիշման արժանի առնել ի սուրբ յաղաւթս ձեր։ Այլ աղաչեմ զամենեսեան՝ խոշորութեան և սղալանաց գրոյս անմեղադիր լինել, զի այս էր կարն իմ, և դուք յիշեալ լիջիք յառաջի ողորմութիւնն Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ, ամէն ...։*

գ

Նկարիչ՝ Ստեփանոս

7ա *Ո՛վ, եղբարք սուրբ և ընթերցողք, որ հանդիպիք աստուածաբուղխ սուրբ աւետարանիս ընթեռնելով կամ աւրինակելով, հաս ի*

---

* *Մկրտիչի, Կիրակոսի և Աստուածատուրի պատկերները՝ կանգնած դիրքով, նկարված են ձեռագրի 3ա էջում։ Նկարիչն է Ստեփանոսը (տես Նկ. 23)։*

վերայ և գիտութեամբ ընկալջիր և անմեղադիր լերուք, զի յառաջին աւրինակն խորանքս քարշել էի մի ըստ միոջէ, զամէնն հասարակ, և յետոյ այլոց հանդիպեցաք և հաւանեցաք՝ զցանկն ի սմա հաստատեցաք։ Աղաչեմ զձեզ և դուք ընկալջիք և լիակատար սրտիւ յիշեցէք ի սուրբ յաղաւթս ձեր զՍտեփանոս Նկարիչս։

Նկ. 23. Կիրակոս կաթողիկոսի և Մկրտիչ ու Աստուածատուր արեղաների պատկերները

627

ՃԱՇՈՑ

Ալիշան, Հայկարան, Երկնիստ գիւղ Կարնոյ

Գրիչ՝ Գալուստ
Վայր՝ Աղչոց վանք

Այս է վաստակ մատանց եղկելի Գալուստի տարտամ եղեգնագըծի և կեղի, վայելումն յաւէտ լիցի, և կաթ աղօթից ձերոց ցնծղիցի ինձ ի տապանն գերեզմանի, և բուսուսցէ ի նորոգումն կենաց արքայութեան երկնից ամէն.

[*Ստացող* Ջանար (*կամ* Ջանհան), *կինն* Դինար, *ծնողքն* Սարգիս *և* Տիկնաց, *եղբայրն* Սարգիս, Պաղիկ, *քոյրն* Թէլուն, Նազխաթուն, *եղբօրորդի* Ազիզբէկ, *և քեռորդի* Մելքիսեդիկ *սարկաւագ*, Ազիզբէկի *կենակից* էսանթէն. *Գրեալ ի վանս* Աղջոց, *ձեռամբ* Մխիթար *և* Գալուստ *աբեղայից*]։*

628

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Կ. Պոլիս, Անտոնեան վանք 95, Մ. Տ. Մ.

Գրիչ՝ Գալուստ
ստացող՝ Սամուէլ մահդասի և կինն Փաշիկ

Գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի թուականութեան Հայոց ՊՂԲ. (1443), ի հայրապետութեան տեառն Կիրակոսի, *և ի թագաւորութեան Վրաց* Վաղթանկին, *և ի զանութեան* Ջահանշահին՝ *որդոյ* Յուսուփին, *ի գաւառս* Արարատեան, *ի ձորս* Քեղւոյ,** *ի վանքս* Աղջոց։

629

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Երևան 7772

Գրիչ՝ Աստուածատուր
վայր՝ Խլաթ քաղաք

ա

298ա . . . *Որոյ ցանկացող եղեալ բարեմիտ և ողջախոհ տանուտէրն* Յոհանէս *և ամուսինն իւր* Հալւայ-Խաթունն, *և ստացան զսա յիշատակ հոգոյ իւրեանց և ծնաւղաց* Յոհանիսին՝ *տէր* Մկրտչին *և* Ազիզ-Մելեքին, *որ փոխեցեալ են ի Քրիստոս, և եղբարցն* Յովանիսին *և* Մինասին, *և քեռերն* Շալ-Մելեքին, *և հաւրեղբարցն* Սիոն *քահանային*, Թումին *և* Նեքամատին, *և դստերն* Նարին-Խաթունին, *և փեսին*
298բ Մկրտչին, *և դեռաբոյս զաւակի* ‖ *Նոցին* Մուրաչին, *զոր տէր ասաուած ընդ երկայն աւուրս առնէ, ամէն. Այլև նախնեացն*՝ Խութլուշին *և* Ջամլայ-Խաթունին, *և ամենայն մերձաւորաց իւրոց, ամէն*։

Եւ արդ, աղաչեմ զամենեսեան, որք հանդիպիք սուրբ աւետարանիս կարդալով կամ աւրինակելով յիշեսջիք յաղաւթս ձեր զստացող սուրբ աւետարանիս զՅոհանէսն, *և զամուսինն իւր* ըզՀալւայ-Խաթունն, *որ ետ զաւետարանս գրել, և մարմնաւոր աչօք չտեսաւ, այլ յայժմ ամի փոխեցաւ ի Քրիստոս, և զդուստրն իւրեանց* զՆա-

---

** Փակագծերի մեջ բերված հատվածը հիշատակարանի տվյալների հիման վրա շարադրել է իր խոսքերով Ղ. Ալիշանը։*

*** Մեքենագրված է այսպես՝ «ի Ձորոյ քեղոյ»։*

բիՇ-խաթունն, և զփեսէն զՄկրտիչն, և զորդին իւրեանց՝ զՄուրաչէն, որ փոխեցեալ է ի Քրիստոս, և աստուած զձեզ յիշէ յիւր արքայութիւնն, ամէն։

Եւ արդ, գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի Խլաթ քաղաքի, ընդ
հովան<ան>եաւ ԺԱ. (11) խորանացն, և սուրբ Գէորգ զօրավարին,
և խնդրակատար Աստուածածնին, և սուրբ Վարդանին, ձեռամբ
յողնամեղ և անիմաստ գրչի Աստուածատրոյ* սուտանուն քահանայի,
յամի ՊՂԲ. (1443) թըւականի, ի հայրապետութեանն տեառն Կիրա-
299ա կոսի էջմիածնի կաթողիկոսի, որ մին ամաւ քան զսա || յառաջ
հաստատեցաւ շնորհօքն աստուծոյ։

Արդ, աղաչեմ զմեզ, որք հանդիպիք սմա կարդալով կամ աւրինակելով, յիշեցէք ի յաղաւթս ձեր զստացող սուրբ աւետարանիս զՅոհանէսն և զԽալւայ-Հաթունն, որ փոխեցաւ ի Քրիստոս, զի նա եղև պատճառ սուրբ աւետարանիս և ետ գրել։ Ընդ նոսին և զիս յիշեցէք ի Քրիստոս՝ զմեղօք լցեալ գրիչս զԱստուածատուր, որ բազում աշխատութեամբ գրեցի, և զհարազատ եղբայրն իմ զտէր Յովանէս, և զծնօղսն իմ զԿարապետ քահանայն և զԹաղայ-Մելիքն, և զմեծ եղբայրն իմ զԽաչատուրն, որ երիտասարդ մահուամբ փոխեցաւ ի Քրիստոս, և զՎարդանէսն, և զդեռաբոյս զաւակսն իմ, և զկենակիցն իմ, և աստուած զձեզ յիշէ յիւր արքայութիւնն, ամէն։

Այլ ես՝ թափուրս յամենայնի
Աստուածատուր գրիչս ողորմելի,
Զձեզ աղաչեմ մանկունք բարի
Զմեզ յիշեցէք յեկեղեցի,
Եւ ի ժամ սուրբ պատարագի,
Սուրբ աղօթից տէրն լսէ
Առհասարակ ողորմեսցի
Ձեզ և մեզ և ստացօղի։
Արդ, կատարեալ գործն ի բարի,
Երանի այն մարդ, որ ունի արթուն հոգի,
Թող զանցաւոր կեանքս չսիրէ
Ոչ ժողովէ արծաթ 'ւ ոսկի
Եւ արդիւնք, զինչ որ լինի.
Ամէնն անցնի, որ չերևի,

* Ձեռագրի 18բ էջում կա ուշագրավ մի նկար։ Ձախ կողմում, աթոռի վրա բազմել է քահանայի հագուստով մեկը, աջ ձեռքում բռնած ունենալով մի տախտակ՝ «Երանեալ է այր, որ [ոչ գնա ի խորհուրդս ամբարշտաց]» մակագրությամբ, ձախ ձեռքում՝ հարվածելու պատրաստ մի ճիպոտ։ Նրա դիմաց կանգնած է դաս պատասխանող աշակերտը՝ ձեռքերը խաչաձև ծալած կրծքին։ Այնուհետև, նկարի աջ անկյունում ծալապատիկ նստած է մի այլ աշակերտ, որի ձախ ձեռքում նկարված է երեք թարմ ճիպոտ, որով ուսուցիչը «խելքի է բերել» իր աշակերտներին։

Նկարն իր բոլոր մանրամասնություններով նմանվում է № 3714 ձեռագրի համապատասխան նկարին (էջ 225, նկ. 10)։

Ով իմաստուն, որ կու գիտէ,
Քան զայս չկայ գանձ գովելի.
Ո՛վ Յոհաննէս, եղբայր բարի,
Դու զուգեցէր գանձ պանծալի,
Զինչ որ ակունք կոյ գովելի՝
Անգին ջաւխարն՝ զսա չարժէ.
Ամենայն ինչք, որ լինի՝
Անտես մընա և անցանի,
Սա քեզ ճրագ ի վառ լինի՝
Զհոգիդ յերկինս ուղևորէ,
Հոգիդ զհօր ձայնն լըսէ՝
Եկ դու, հանգիր, իմ սիրելի.
Քեզ պատրաստեալ եմ սուրբ տեղի,
Որ յաւիտեան ոչ անցանի.
Զի տէրն քաղցր է և բարի,
Որ կու լսէ իւր ծառ[այ]ի,
Եւ որ ասէ զտէր-ողորմին՝
Աստուած իւրեանն ողորմեսցի,
Եւ ամենայն քրիստոնէի,
Որ զսա լսէ յաւժար սրտի
՚Ի ի միտ առնու և աւգտեսցի,
Եւ. Քրիստոսի փառք յաւիտեանս, ամէն։

Բ

Ստացողներ՝ Յոհաննէս և Հալէայ-խաթուն։

199բ Եւ արդ՝ ես Յոհաննէս և Հալւայ-խաթուն տըւինք զսուրբ աւետարանս խլաթայ սուրբ եկեղեցեացն՝ ԺԱ. խորանին և սուրբ Գէորգ զաւրավարին, որ կենայ ի ձեռն Աստուածատուր քահանային և Յով[աննէ՞ս]ին. և մի ոք իշխեսցէ տիրել սմա, կամ ծախել, կամ գողանալ, ոչ յազգականաց իմոց և ոչ աւտարաց. և որ յանդգնի՝ զմասն Յուդային առցէ և զխաչահանուացն և զհայենին, ամէն։

Եւ արդ, կրկին աղաչեմ զձեզ աստուած-ողորմի ասել Յոհանի մեծ պապուն՝ Նասրադնին, և Հալւա-խաթունի մօրն խաթուն-Մելքին, և աստուած ձեզ ողորմեսցի, ամէն։

630

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՄԱՏԹԷՈՍԻ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻՆ, ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՑԻՈՑ

ՄՑՀ, հա. Բ. 12, էջ 53—55

Գրիչ՝ Սարգիս
վայր՝ Եկեղեաց գաւառ

333 ա ... Արդ. գրեցաւ հոգիարուխ մատեանս աստուածազարդ և ծաղկաւէտ բուրաստանս, որ ընդունող | | | անսպառ քաղցր բարբառս քաղուածոյ աւետար[ան]ին, որ ըստ Մաթէոսի, հաւաքեալ ի լուսազարդ և յարփիափայլ բանից աստուածաբանչացն՝ Գրիգորի Աստուածաբանին և Ոսկէբերանին և այլոցն, քաջ և մեծ հռետորին՝ աշխարհալուր և տիեզերալոյս անկարաւտ գիտնականին և սուրբ իմաստասիրին, տիեզերահռչակ և մեծահամբաւ վարդապետին զուարթուն անուն կոչեցելոյ, ի պարծանս և ի փառս եկեղեցոյ և ի վարժ մանկանց Նորոյ Սիոնի, նայ և յիշատակ բարի հոգոյ իւրոյ և իւրոյն վարժապետի՝ Յովհաննու Որոտնեցոյն՝ մականուն Կախեալ ի սէրն Քրիստոսի, որոյ յիշատակն աւրհնութեամբ եղիցի։ Զոր տէր Յիսուս փոխանակ այսմ հոգևոր գանձոյ տացէ նմա զբազմելն ի սեղան հարսն և մտը | | | *

Եւ գրեցաւ մատեանս այս ի թուականութեան Հայոց... ՊՂԲ. (1443) ամի, աւգաւստոս Ի. (20)-ն**, ի գաւառս Եկեղեաց, ի վանք[ս Աւագ],*** ընդ հովանեաւ | | | ինք, սուրբ | | | լոյս մեծ բաբունապետիս մերոյ մեծիս Աւետեաց, զոր տէր Յիսուս հաստուսցէ զորս ընդ մեզ բազում աշխատանացն, նաև զբազմերախտ և զգորովագութ հայրս իմ հոգևոր և զուսուցիչս իմ՝ զհեզահոգի և զսրբասնեալ բանին սպասաւոր զտէր Խաչատուր յիշեցէք յաղաւթս ձեր, ով հետևողքդ բանին ճշմարտութեան, որ և յայնմ աւրէ, որ ոչ գձաւ և զա֊ ճանաչէի՝ սայ յայնմհետէ սնուցիչ եղև ինձ ընդ դայակ, զտիւ և զգիշեր աշխատեալ ընդ իմ առ ի յուսուցանել զճշմարտութիւն...։ Զոր աէր Յիսուս՝ հատուցանողն բարեաց հատուսցէ յիւր միւսանգամ գալստեանն իւր վարձս բարի աշխատողիս ընդ իս, զոր ոչ կայ | | ես վճարել փոխանակ բազում աշխատանացն, որ առ իս, ոչ բանիւ և ոչ արդեամբք, նաև զեղբայր տէր զԱստուածատուրն՝ զհաւատարիմ աստուծոյ և զբարի ծառայն, որ և երկոքեան սոքա քեռ[ի]ք են ինձ. ընդ այսր յիշատակեցելոցս թերևս և զիս՝ զհարեալս մեղաւք և զմեռեալս յոգի արժանի առնիջիք յիշման, ով գրոց աշակերտեալ մանկունք և սիրողք բանի, խնդրելով զթողութիւն յամենագութ փրկչէն բարի, զոր և ձեզ ամենեցուն ողորմեսցի։ Զի թերևս ի հայցմանց ձերոց ցաւղ ողորմութեանն աստուծոյ իջցէ ի գերեզման մեղաւք մեռեալ ոգոյս և սրբեսցէ զբազմաշարաւ վէրս անձին իմոյ։

---

* 15 տող խոնավությունից վնասվել է ու չի կարդացվում։

** Տպված է «Աւգոստոսին»։

*** Բերված է եղել։

Այլ և աղաչեմ յիշել ի տէր զբարի և զսրբասնեալ կրաւնաւորն և զհետևողն ճշմարտութեան զտէր Խաչատուր զուսուցիչն իմ, որ բազում ուրեք ի սուրբ գիրքս գրեաց՝ զմարգարտաշար գիրս իւր սփռելով, մինչև զկէս գրոցս կարծեմ գրեալ սորա, զի մեք տկար էաք ի յարհեստ գրին, վասն այն աւգնական լինէր մեր. ընդ թէ զոսկի ընդ սեաւ գեղ | | | սեաւն գեղեցկանայ։ Նաև գիրս մեր անարհեստ և որ լի ամենայն արհեստիւ և գեղեցիկ, Քրիստոս հատուսցէ նմա փոխանակ այսմ աշխատանաց ղ[հանդի]ստն մշտնջենաւոր և զկեանս անվախճան, ամէն։

Այլ և յիշ[եցէք | | | եր իմ և զսիրելիքն ի սրաէ և | | | եղբարքն իմ ըստ հոգոյ զսբբա[սէ՞ր] հետևողքն բանին ճշմարտութեան զտէր Աստուրեն և զտէր Աւետիքն, զոր տէր Յիսուս ի կամս իւր պահեսցէ միշտ և տացէ նոցա բան իմաստութեան առ ի հաստատութիւն կալ եւալ ինքեանց, ամէն։ Զսոյն և ես յերես անկեալ աղաչեմ մոխրաթաւալ գիմաւք զհանդիպողքդ այս մատենի, ո՛վ գրոց աշակերտեալ մանկունք, յորժամ ընթեռնուք կամ գաղափարէք յիշեցէք զառածևալս մեղաւք զգրող այսմ տառի, որ և չհամարձակիմ և չհամարիմ արժան գրել զսեաւ անունս իմ ի սպիտակ գարտիզիս՝ զմեղօորս Սարգիս, նաև սխալանաց և խոշորութեան մեր, որ ի սմա ներեցէք, որ չեմ ուսեալ զքերթողութիւն ի կատար, անվարժ և անարհեստս ի մէջ մանկանց քերթողաց։ Զոր աղաչեմ անմեղադիր լինել վերաասացելոցդ, զի կար մեր այս էր, և թողութիւն մեղաց մերոց խնդրել ի տեառնէ աստուծոյ...։

Բ

318 *Անմեղադիր լեր, ո՛վ սիրողդ բանին, որոյ հետևեալ ես խաչիս, սխալանաց և խոշորութեան, որ ի սմա, զի կարի շտապով էր աւրինակս, աղաչեմ զիս յիշեա։**

631

ԺԱՄԱԳԻՐՔ ԵՒ ՊԱՏԱՐԱԳԱՄԱՏՈՅՑ

Երևան 6121

Գրիչ՝ Ղազար

105ա *Փառք... որ զօրացոյց զմեղսամակարդ մարմինս և զմատունս*
հասանել ի զրաւ տառիս։ Աղաչեմ զամենեսեան, որք հանդիպիք սմա
ինչ կերպիւ և իցէ, յիշեսջիք աղօթիւք մասին զՅովսէփ քահանայս,
և զծնաւղքն իւր, զհայրն իւր զ[Ի]սրայէլ, և զմայրն իւր զՄռչան, և
105բ *զորդիքն իւր զԿի‖րակոս և զԹաջդին, զՇաքար և զՎարդան, յի-*
շեսցիք յերկնաթռիչ յաղաւթս ձեր, որք հանդիպիք տեսանելով կամ
աւրինակելով, լիակատար բերանով աստուած-ողորմի ասացէք

* *Նորություն չկաբունակող մանր հիշատակագրություններ կան ձեռագրի բազմաթիվ էջերում։*

Յովսէփ քահանային, և ծնաւղաց իւր, և եղբարցն, և այլ ամենայն արեան մերձաւորացն, առհասարակ, ամէն, եղիցի, եղիցի։

Եւ զՂազար ղանպիտան գրիչս և զծնօղօքն իմ, ամէն։

Թվս. ՊՂԲ. (1443)։

632

ՀԱՐԱՆՑ ՎԱՆՔ

«Միաբանք և այցելուք Երուսաղէմի», էջ 228

Ստացող՝ Ղազար Ղրիմեցի
վայր՝ Երուսաղէմ

Ձվերջին ստացող սուրբ կտակիս զՂազար Ղրիմեցիս յիշեցէք, որ եգի զսա Երուսաղէմ, ի սուրբ Փրկիչն՝ անջինջ յիշատակ ննջեցելոցն ...։

Ի թվին Հայոց ՊՂԱ. (1443), մարտ ամսոյ ԻԱ.(21) գրեցաւ։

633

ԺԱՇՈՑ

Փիրդ. Նօա. 132, Նշխարք (№ 4515), էջ 157, Վարագ

Գրիչ՝ Յովհաննէս

Օրհնութիւն ... որ ետ կարողութիւն Յովհաննէս սուտանուն քահանայի հասանել յաւարտ այսմ կտակի, յամի ՊՂԲ. (1443) Թուականի, ի խնդրոյ սրբասնեալ կրօնաւորի տէր Ղազարի։ Արդ, գրեցաւ լուսազարդ տառս ի դառնացեալ և յերեկոյացեալ ժամանակիս, յորում ամի շարժեալ ի վերայ քրիստոնէից անհնարին վիշտ և տառապանք յազգաց անօրինաց և հարկապահանջողաց, յորմէ այց արասցէ զմեզ Քրիստոս որդին աստուծոյ։ Եւ զիս զանարժան զգծողս զՅոհաննէս սուտանուն քահանայ, և զծնողսն իմ զՅակոբ քահանայն և զՍալչուխաթունն, և զհարազատն իմ զԳրիգոր աբեղայն, և զՆերսէս դպիրն [յիշեցէք]։

634

ԱԽԵՏԱՐԱՆ

«Թորոս Աղբար», Բ, էջ 349—350, Ղուլէի վանք

Գէորգ եպիսկոպոս Ջմշկազեկցի
վայր՝ Խուլավանք

Յիշատակ է այս սուրբ աւետարանս Ջմշկազեկցի Գէորգ եպիսկոպոսիս, որ դաղդաղեալ ձեռաւք գրեցի, անարժան առաջնորդ սուրբ Գէորգայ գերեզմանի Խուլավանից, որ զարդարել է հանգուցեալ Միքայէլ եպիսկոպոսն։ Վասն երկիւղին Լանկ-Թամուրին սուրբ գե-

* Ձեռագիրն ընդօրինակված է 1430-ին, Կաֆայում։

ըեզմանիս միաբանքն թագուցեալ են՝ ի Տով դղեակ, և վանս Խար-տիշարի, և ս. Կարապետին, և Կարմիր վանուց։ Եւ սիրով յօրգորեալ ամենայն միաբանաց՝ կրկին ժողովեցին ինն միաբանս, և պանծառա-ցուցաք սուրբ աթոռս. և երկու ագարակ գնեցաք գիւղին մերձ և դաշտն. մեծ ագարակն հարիւր փարայ և միւսն՝ քսան, իմ հալալ վաստակէս, և բացի վանքիս մերձակայ հաւղէ, որ աւծեալ քար գրաք ի ներքոյ վանացս ութն րոպէ, և հիւսիսային ճանապարհիւ սուտ Լօյսալի գիւղն, որ հեռի է կէս ժամ, և անտի հողադաշտ լեռն է յարևմտից կուսէ, դէպ ի հարաւ՝ կէս ժամ, անտի յարևմուտս՝ կէս ժամ, մինչև ի ճանապարհն Խարբերդու, և ճանապարհիւ ուղիղ դէպ յարևմուտս, և ի գլուխ գեղին՝ աւծեալ քարն, հանց ջրով և հողով, որ բազում աշխատանաւք ստացայ...։

Պարոն Աբէլճ Թաղարցի, որ կոյր էր աչաւք և եկն ուխտ, և բա-ցան աչք նորա՝ հարիւր և վաթցուն ամաց. եւ բազում քաջութեամբ ստացաւ վանացս հողն, որ տիրեալ էր Լօյսալի (գիւղի) չար կարդա-ցողն...։ Ասացէք աստուած-ողորմի նահատակ եղբաւրս տէր Յովա-նէսին... Մէլիք-Մահառյ Աւզբէկցւոյ, թաղեցաւ ի մատուռն սուրբ Աս-տուածածնայ, և բազում հիւանդ բժշկի։ Վայ ինձ, բթամտիս, որ եղբայր նորա եմ և այս սուրբ գերեզմանիս առաջնորդ եմ։ Գրեցի այս բանս սակաւ, այլ և գրեալ եմ ամենայն անցք, որք ընդ իս և ընդ աթոռս անցին՝ յիշատակագրութիւն Միքաէլ արքեպիսկոպոսին և միւս առաջնորդաց, որք յառաջ քան զմեզ, իսկ այս բանս սակաւ գրեցին թուին Հայոց ՊՂԲ. (1443)։*

---

* Թեև ամբողջությամբ կեղծիք չէ այս հիշատակարանը, որ արված է Խուլավանքի սեփականած կալվածքների հաստատության համար, ապա, անտարակույս, աղավաղված ու փոփոխված է և իր ներկա ձևով չի կարող 1443 թվականի շարադրանք համարվել։

635

ՏՈՒՄԱՐ ԱՐԵԳԱԿԱՆ ԵՒ ԼՈՒՍՆԻ

Երևան 8973

Հեղինակ՝ Եսայի

2 բ *... Ծանիր, զի յամի ծննդեան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի*
ՌՆԽԳ. (1444) թուին Հռովմայեցոցն և Հայոց թուին ՊՂԳ. (=1444)
էր...։
Եւ զիս՝ զյոգնամեղս և ղյետնեալս ի կրաւնաւորաց զԵսայիս՝
զանարժան աբեղայս՝ զշինող արուեստիս յիշեցէք միով տէր ողորմա-
յիւ, որ բազում աշխատութեամբ քննեցի և յարդարեցի զարեգակ-
3 ա *նային և զլուսնեկին գնացմունքն և զաստեղաց դիրքն, որ ան ‖ սխալ*
և անխափան ընթանալով ոչ կորուսանեն զժամն, զմասունքն, զծը-
նունդն, զլրումն, զաստիճանն և զմասունքն իւր, և ոչ բոպէ մի ան-
ցանէ, զոր ցուցանէ արուեստս, զի արարի զսա անխափան, որ ըն-
*թանայ մինչև ի կատարած աշխարհի։**

636

ՅԱՅՍՄԱՒՈՒՐՔ

«Հայապատում», Բ, էջ 569—570

Վայր՝ Այրիվանք

Ամենազովելի և աստուածահաճոյ, ամենայն գովութեանց արժանաւորեալն, սուրբ և քաջ հռետորն և արիաջան բաբունապետն Սիմէոն, *յոյժ սիրելի գտեալ ամենայն սրբոց ի տօնախմբութիւն անյապաղ առանց ձանձրանալոյ, մի ըստ միոջէ կատարելով զտօնս սրբոց նահապետաց, նախահարց և սրբոց մարգարէիցն, մինչև ի խոնարհել որդւոյն աստուծոյ...։ Զոր տէր մեր* Ստեփանոս՝ *որդի մեծափառ իշխանին* Իւանէին Որոտնեցւոյ *երեր ի* Սսոյ *յաստուածաբնակ ուխտն* Եւստաթէի *սուրբ առաքելոյն, և մեծ վարդապետն մեր քաջ եկլեստիատէս Հայոց* Սիմէոն՝ *ստացող օրինակի սորին, բազում աշխատութեամբ և երթեւեկութեամբ բերել ետ ի գաւառն* Արարատեան, *և մեծափափագ յօժարութեամբ և բազում ծախիւք գրել ետ յիշատակ իւր և ծնողաց իւրոց։ Արդ, գրեցաւ օրինակ սորին ի թուաբերութեանն հայկազեան տոմարի ՊՂԳ. (1444), ի հայրապետութեանն* Գրիգորի *աթոռակալի*

** Եսայի վարդապետի տոմարագիտական այս աշխատությունը մեծարժեք մի գործ է և արժանի է մասնագիտական մանրակրկիտ քննության։*

սուրբ էջմիածնին վերստին նորոգելոյ, և յաշխարհակալութեանն կորովի և յաղթող Ջհանշահ միրզին՝ որդւոյ մեծին Յուսուֆին, ի մենաստան Այրիվան, ընդ հովանեաւ հրաշափառ սուրբ լուսոյ մօր կաթուղիկէ սուրբ Աստուածածնին. ներկեալ արեամբ կենարարին սուրբ Դեղարդեանն, և ամենայն սրբոցն, որ անդ հաւաքեալ կան։

Այլ և աստանօր աղաչեմք զամենեսեան՝ պատահողք սուրբ տառիս, յիշեցէք զստացող օրինակի սորին՝ զաստուածահաճոյ և զարդիւնական և մեծ վարժապետն Հայոց զՍիմէոն, որ յայնմ ժամանակի փայլէր ի մէջ եկեղեցւոյ իբրև զարեգակն, և մեծաւ յուսով և եռափափագ սիրով սկսաւ նորոգել և զարդարել զվանորայս Աքաքաեան նահանգիս, որ խախտեալ կային ի սահմանաց և ի կրօնից յառաջին հարցն։ Նախ բնակեցաւ յաստուածաշէն և ի աիրախնամ գեղն Եղիվարդ, ի փոքր վանս, որ ի մէջ գեղին, և բազում արդիւնս արարեալ անդ ի խնդրոյ աստուածասէր և բարեպաշտ, մեծազգի և փառաւոր, աղքատասէր, ազատածին առն Ագիզպէկին և որդւոց նորին՝ Աւագին և Զաքարիային։ Բազում կրօնաւորս և աշակերտեալ մանկունս եկեղեցւոյ ժողովեալ յուսուցանել զհինն և զնոր մատեան աստուածաշունչ գրոց, զսուրբ և զարտաքին փիլիսոփայութիւն՝ ամս տասն։ Եւ ապա ուշեդեալ գնալ յաստուածակոխ սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ՝ տեսանել և երկիր պագանել սուրբ տնօրինականացն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. և ի ճանապարհի տկարութիւն պատահեալ՝ դարձեալ եկն բնակեցաւ ի մեծափառ սուրբ ուխտն յԱյրիվանս, և զամենայն կարգս և զսահմանս ուղղեաց ըստ առաջին սուրբ հարցն, ուխտ եդեալ յամենայն օր ասել ԾԾ. (150) սաղմոսն Դաւթի, և անխափան կատարել զաստուածային պատարագն ի շաբաթ և ի կիրակէի, յամենայն մեծամեծ տօնի, և թողեալ յիշատակ պայծառ ժամատեղացն՝ մի պատուական Աստուածաշունչ, մի Տօնական և մի Ցայսմաւուրք։ Եւ կեցեալ սուղ ինչ ժամանակ, ապա եկեալ բնակեցաւ ի սուրբ ուխտն Զագավանք, և վերստին կարգեաց զամենայն բարի կարգս և օրէնս յերկրին Կոտեաց՝ ի կարգաւորս, յազատս և յաշխարհականս։ Վասնզի շատ անկարգութիւն և անօրէնութիւն մտեալ էր յեկեղեցի։ Առաջին՝ զազգակցութիւն, զկնքաւորութիւն և զխնամութիւն՝ ախտիր, անխրատ գործէին. շփոթեալ անամօթ, և յեկեղեցւոյ սաղմոսն Դաւթի պակասեալ էր և չոր շարականքն բազմացեալ, և քահանայք զանազան զգեստուք պճնեալ և գօտեւորեալ իբր այլազգի, և աբեղայք թողեալ զվանս և զանապատս և զամենայն հոգևոր ուսմունս՝ ի գիւղս բնակէին։ Իսկ սա աստուածային վարդապետութեամբն սաստէր և յանդիմանէր զանուսումն և զանխրատս և զանխըրղայս (*)։ Եւ դարձեալ, քաղցրուսոյց վարդապետութեամբն ուսուցանէր, խրատէր և մխիթարէր վկայութեամբ աստուածային սուրբ գրոց՝ զղջացեալ հաւատացեալ ժողովուրդս, օրհնելով յորդորէր ի պատուիրանսն աստուծոյ. և եբարց զամենայն խռովութիւն ի տանէ աստուծոյ։ Եւ կանոնս և օրէնս հաստատեաց՝ զի աբեղայք ի վանս բնակիցին, իւրեանց հանդերձիւն՝ բրդեղէն, մաշկեղէն կամ մազեղէն՝ ըստ առաջնոցն, և աշխարհի երէց ի պահք ժամանակի գինի մի ըմ-

պիցէ և ձէթ մի ուտիցէ. և կապուտ փաթթէ ի գլուխն. զՃԾ. (150) սաղմոսն երգէ իւր ընկերօքն յեկեղեցի, և զերեք յիսնական կենաց պահօք շաբաթ և կիրակին՝ զղջացեալքն, միայնակեացքն և ապաշխարողքն։ Իսկ պատարագողք աբեղայքն և ճգնաւորքն՝ բոլոր կենան զյիսնակաց պահսն, և յօրն, որ զպատարագն մատուցանէ՝ լեզուաւն առէ զութ կանոնն անխափան, և գինի և միս մի ուտիցէ այն օրն, ըստ առաջին հարցն։ Այլ և զամենայն սահմանս և զկարգ վանիցն ուղղեաց ըստ առաջնոցն. եթէ բնակիչք, որ լինին ի մի խորհուրդ և բան և մի գործ, այսինքն երեք տեղ՝ ի ժամատեղն, ի հացատեղն և ի բանատեղն,** հնազանդ լինին առաջնորդաց եկեղեցւոյ. և առանց հրամանի կրօնաւոր ի վանացն մի ելցէ յոչինչ գործ։ Այլ և զվանքն պարըսպեաց և ամրացոյց և որոշեաց ի յաշխարհականացն, զի աբեղայ ի շուրջ պատի կողմն բնակեսցէ, և սանամայր մի արասցէ և քոյրաքոյր և մայրաքոյր. և ամառն և ձմեռն ի մի վայր ժողովին ի քնոյ ժամն, ըստ առաջնոց սահմանին։ Եւ հինգ մեծամեծ խաչ կանգնեաց ի մէջ պարսպին. կամէր զեկեղեցի շինել և այլ բազում արդիւնս առնել, եհաս հրաման յարարչէն կոչել զվարդապետն առ ինքն, ի թուիս ՊՀԷ. (1428), և մնաց գիրքն թերատ ամս բազումս։ Առաջինն գրեալ եղև ձեռամբ սրբասէր և մաքրամիտ քահանայի՝* Մեսրոբ *անուն գրոց աշակերտի, յիշատակ նորին օրհնութեամբ եղիցի։****

Վկայասէր գոլով մեծ րաբունապետն Սիմէոն*՝ ըղձմամբ և փափագանօք վասն յուսոյն, որ առ աստուած և սիրոյ վկայիցս՝ զտկարութիւն անձին մոռանալով գնաց և ի* Տաթևոյ *երեր զկէս աւրինակն և զկէսն ի տեղն ետ գրել։ Վասն որոյ աղաչեմ զճշմարիտ գաղափարողսն յամենայն ամսի վճարն գծագրէք ընդ յիշատակի ձերոյ զմեծ րաբունապետն* Սիմէոն, *որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի։*

637

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Երևան 4829

Ծաղկող՝ Մինասենց Թումայ
վայր՝ Աղթամար

296 ա *... Արդ, այսմ աստուածեղէն և երկնապարգև գանձիս և լուսափայլ և մաքուր մարգարտիս ցանկացաւղ եղէ ես՝ մեղաւոր և անարժան ծառայս ծառայիցն աստուծոյ* Թումայ *մականուն* Ղուզիկ *կոչեցեալ՝ ի գեղջէ* Գաւաշից, *և ետու գրծագրել զսա մեծաւ փափագմամբ և ջերմեռանդ հաւատով ի հալալ արդեանց իմոց, յիշատակ բարի հո-*

* Այս նույն հիշատակարանը, որ քաղված է Վենետիկի № 402 ձեռագրից, Ալիշանի «Հայկարանից» ընդօրինակել է նաև Մ. Տեր-Մովսիսյանը. նրա մոտ «փաթթէ»-ի փոխարեն գրված է «մի փաթթէ»։

** Իմա՝ «աշխատանոց», «գործատուն»։

*** Շարունակությունը վերցնում ենք Ղ. Ալիշանի «Հայկարան» ժողովածուից Մ. Տեր-Մովսիսյանի կատարած ընդօրինակությունից։

գոյ իմոյ, և ծնաւղացն իմոց՝ հաւրն իմոյ Կիրակոսի և մաւրն իմոյ
Խաթուն-Մէլէքին, եղբաւրն իմոյ Տէրուն աբեղային, և կենակցին իմոյ
Աղութին, և զաւակացն իմոց՝ հանգուցելոցն ի Քրիստոս Կուրնի-Բէ-
կին և Փաշային, այլ ամենայն արեան մերձաւորացն իմոց՝ կենդա-
նեացն և հանգուցելոցն։

298 ա ... Եւ տըւի զսա ընծայ և նըւէր ի յանուանի գեօղս Գաւաշ, ի
դուռն գերահռչակ սուրբ տաճարացս Ամենափրկչի և սուրբ Կիրակոսի՝
յիշատակ բարի հոգոյ իմոյ և ծնաւղացն իմոց, որպէսզի հանապազ
ընթերցցին զսա մանկունք եկեղեցոյ ի դուռն սուրբ տաճարացս,
մանաւանդ ի ժամ սուրբ և սոսկալի, հաշտարար և մեռսաքաւիչ պա-
տարագին...։*

298 բ ... Եւ արդ, ես՝ ունայնս և թափուրս յամենայն հոգևոր բարէ-
մասնութեանց, և հիւծեալս և մաշեալս վերջին աղքատութեամբ՝ մե-
ղապարտ և յանցաւոր ծառայս աստուծոյ Մինասենց Թումայս՝ ան-
ուամբ և էթ աբեղայս, տեսի զփափագ սորա և զսէրն, զոր ունէր առ
հոգևորն, և հարկեցայ յաղաչանաց նորա, և յանձն առի և ետու ըղ-
ծագրել զսա քըւեբորդոյն իմոյ Հայրապետ աբեղային ի ստոյգ և յըն-
տիր աւրինակէ։ Եւ ես իսկ մեղսամած մատամբ իմով ծաղկեցի զսա
299 ա ըստ իմում կարի, և զհամաբարբառսն և զտրնատաշ գըւ ‖ խագիրսն
և զյիշատաքանս զայս և զերից ևս գլխացն** գըծագրեցի ձեռամբ
իմով և կազմեցի յաստուածապահ կըղզիս Աղթամար, ընդ հովանեաւ
գերահռչակ և երկնանման գմբէթայարկ սուրբ Խաչի տաճարին, և
Ամենափըրկչին, և սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Սարգիս զաւրա-
վարին, ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի, և ի թվականու-
թեան հայկազեան տումարիս ի յՊ. և ի ՂԳ.(1444), ի դառն և ի չար
ժամանակի, յորում տառապեցուցանեն և նեղեն զազգս քրիստոնէից
ազգի ազգի կեղեքմամբ, և անողորմ հարկապահանջութեամբ, և յաշ-
խարհէ յաշխարհ վըտարմամբ իբր զգերի՝ տամբ և ընդանեաւք,
անիրաւ ազգն նետողաց, որք են տեարք և թագաւորք և իշխանք աշ-
խարհաց մերոց՝ ազգաւ թուրք։

Արդ, ի յայսպիսում դառնութեան ժամանակի գըծագրեցաւ
սուրբ աւետարանս այս ձեռամբ անարժան և անարհեստ գրչի Հայ-
299 բ րապետի անուամբ և եթ աբեղայի, ‖ ի խընդրոյ երկուց հարազատ
եղբարցն՝ պատուական և ըրբասէր Տէրուն աբեղայի և Թումայի վա-
ճառականի։

Վասն որոյ աղաչեմ զամենեսեան սիրողս Քրիստոսի, լի ըերա-
նով և ուղիղ մտաւք աստուած-ողորմի ասացէք սուրբ աւետա-
րանիս երկուց հարազատացն՝ Տէրուն կրաւնաւորին և Թումայ վաճա-

* Բաց ենք թողնում 298ա—298բ էջերի վրա գտնվող ընդարձակ հատվածը, որը կրկնություն է նախորդ հատվածի։

** Խոսքը Մատթեոսի, Մարկոսի, և Ղուկասի ավետարանների վերջում եղող համառոտ հիշատակարանների մասին է, որոնք ոչինչ նոր բան չեն ավելացնում ընդարձակ հիշատակարանի վրա։

ռականին*, և ծնօղաց նոցին Կիրակոսին և Խաթուն-Մէլէքին, և Թումայի կենակցին Աղութին, և զաւակաց նոցին՝ հանգուցելոցն ի Քրիստոս Գուրջիրէկին և Փաշային, և քեռոյն իւրեանց Աղուպշային, և այլ

Նկ. 24. Ձեռագրի ստացողներ Թումայ վաճառականը և Տէրուն կրոնավորը

ամենայն արեան մերձաւորաց նոցին՝ կենդանեաց և հանգուցելոցն։
Ընդ նոսին և զմեզ արարէք յիշման արժանի՝ զմեղաւք տառապեալ
ոգիքս զՀայրապետ սոսկանուն աբեղայս՝ գծագրող տառիս, և զծնաւղսն
իմ զԽաչիկ և զՌսկիտիկին, և զեղբայրն իմ զՅոհաննէս, և զքոյրն իմ
300 ա զՎարդ-Խաթուն, և լի բերանով և բոլորա || խաւս լեզուաւ աստուած-
ողորմի ասացէք մեզ, զի և ձեզ ողորմեսցի Քրիստոս, ամէն։

Յիշել աղաչեմ ի Քրիստոս և զիմ անարժանութիւնս՝ զՄինասենց Թումայս՝ զբազմավէր ոգիս, որ ծաղկող և կազմող եմ աւետարանիս և գրծող յիշատակարանիս աննախանձ կամաւք և ինձ ասացէք աստուած-ողորմի, և ծնօղացն իմոց Սիմէոնի և Արղունի, և երախտաւոր քեռոյն իմոյ Թումայ միայնակեցին, և ձեզ յիշողացդ ողորմի Քրիստոս ի յաւուրն վերջին, ամէն։

Եւ արդ, ես՝ մեղուցեալ և անարժան ծառայս ծառայիցդ աստուածոյ Տէրուն սոսկանուն աբեղայս, որ ի Նարդեան ժամանակիս հէրպէտ կոչիմ ես սուրբ ուխտիս՝ հըռչակաւոր մենաստանիս սուրբ Վարդանայ զաւրավարիս, և հարազատ եղբայրն իմ Թումայ, որ ստացաւղն է սուրբ աւետարանիս, տըւաք զսուրբ աւետարանըս զայս ի

* Ձեռագրի 11ա էջում նկարված են մի աշխարհականի և մի հոգևորականի պատկերներ։ Ըստ երևույթին, դրանցից առաջինը ձեռագրի պատվիրատու Թումայ վաճառականն է, իսկ երկրորդը Տէրուն կրոնավորը (տես նկ. 24)։

յանուանի գեօղս Գաւաշ՝ ընծայ և Նըւէր գերահռչակ սուրբ տաճա-
300 բ րացն Ամենափըրկչին և սուրբ Կիրակոսին։ || Վասն որոյ աղաչեմք
զամենեսեան՝ զպատուական և զսրբասէր քահանայսդ, որ ի յայժմու
ժամանակիս սպասաւորք էք սուրբ տաճարացս՝ երկու հարազատ եղ-
բարքդ՝ Թադէոս և Կարապետ, Ատոմ, և Կիրակոս և Յովաննէս, և որք
յապայս լինելուց էք, զի սիրով ընկալջիք զսա ի ձեռաց մերոց նըւէր
աստուծոյ, և խնամով պահեսջիք զսա ի գողոց և յայլ պատահորաց,
և առանց ձանձրանալոյ և աննախանձ կամաւք և յաւժար սրտիւ հա-
նապազ ընթեռնուք զսա ի սուրբ քառասներորդ աւուրք յարութեանն
Քրիստոսի, և յամենայն կիրակմտի, և մանաւանդ ի ժամ սուրբ և
սոսկալի պատարագին, զի և դուք գտջիք ողորմութիւն ի Քրիստոսէ
յաւրհնութեանն պահու, ամէն։

Այլ և զպատուական և զսրբասէր կրօնաւորքս յիշեցէք ի Քրիս-
տոս՝ զհարքս մեր և զեղբարքս, որք են միաբանք և սպասաւորք
հրեշտակաբնակ ուխտիս սուրբ Վարդանայ զաւրավարիս, որք խրա-
301 ա տիչք եղեն մեզ և յորդորիչք || ի գործս բարիս՝ ծերունի հայրս մեր
պատուական տէր Թումա, որ ծընաւղ և սընուցող է լեալ մեզ ամե-
նեցուն։ Եւ ի սորա առաջնորդութիւնս շատ արդիւնք յաւելցաւ վա-
նացն, աւգնականութեամբ միեղէն եղբայրութեանցս, որք ի բազ-
մացն սակաւք են մնացել և են թըւով վեց՝ Մկրտիչ մահգասին և
Ստեփաննոս սրբահոգին, Բարսեղ և Վարդան, Յովանէս և Վարդան, և
ես Սերուեն՝ տրուպ քան զամենեսեան և սպասաւոր սոցին։

Արդ, ի հերպետութիւն տէր Թումային, մեր ամենեցուն աւգնա-
կանութեամբս և կամաւք աստուածասէր տանուտերացս, որք կան
այժմ կենդանի՝ Մանկասարենց Թումայն, և հիւսն Կիրակոսն, խոջա
Ստեփաննոսն, Ջիթկանց Կիրակոսն, և ըռէս Աղուպշէն, Կիրակոսն, և
301 բ Փափոսենց Յոհանէսն։ || Սոցա և մեր ամենեցուն կամաւքս և աւգնա-
կանութեամբս, և տըրաւք և ողորմութեամբ քրիստոնէից, և յորդոր-
մամբ սուրբ և աստուածաբան վարդապետացն Յակոբայ և Յովաննէս
Գուտըլկեցոյ՝ շինեցաւ ի հիմանց սուրբ Վարդան զաւրավարի գում-
բէթաձև և երկնանման տաճարն՝ ի հէրպետութեան վանիցն Թումայ
աբեղային, և ի ղանութեան Ղարա-Յուսուֆին, յամիրապետութեան
Ոստան քաղաքի՝ Ամիր-էզդընին և որդոյն իւրոյ Մէլիք-Մանամադին։
Կըտըրվաւ և նոյն Թումայ վանից հաւր ձեռօքն Նաջբապընի վէցքու
հողն արտ, ամիրաց մըլքաթըղթովն և նըշանովն՝ սուրբ Վարդանայ
մուլք գըրվաւ և* էգին, և Կաթողիկոսենց արտերն, և Պէշգէնի դրախտն՝
սուրբ Վարգանայ վանիցն մուլք, շինեցաւ և ձիթահանքն սուրբ
Վարդանայ, ի Գաւաշ գեաւղս։

Այսքան բարութիւնքս և առաւել քան զսոյն, կամօք և աւգնա-
297 ա կանութեամբ Գաւաշից աստուածասէր տանուտերացն և || ** պատուա-
կան քահանայիցն, և աշխատութեամբ վանից սըբակրաւն աբեղայիցն,

* Մի բառի տեղ բաց է թողնված։

** Հիշատակարանի վերջին թերթը, սխալ կազմված լինելով, այժմ ձեռագրի 297-րդ
թերթն է կազմում։

և տըրաւք և ողորմութեամբ ամենայն քրիստոնէից յաւելցաւ սուրբ Վարդանա։ Ցամիրապետութեան երկրիս Մէլիք-Մահմադին, և հաւրն իւրոյ և մօրն, և յառաջնորդութեան վանիցն Թումայ աբեղային, որոց ամենցուն առհասարակ՝ կանդնողացն, և կամեցողացն, և աշխատողացն, և ողորմութիւն տըւողացն, և յորդորող վարդապետացն՝ տացէ Քրիստոս վարձս բարի զանսպառ ողորմութիւնն իւր և զերկնից արքայութիւնն, ամէն։

Իսկ գրծագրեցաւ սուրբ աւետարանս ի թագաւորութեան ամիրզա Ջհանշային, և ի կողմնապետութեան մերոյ աշխարհիս Պըլին-Ասլան պարոնին, ի խընդրոյ երկուց հարազատ եղբարցն աստուածասիրաց Մէրուն աբեղային՝ սուրբ Վարդանայ հէրպետին, և եղբաւրն իւրոյ Թումային։ Գրծագրեցաւ և յիշատակարանս այս ձեռամբ Մինասենց Թումայի անիմաստ և տխմար գրչի։

297 բ Վասն որոյ աղաչեմ զհանդիպողքդ սմա՝ զպատուական քահանայքդ, որք սպասաւորք էք սուրբ Փրրկչիս և վայելողք աւետարանիս, և զաստուածասէր տանուտէրքդ Գաւաշ գեղիս, որ յամէն տարի երկուաւր ընթեռնուք զյիշատակարան սուրբ աւետարանիս՝ մի անգամ աստուածայայտնութեան տաւնին և մի անգամ աւագ զատկին, զի լըսօղքն ի բարին յորդորեսցին և ուղիղ մտաւք և լի բերանով աստուած-ողորմի ասասցեն ստացողի սորին Պուզիկ Թումային, և ծնօղաց նորին, և եղբաւրն, և կենակցին իւրոյ, և զաւակացն՝ ի վերոյ յիշեցելոցն։ Եւ մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զսա ի Գաւաշից սուրբ եկեղեցեացն՝ գողանալով կամ ծախելով կամ գրաւելով։ Եւով ոք յանդըգնի և հանէ և կամ ի վերայ վանից արտորայիցն և անդաստանացն չար յիշատակ և բունիաթ գընէ՝ ընդ Կայէնի և ընդ Յուդայի և ընդ խաչահանուացն պատժի ի Քրիստոսէ, ամէն։

Յիշեցէք ի Քրիստոս և զՆասրադին սարկաւագն, որ աւգնական և ձեռնտու եղև մեզ կոկելով զնիւթ սորա, զոր տէր աստուած պահեսցէ անփորձ յերկրի, և [արա]սցէ զաւարտ նորա ի բարի, և [տա]ցէ նմա շնորհ և ողորմեսցի նմա, ամէն, ամէն։

Բ

303 բ Արդ, աղաչեմ զձեզ յիշեցէք յաղաւթս ձեր զբարեսէր և գհաւատարիմ տանուտէրն զպարոն Մուղբիլն, որ զսուրբ աւետարանս գերի գնեց յիշատակ իւրն և ծնաւղացն՝ հաւրն Դալարին, և մաւրն Շուշանին, և զաւակացն Ջանազիզին և Դարմանին, ամէն։

... Դարձեալ, աղաչեմ զձեզ յիշեցէք յաղօթս ձեր զբարիսէր տանուտրէք Գաւաշից՝ զպարոն Մուղբիլն, և զԱզբէկն, զաւագերէց զտէր Յովանէս, և զԳուլազիզն, զՀայրապետն, զՄլքամն, զտէր Վարդան, Գաւաշեցն Միրիջան, Մարտիրոսն, Տլօշենց Միրիջան, Քարիմշենց Մկրտիչն, զՖառուխն, զԿակոսն, զԱխշիբէկն, և զԱստուածատուրն, զԳուլազիզն, Մուսեխենց զքարզարկ Յովանէսն, յիշեցէք և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք սոցա, ամէն...։*

* Այս հիշատակարանը հնագրական տվյալներով գրված պետք է լինի ԺԵ—ԺԶ դարերում։

638

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

Երևան 5931

Կազմել տվող՝ Թովմա Մեծոփեցի

120 ա Այլ և ես մեղաւորս ի մանկունս եկեղեցւոյ պիտակ անուն վարդապետս Թովմա և հարազատս իմ Մկրտիչ վարդապետ, յերեսս անկեալ պաղատիմ քրիստոսընկալ ուսումնասէր եղբարցդ, որք հանդիպիք իմաստութեան գրոյս՝ լուծմանցս Պորփիւրի և Պարապմանցս սրբոյն Կիւրղի ախոյանի, աշխատասիրութեամբ մեկնեալ հոգևոր հաւր մեր՝ վարժապետին Գրիգորի Տաթեւացւոյ, յիշեսջիք և զմեզ ընդ առաջին աշխատողացն և զծնաւղսն մեր, ասելով՝ Քրիստոս աստուած, թող զյանցանս նոցա. և Քրիստոս աստուած զձեր յանցանսն թողցէ աստ և ի հանդերձեալն։ Զի ՊԼԲ. (1383) թվականին գրեալ էր։ Եւ ի ՊՂԳ. (1444) թվականիս մեք նոր ետուք կապել հոգևոր որդւոյ մեր Հէրապետ կրաւնաւորի և գրոց աշակերտի։ Քրիստոս աստուած զսա գրէ ի գիրն կենդանի, հանդերձ ծնօղօք, և ամենայն արեան մերձաւորաւք, և զամենայն սրբասէր ուսումնական[աւք], ամէն։

Եւ ես ԿԶ. (66) տարոյ եմ, և եղբայրս իմ ՀԲ. (72)։ Եւ այս գիր ի ձեռն մարդոյ չէ եկեալ վասն ծառայութեան* ուսումնասիրաց։

639

ՃԱՇՈՑ

Ալիշան, Հայկաբան

Գրիչ՝ Թումա
վայր՝ Արճէշ—Մեծոփայ վանք

Ցամի ութհարիւրերորդի եըսուներորդի երրորդի ի թուականութեան Հայոց տոհմիս տումարի (1444), և ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի Վաղարշապատու էջմիածնի, և ի թագաւորութեան Ջհանշաճին, որ տիրեաց երկու թախտի՝ Հայոց և Ասորոց և արար խաղաղութիւն ոչ սակաւ, բայց հարկապահանջութիւնն բուռն և ծանր էր ի վերայ քահանայիցս...։ Ձեռամբ... Յովանէս քահանայի և Թումա անարժան կրօնաւորի, ... յիշատակ... ծնողացն Ղազար մահդասուն և Ամրար-խաթունին, և պապուն իմոյ Սարգսին, և Ծով-խաթունին, և զաւակաց նոցին՝ Աստուածատրուն և Տիրատրուն, և հօրքըւեր իմոյ Մարթային, և քեռոյն իմոյ Խաչատուր[ին], Կարապետին, և հոգևոր որդոյն իմոյ Մինաս քահանային | | |

---

* «Ծառայութեան» բառի ընթերցումը երկբայական է, կարող է լինել նաև «ծուլութեան» և այլն։

Այլ և այս գիտելի է, քանզի ունի աստուածաշունչ գիրս այս զբոլոր մասունս տօնից տէրունականաց, զոր սուրբ հարքն հաստատեցին...։

Արդ, գրեցաւ աստուածաշունչ կտակս ի յերկիրս Քաջբերունեաց, *ի քաղաքն* Արճէշ, *և կէսն՝ ի սուրբ ուխտս* Մեծոփայ, *առ ոտս տիրամաւր սուրբ Աստուածածնի տաճարիս, և յառաջնորդութեան սրբասէր և հեզահոգի արհիեպիսկոպոսիս տէր* Ներսէսի *և հոգևոր որդւոյ իւրոյ* Բարսեղ *կրօնաւորի...։*

640

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Երուսաղէմ 2583

Ծաղկող՝ Զաքարա
վայր՝ Վարագ

Նկարիչն է Զաքարա *վարդապետ, ստացող* Մաթէոս *վարդապետ՝ որդի* Սարգսի *և* Շամշայ-խաթունի, *պապն ու տատը* Յովանէս *և* Մարթայ, *քոյրերն են* Շաքար, Էվատ-Մէլիք, Գոհար, *եղբայրն է* Խդըրշահ, *գրեալ ի թուին ՊՂԳ. (1444), ի մենաստանիս* Վարագայ, *ի յառաջնորդութեան տէր* Յովանեսի, *և ի հայրապետութեան տեառն* Գրիգորի, *որ յետի ժամանակիս կաթողիկոս նստաւ ի սուրբ* Էջմիածին, *և կաթողիկոսին* Աղթամարայ *տէր* Զաքարիայի, *և իշխանութեան* Ջհանշա *միրզի, որ աւերեաց և գերեաց* զՎրացատւն:

*Աստուած գնա կործանէ, որ առաւել հարկապահանջութիւն խնդրէր ի քրիստոնէից։**

641

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Երևան 2671

Գրիչ՝ Վարդան
վայր՝ Վան քաղաք

...Արդ, կատարեցաւ սուրբ աւետարանս և բերանս Քրիստոսի և քարոզս Յիսուսի տեառն աստուծոյ մերոյ ի քաղաքս, որ կոչի Վան, *ընդ հովանեաւ սուրբ առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի և սուրբ Վար-*
298 – *դանայ քաջ* || *զօրավարին, ի թվաբերութեանս Հայոց ՊՂԳ. (1444), ի հայրապետութեան տեառն* Գրիգորի, *և մերոյ աթոռակալի և առաջնորդի սուրբ ուխտիս* Վարագայ *տէր* Յովանէսի, *և աթոռակալին երկրին* Քաջբերունեաց *տիեզերալոյս և քաջ հռետորին* Թումա *րաբունապետին, ձեռամբ անարժան և սուտանուն երիցու* Վարդան *անարհեստ գրչի։ Արդ, աղաչեմ զմանկունսդ սուրբ եկեղեցոյ, որք հանդիպիք սմա՝ յիշեցէք ի Քրիստոս և ի սուրբ յաղօթս ձեր* զՄկրտիչ *սրբասէր կրօնաւորն, և զծնողքն իւր* զԽնդուն *և* զԽութլուն, *և զեղբայրքն* զՅովանէսն *և* զԿարապետն՝ *զհանգուցեալքն ի Քրիստոս, և զքոյրն* զՓաշա-

---

* *Միայն վերջին նախադասությունն է բնագրին հարազատ։ Սկզբի ամբողջ մասը վերապատմում է նկարագրող Մ. Տեր-Մովսեսյանը։*

Մէլիք, և դեղբօրորդիքն զԽնդուն, և զզաւակսն՝ զՄխիթարն և զԿարա-
պետն, զԽէրապետն, և զզաւակսն Նորին՝ զԱմիր-Մէլէքն և զՅովանէսն,
298 բ և զ՞օրեղբայրն զԽոցադէղն, և զկենակիցն || զԼի-Տիկինն, և զզաւակսն՝
զպարոն Մկրտիչն և զՋմրութն, և զքւերորդին զԱռաքելն, և զզաւակսն
պարոն Մկրտչին՝ զպարոն Մեհերն և զՄուղդասին, և զքւերորդին՝
զՍտեփանոսն... և զիս զանարժան գծողս, և զծնողսն իմ զՅովանես
քահանայ և զՋմրութ, և զեղբայրքն իմ զԿարապետ քահանայն՝ զու-
սուցիչն իմ, և զՄկրտիչ, և զՄելքէսէթ, և զհոգևոր մայրն իմ զԱրդուն-
Մէլէք, և զերախտաւորքն մեր՝ զԱրդլմսեհն, զՅաուխշէն, և զՊապուհէք
դարբինն, և զԱւետիսն, և զիւր ծնօղքն, և զկոկող Թղթին յիշեցէք և
լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք ի ժամ սոսկալի՝ ի սուրբ
299 ա պատարագին, և աստուած չ[յ]իշօղքդ և զյիշեցեալքս արժանի արաս || ցէ
արքայութեան իւրում, ամէն։

Դարձեալ, յերես անկեալ աղաչեմ զձեզ անմեղադիր լերուք սխա-
լանաց և խոշորութեան գրիս, զի միտքս մեղօք մոլորեալ է և յիմ
չար գործքն տարեկուսեալ, աղաչեմ չմեղադրել։

Բ

299 ա Այլ և աղաչեմ ի սուրբ յաղօթս ձեր զԳրիգոր սոսկանուն քահա-
նայ՝ ծաղկող և կազմող սուրբ աւետարանիս, և զծնօղքն նորա և զեղ-
բարքն [յիշեցէք]....

642

ՑԱՑՍՄԱԻՈԻՐՔ

Երևան 3806

Գրիչ՝ Գրիգոր
վայր՝ Աղթամար

701 ա ...Արդ, ես՝ Ստեփանոս քահանայ, յոյժ փափաքանօք եստու գրել
զՑայսմաւուրքս ի հալալ և յարդար ընչից իմոց, և ետու զսա ընծայ և
նւէր սուրբ Ստեփանոսի Նախավկային՝ ի մայրաքաղաքս յՈստան,
որպէս զի հրճւեսցին սովաւ մանկունք սուրբ եկեղեցոյ, և յիշեսցեն
յերկնագնաց յաղօթս իւրեանց զստացող գրոցս զՍտեփանոս քահանայ,
և զծնօղսն իւր՝ զԹումայ և զՍուրաթ, և զկենակիցն իւր զՆաւառուզ-Խա-
թուն, և զնորին ծնօղսն զԹումայ քահանայ և զՇամշայ-Խաթուն, և
զմիւս մայրն զՇարմէլիք, և զզաւակսն նոցա զԱտոմ քահանայ և զԹու-
մայ դպիր, որ տարաժամ մահւամբ փոխեցաւ ի յաշխարհէս, և զայլ
ազգատոհմսն, և լի բերանով և ուղիղ սրտիւ աստուած-ողորմի ասա-
ցէք և աստուած ձեզ ողորմեսցի, ամէն։

Ես՝ Ստեփանոս քահանայ տըւի զՑայսմաւուրքս սուրբ Ստեփա-
նոսի Նախավկային, և մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զսա ի դրանէ
սուրբ Ստեփանոսին ծախելով, կամ գրաւելով, կամ այլ ինչ աղագաւ,
կամ հակառակ կենայ կարդալոյն, ոչ ի մերոց և ոչ յօտարաց, և թէ

ոք յանդգնի և հեռացուցանէ կամ հակառակէ՝ դատապարտեսցի յաս-
տուծոյ և զանէծքն զաւձին և զԿայենին ժառանգեսցէ և զմասն զՑու-
դային և զխաչահանուացն առցէ՝ հանդերձ ծնօղօք իւրեանց, ամէն։
701 բ Եւ արդ ես... ‖ բազմամեղ և անարժան սոսկանուն քահանայ
Գրիգոր, որ զձև ունիմ քահանայի և ի գործոյն Թափուր և ունայն
գտանիմ, վա՜յ ինձ յահագին աւուր դատաստանին, տեսի զսէր և
զփափագ սորա, զոր ունէր առ հոգևորսն, և իմով իսկ տկարութեամբս
յանձն առի և ամենակարող զօրութեամբն աստուծոյ կատարեցի
զսուրբ գիրքս զայս մեղսամած մատամբս իմով, բազում և մեծ աշ-
խատութեամբ հասուցի զսա յաւատումն յաստուածարնակ կղզիս Աղ-
թամար, ընդ հովանեաւ սուրբ Խաչիս և սուրբ Աստուածածնիս, ի
հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի, և ի Թուականիս Հայոց ՊՂԳ.
(1444), ի դառն և ի վշտալից ժամանակիս, յորում կամք ընդ հար-
կի և ի ծառայութեան ազգին նետողաց։ Վասն որոյ, բարեխօսու-
թեամբ սուրբ և փառաւորեալ աստուածածնին Մարիամու և աղաչանօք
ամենայն ընտրելոց սրբոց, Քրիստոս աստուած, որ տէրն է փառաց և
տըւող ողորմութեանց, տացէ զիւր առատ ողորմութիւնն ստացողի
սորա Ստեփանոս քահանային, և Նաւրուզ-խաթունին, և ծնօղաց նոցա,
և եղբարցն, և զաւակացն, և ամենայն ազգականաց նոցա, և խորա-
նակից և դասակից արասցէ սրբոց վկայիցն և զուրախարար ձայնն
արձակեսցէ առ նոսա, եթէ՝ Եկայք բարի և հաւատարիմ ծառայք,
մտէք յուրախութիւն տեառն ձերոյ, ամէն։
Դարձեալ, մեղապարտ և բազմավէր ոգիս Գրիգոր սուտանուն
քահանայ՝ գծագրող սորա... նաև զծնօղքն մեր զԽաչիկ և զԱզիզ-Մէլիք,
և զեղբարքն մեր՝ զհոչակաւոր քարտուղարն զԹումայ կրաւնաւոր, որ
ուսոյց մեզ զարուեստ գրչութեանս, և զՆաւասարդ՝ զհանգուցեալսն
702 ա առ Քրիստոս, և ‖ զքոյրն մեր զՀալիմ-խաթուն, և զզաւակսն մեր զԹու-
մայ և զՆաւասարդ, զԽումար-խաթուն և զԱզիզ-Մէլիք, և զմայր սոցա՝
զՔրման-խաթուն, որ յայսմ ամի փոխեցաւ ի կենցաղոյս, և զծնօղսն
նորա, և զայլ ամենայն արեան մերձաւորքն մեր՝ զկենդանիսն և
զննջեցեալսն, և զայնոսիկ, որք երախտաւորք եղեն մեզ ի պէտս
մարմնաւոր պիտոյից, և արժանի արասցէ լսել զկենեղուտ բարբառն,
որ ասէ՝ Եկայք աւրհնեալք հօր իմոյ, ժառանգեցէք պատրաստեալ
ձեզ զարքայութիւնն երկնից ի սկզբանէ աշխարհի, ընդ սուրբս և սի-
րելիս անուան իւրոյ, ամէն։ Եւ ինքն՝ Քրիստոս աստուած, որ տէրն
է փառաց և տըւող ողորմութեանց՝ տացէ զխաղաղութիւն և զողոր-
մութիւն իւր ամենայն աշխարհի, եկեղեցեաց՝ զանշարժ զհաստատու-
թիւն, հայրապետաց ընդ ամենայն տեղիս՝ ուղղափառ վերադիտողու-
թիւն, վարդապետաց՝ արիութիւն, կրօնաւորաց՝ վարս առաքինու-
թեան, քահանայից՝ սրբութիւն, սարկաւագաց՝ պարկեշտութիւն, Թա-
գաւորաց հաւատացելոց՝ յաղթութիւն, իշխանաց՝ հանդարտութիւն,
տանց՝ շինութիւն, տղայոց՝ պահպանութիւն, աւդոց՝ քաղ[ց]րութիւն,
անձրևաց՝ առատութիւն ըստ պատշաճի, անասնոց՝ անսխալ ծննդակա-
նութիւն, մեղաւորաց՝ դարձ ապաշխարութեան, համօրէն հաւատացեալ

*ննջեցելոց՝ մեղաց թողութիւն, հանգիստ և ողորմութիւն. և յամե-
նայնի գոհացողական փառատրութիւն մատուցանել ամենասուրբ եր-
րորդութեանն և մի աստուածութեանն, այժմ և հանապազ յանսպառ
յաւիտենին յաւիտեանս, ամէն։**

643

ՄԱՇՏՈՑ

Երևան 4846

Գրիչ՝ Գրիգոր
վայր՝ Աղթամար

260 բ *... Զոր տեսեալ զսորայս մեծութիւն աստուածասէր և հաւատա-
րիմ ծերն* Քարիմ, *և ստացաւ զսա յարդար և ի քրտնաջան վաստա-
կոց իւրոց, յիշատակ հոգոյ իւրոյ, և ծնաւղաց իւրոց* Վարդանայ *և*
Զմրութի, *և եղբարց իւրոց* Յովանիսի *և* Վարդկայ, *և այլ ամենայն*
261 ա *ազգատոհմից իւրոց՝ կենդանե || աց և հանգուցելոց, և ետ զսա ընծայ
և նուէր յանուանի գեօղն ի* Գաւաշ, *ի դուռն ամենասուրբ Փրկչին և
սուրբ Կիրակոսին, որով հրճուին սովաւ մանկունք սուրբ եկեղեցոյ և
հրաւիրեն զազգս մարդկան յորդէգրութիւն հաւրն երկնաւորի։*

*Եւ արդ, մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զսա ի դրանէ ամենա-
սուրբ Փրկչին ծախելով, կամ գրաւելով, կամ այլ ինչ աղագաւ, ոչ ի
մերոց և ոչ յաւտարաց, և եթէ ոք յանդգնի և հեռացուցանէ՝ զանէծքն
զաւձին առցէ և զպատիժն զԿայենին ժառանգեսցէ, մասնակից Յու-
դայի և այլ խաչահանուացն եղիցի, ամէն։*

Եւ արդ, ես՝ ամենամեղս և անարժանս ի մէջ կարգաւորաց՝
Գրիգոր *անպիտան և մեղուցեալ սոսկանուն քահանայ, ըստ իմում
տկարութեանս յանձն առի և ամենակարող զօրութեամբն Քրիստոսի
կատարեցի մեղսամած մասամբ իմով յաստուածապահ կղզիս* Աղթա-
մար, *ընդ հովանեաւ սուրբ Խաչիս և սուրբ Գեզարդեանս, ի հայրա-*
261 բ *պե || տութեան տեառն* Զաքարիայի, *և ի թվականիս Հայոց ՊՂԳ. (1444),
ի դառն և նեղ ժամանակիս, և կամք ի նեղութիւն ի ձեռն անաւրի-
նաց։*

*Եւ արդ, աղաչեմ զդասս լուսերամիցդ, որք հանդիպիք սմա տե-
սութեամբ, կամ կարդալով, կամ աւրինակելով, յիշեցէք ի սուրբ և*

** «Ցիշատակարան գծագրողիս» խորագրի տակ, այս հիշատակարանի շարունակությամբ, գրիչը բերել է մի ընդարձակ (ավելի քան 100 տող) չափածո գրվածք, որտեղ պախարակում է ինքն իրեն։ Նա գրում է.*

«Ես յաշխարհի մեղօք կացի
Եւ ծուլութեամբ զկեանս անցուցի,
Զմարմնոյ կարիս կատարեցի
Զհոգիս ի միտս ես ոչ ածի...» և այլն։

Այս գրվածքում կենսագրական ու պատմական ոչինչ չկա, ուստի այն հետաքրքրություն կարող է ներկայացնել սոսկ որպես Գրիգոր Աղթամարցի գրչի գեղարվեստական ստեղծագործություն։

յար[ժան]աւոր յաղօթս ձեր զստացող սուրբ գրոցս զՔարիմ, և զծր-նաւղքն իւր զՎարդան և զՋմրութ, և զե[ղբա]րքն նորա զՅովանէս, և զՎարդիկ, և զ[կե]նակիցն իւր զԱր | | |, և զզաւակսն նոցին՝ զԱւետիս և զՀայրապետ, և զքուերսն իւր զԴովլաթ, զՀռոփսեմ, զՇնոհւոր և զՄարթայ, և զքուերորդիսն զԿիրակոս և զՄարտիրոս, և զկենակիցն զԱմենաաիկին, և զզաւակն զխոցադեղ, և զայլ ամենայն արեան մեձաւորսն իւր յիշեցէք և սերտ սրտիւ և լի բերանով զաստ-ւած-ողորմի ասացէք, զի և աստուած ձեզ ողորմեսցի, ամէն։

Եւ ընդ արժանաւորացն զանարժան գծող զԳրիգոր մաղթեմ յի-
262ա շել ի սուրբ և յըն || թունակ յաղօթս ձեր, նաև զծնօղս մեր զխաչիկ և զԱզիզ-Մէլիք, և զեղբարսն մեր զԹումայ կրաւնաւոր և զՆաւասարդ, և կենակիցն մեր, որ յայսմ ամի փոխեցաւ առ Քրիստոս, և զա-ւակսն մեր, և զամենայն ազգատոհմքն, և զերախտաւորսն, և զայնոսիկ, որք յանձնեցին զինքեան ի մեզ յիշել յաղաւթս, աղաչեմ զամենեսեանդ յիշել և ուղիղ սրտիւ աստուած-ողորմի ասել ստացո-ղին և գծողիս և մերոցն ամենայնի...։

644

ՃԱՇՈՑ

Փիրղ. Նոտ. 134—135, Վարագ

Գրիչ՝ Դանիէլ
Վայր՝ Աղթամար

ա

...Եւ արդ, ես՝ անպտուղս ի բարեաց... Դանիէլ սուտանուն քահա-նայ տեսի զսէր և զփափագ [Առաքել քահանայի], կատարեցի զսուրբ գիրքս զայս։ Բազում և մեծ աշխատանօք հասուցի զսա յաւարտումն յաստուածաբնակ կղզիս Աղթամար, ընդ հովանեաւ ամենայաղթ սուրբ Խաչիս և սուրբ Նշանիս և սուրբ Աստուածածնիս, ի Թուականիս Հա-յոց ՊՂԳ. (1444), ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի։

բ

Զստացող սուրբ գրոցս զԱռաքել քահանայն և զծնողքն իւր զՍտեփանոս քահանայն և զԱրղուն-Մելքն, և զկենակիցն զՆազխաթուն, և զորդիքն զԹումայ-Պէկն, զՍտեփաննոսն և զՅովհաննէսն... յիշեցէք ի Քրիստոս։ Ընդ նոսին և զմեղուցեալ գրիչս զԴանիէլ սուտանուն քա-հանայ, և զծնօղսն իմ զԿարապետ քահանայ և զԴուռն-Մելիք, և զեղ-բայրն իմ զԹումայ կրօնաւոր, և զորդիքն մեր զՍտեփաննոս կրօնա-ւոր և զՅովհաննէս սարկաւագն, որ աշխատեցաւ ի կոկել և ի կցել թղթիս։

645

ԳԱՆՁԱՐԱՆ

Երևան 8058

Գրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Ոստան մայրաքաղաք

259 ա *... Վասն որոյ փափագաւղ եղեալ այսմ մարգարտաշար տառիս աստուածասէր տանուտէրն* Ատոմ *և իւր կենակիցն* Խովլաթ, *և ստացան զսա բարի յիշատակ և ետուն զսա ի դուռն ուրբ և գերամաքուր Աստուածածնին և սուրբ Գէորգեա զաւրավարին, զի մանկունք սուրբ եկեղեցեացս [զու]արճացին սովաւ՝ երգելով և եղանակելով...։**

258 բ *... Եւ արդ, ես* Կարապետ *գծողս, բազում աշխատութեամբ և կամաւք յանձն առի և ըստ կարի իմում յաւարտ հասուցի զսա՝ շնորհաւք և ողորմութեամբ աստուծոյ։*

Եւ արդ, գրեցաւ սա ի մայրաքաղաքս Ոստան, *ի դուռն Քարի սուրբ Աստուածածնին, որ է ծովահայեաց, ընդ հովան[ե]աւ սորին, և սուրբ Ստեփանոսի Նախավկային, և սրբոյն Սարգսի զաւրավարին, որ սակաւ հեռի։*

Եւ արդ, գրեցաւ սա ի Թուականիս Հայոց ՊՂԳ. (1444), ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի, *զոր տէր աստուած ընդ երկայն աւուրս արասցէ և պահեսցէ զնա ի չարէ, ամէն։*

Արդ, և ես Կարապետ *գծայ[գր]ող սորին, երես ի գետին դնելով ձեզ, և աղաչեմ [զդաս]ս կրօնաւորացդ, և զամենեսեան առհասա[րակ]՝ զմեծ և զփոքր, զի և զիս յիշման արժանի առնէք** զունայնացեալս ի բարեաց գործոց... տառապեալ ոգի* Կարապետ *գրիչս, և զմեծ պապն իմ* Յովանէս *քահանայ, և զծնաւղսն իմ՝ զհայրն իմ* զՍտեփանոս, *և զմայրն իմ* զՓաշայ, *և զքոյրն իմ* զԱրմանի, *և զեղբայրն իմ* զՅովանէս *քահանայ, որ հանգեաւ ի Քրիստոս, և զայլ ամենայն արեան մերձաւորսն իմ՝ զկենդանիս և հանգուցեալսն ի Քրիստոս...։*

Գարձեալ, յիշեցէք ի Քրիստոս զսպասաւոր և զերախտաւորք սուրբ ուխտիս, զիմաստուն և զհանճարեղ և զմեծահամբաւ րաբունին զՅովանէս, զՍտեփանոս *հէրպետ, և* զԱստուածատուր *վարդպետն, և* զԱբրահամ *սրբասնեալ կրօնաւոր, որ առաջնորդ եղև գրոցս, որ և յայսմ ամի փոխեցաւ ի Քրիստոս, և* զՄկրտիչ *մահդասին, որ մականուն* Կոշկըրենց *կոչի, և* զՅոհանէս *կրօնաւորն, և զայլ ամենայն հաւատացեալ ննջեցեալք, որ ընդ հովանեաւ սուրբ եկեղեղեցեացս*

** Հաջորդ տողերի աջ եզրերը մաշված են և լրիվ չեն վերծանվում։ Կարդացվում են ստացող* Ատոմի *մերձավորներից և ազգականներից մի քանիսի անունները՝ մայրն է* Շնահւտր, *քույրերն են* Շաhmr *և* Գոհար. *կարդացվում են՝ նաև* Ակոբ, Կարապեs, Մխիթար *անունները, բայց նրանց ազգակցական կապը ստացողի հետ չի պարզվում։*

*** Շարունակությունը, որ այժմ ձեռագրից բացակայում է, մեջ ենք բերում Հ. Աճառյանի «Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Նոր-Բայազետի» աշխատությունից (Վիեննա, 1924, № 30, էջ 40)։*

հանգուցեալ են և եղեալ ի սուրբ ուխտս Պըտըլկի վանք կոչեցեալ, թէ ի վարդապետաց են, թէ ի կրօնաւորաց, թէ ի քահանայից, թէ ի սարկաւագաց, թէ ի մենակեցաց, թէ յաշխարհականաց, թէ ի յարանց են, թէ ի կանանց, թէ ի ծերոց են, թէ ի տղայոց, դասակից և պսակակից արասցէ տէր աստուած սրբոց առաքելոց, սուրբ վարդապետաց և սրբոց մարտիրոսաց....։

Դարձեալ, յիշման արժանի արարէք զայժմու ըզսպասաւորք և զգործաւորք սուրբ ուխտիս, որ կան ծաղկեալ պէս-պէս առաքինութեամբ, և սուրբ վարիւք աշխատին ի սուրբ եկեղեցեաց դուռս։ Նախ և առաջին՝ զանբիծն հոգով և զանարատն մարմնով զՅովանէս վարդապետն, և զպատուական և զընտրեալ կրօնաւորն զՄարտիրոս, և զՍտեփանոս կրօնաւոր, որ պատճառ եղև սուրբ տաճիս, և զսրբասնեալ կրօնաւորն զԱստուածատուր, որ յայժմ ամի ընկալաւ զառաջնորդութիւն սուրբ ուխտիս, զոր տէր աստուած հովանի լիցի նմա և յաջողէ զգործս նորա ի բարի, զընտրեալքն և զգովեալքն ի մարգկանէ՝ սրբասնունդ եպիսկոպոսքն զտէր Սիոն, և զտէր Յոհանէս,, և զՅոհանէս և զՊետրոս կրօնաւորքն, զծերացեալն մարմնով և զմանկացեալքն հոգով, և զհեզահոգի կրօնաւորն զՅովանէս փակակալն, և զառաքինի կրօնաւորն զԱռաքել, և զԹադէոս, և զԹումա անբից | | | մահգասի, և զՊարոնլուս մահղասին | | | սուրբ եկեղեցեացս, և զՂազար | | | զգործաւոր և զերախտաւոր | | |

646

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Երևան 5784

* Նորոգող և կազմող՝ Յովանէս
վայր՝ Տըփխի՞ս

357 ա ... Ըստ յաճախման աստուածային բանին և զհոգւոյն սրբոյ, սրով լուսաւորէ զհոգիս աստուածասիրաց անձանց և տպաւորէ ի նոսա զլոյս աստուածագիտութեան իւրոյ և մերձաւորս առնէ աստուածային երանութեանն, որ և զհուր սիրոյ իւրոյ արկեալ ի սիրտ աստուածասէր ամենամաքուր և ամենաբարի, հեզ և ընտրեալ կրաւնաւորի և անյաղթ փիլիսոփայի տէր Սարգսի՝ սպասաւորի և առաջնորդի սուրբ և հրաշափառ կաթողիկէի մայրաքաղաքին Տըփխե[ա]ց, որ և ցանկացող եղեալ այսմ աստուածային տաճիս և կենսաբեր սուրբ աւետարանիս, և ստացաւ զսա ի յարդար վաստակոց իւրոց, եւ
357 բ վերըստին ‖ նորոգել ոսկէնկար և բազմերանգ գունովք զտնաւրէնութիւնն և զայլ սքանչելիսն Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ, ի զուարճութիւն և ի պայծառութիւն նորոյ Սիոնի։ Զի յետ ստանալոյ բազում տաւից և բազում արդեանց, զոր ունէր յեկեղեցի աստուծոյ՝ յաւել և զսա ի գանձս աստուածային, ի յիշատակ իւր և ծնողաց իւրոց՝ հաւր իւրոյ Սողոմոնի և մաւր իւրոյ Ուլու-Խաթունի, և եղբաւր իւրոյ

Ամիր-Ազըզի, և հաւրեղբաւր իւրոյ Դաւիթ աբեղայի, և մաւրքուերորդւոյ իւրոյ և ձեռնասնունդ աշակերտի Վարդան քահանայի, և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց՝ կենդանեաց և ննջեցելոց։

Արդ, որք աւգտիք ի սմանէ և լուսաւորիք յաստուածային բանիցս՝ յիշեսջիք սրտի մտաւք առաջի Քրիստոսի զնախագրեալ ստացաւղ զտէր Սարգիս աբեղայ, հանդերձ աստուածասէր զարմիւքն իւրովք, ամէն։

Ընդ նոսին և զձեռնասնունդ աշակերտն իւր՝ զորդի պարոն Թումանին՝ զՂուկաս սարկաւագ, և զհոգևոր եղբարսն իւր զՍտեփաննոս քահանայ, և զՇմաւոն քահանայ, և զԿիրակոս քահանայ, և զԱստուածատուր քահանայ, և զխաչատուր քահանայ...։

Նորոգեցաւ և կազմեցաւ սուրբ աւետարանս ի Թվականիս ՊՂԳ. (1444)։ Ընդ նոսին, որք վերոյ յիշեցան, յիշեսջիք և զիս՝ զՅովանէս մեղապարտ գրիչ, որ զսակաւ յիշատակարանս գրեցի։*

647

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Երևան 1771**

Գրիչ՝ Աւետիք

վայր՝ ի յամուր դղեակս յԱրղնի

309 ա ...Ըստ նմին աւրինակի և այսմ աստուածաւանդ աւետարանիս
տենչացեալ եղև մաքրամիտ, պատուական և հեզահոգի աստուածասէր
այրս այս Մելքիսեթ, և կողակիցն իւր Մէհրինար՝ Թողեալ զբարս ման-
կութեան և փափաքեալ ըստ բանին, որ ասէ՝ Երանի որ ունիցի զա-
ւակ ի Սիոն և ընդանեակ յԵրուսաղէմ, և ստացան զսուրբ աւետա-
309 բ րանս յարդար և ի հալալ արդեանց իւրեանց, յիշատակ և բարեխ-
խաւս առ աստուած իւրն, և բարի ծնաւղ[աց] իւրոց՝ Փողոցին և Ջհա-
նին, Նաև Յովանէսին, Արղունին և ամենայն արեան մերձաւորաց
իւրեանց։

Եւ արդ, սկսեալ եղև սուրբ աւետարանս յԱրղնի, ի վերադիտողութեան հայկազեան սեռի երկու կաթողիկոսաց՝ տէր Գրիգորին և տէր Կիրակոսին: Զի յորժամ գրեցաւ սուրբ աւետարանս՝ չորս ամ էր, որ Լուսաւորչի աջն կորեր էր ի Սըսոյ, և էլ համբաւն ի Վաղարշապատ: Վասն որոյ ժողովեցան վարդապետք, եպիսկոպոսք, քահանայք՝ եւթնհարիւր անձն, և հաստատեցին զաթոռն յէջմիածին, և եդին

* Բուն ձեռագիրն ընդօրինակված է 1293 Թվականին, Սկևռայում։

** № 1771 ձեռագիրը ժողովածու է, ընդօրինակված 1651 Թվականին, Վարդան գրչի կողմից։ 301ա—309բ էջերում գտնվում են 4 տարբեր ձեռագրերի հիշատակարաններ, ի Թիվս որոց և սույն հիշատակարանը՝ «Զայս ալ յայլ գրքէ գտաք և գրեցաք» խորագրի տակ։ Այդ բոլոր հիշատակարաններում էլ տվյալներ կան Լուսաւորչի աջի Սսից անհետանալու և էջմիածին տարվելու մասին։

զոՌ Կիրակոս *անուն՝ այր առաքինի և խստակրօն ճգնաւոր՝ կաթողիկոս, և հաստատեցին զաթոռ սուրբ Լուսաւորչին։*

*Արդ, աւարտեցաւ սուրբ աւետարանս ի յամուր գղեակս յ*Արդենի, *ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս և սուրբ նշխարացս, որ աստ կան հաւաքեալ, ի յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս և յեպիսկոպոսութեան տէր* Մկրտիչ *արքեպիսկոպոսին, և յերեսփոխանութեան նորին՝* Յոնանէս *կրօնաւորին, ի դառն և ի նեղ ժամանակիս, ձեռամբ յոգնամեղ և անարհեստ գրչի* Աւետիք *աբեղայի անարժանի, ի յաշխարհակալութեան* Համզայ *սուլտանին, ի թվականութեան Հայոց* ՊՂԳ. *(1444) ամին։*

Ո՛վ, սուրբ մանկունք եկեղեցւոյ, որք հանդիպիք սուրբ աւետարանիս կարդալով, կամ աւրինակելով, կամ տեսանելով՝ յիշեսջիք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր զվերոյգրեալսդ ի սմայ զՄելքիսէթ։*

648

ՅԱՅՍՄԱՒՈՒՐՔ

Փարիզ 48, Մ.Տ.Մ.

Ծաղկող՝ Գրիգոր
վայր՝ Խարբերդ

[*Ծծագրեցաւ*] *ի թվականութեան Հայոց ազգիս* ՊՂԳ. *(1444) ամին, և ի հայրապետութեան Կիլիկեցոց տեառն* Գրիգորի, *և ի Վաղարշապատուն տէր* Կիրակոսին, *և յաշխարհակալութեան սուլթան* Համզային, *ի քաղաքս* Խարբերդայ, *ի գղեակս, որ կոչի* Սինամուտ, *ընդ հովանեաւ սուրբ Նշանիս, որ այժմ Տղայ սուրբ Նշան կոչի, և սուրբ Վասլիս, և սուրբ Ցակորիս, և այլ սուրբ Նշանացս, որ աստ հաւաքեալ կան, ի յառաջնորդութիւն և յեպիսկոպոսութիւն տէր* Ստեփանոսին, *ձեռամբ* Մինաս *դպրի և մեղսամած* Գրիգոր *ծաղկողի։ Որ հանդիպիք սմա կարդալով կամ աւրինակելով՝ յիշեսջիք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր զստացող սուրբ գրոցս՝ զսրբասնեալ քահանայն* զՏղապարոն, *և զհայրն իւր զպարոն* Թաւաքալն, *և զմայրն* զՍուլտան-Մելիք, *և զաւագ եղբայրն զխոջայ* Ամիրն՝ *զփոխեցեալն ի Քրիստոս, և զկողակիցն իւր* զՇան-Մէլիքն, *և զամուսին նորին* զՓաշայն, *և զաւակ նոցին* զՄանուկն, զԽաչայբաղշն, *և զկողակիցն իւր* զՇան-Մէլիք, *և զաւակաց նոցին* Շամսին, *և* Գուրգադնին*։ Այլ և խաւջայ* Ալէքսիանոսին, *և կենակցին* Խանզադային, *և զաւակին* Սէթին, *և քուերն* Շանփաշին, *և փեսայ* Վարդերեսին... զՏղապարոն ...*և մեծ պապուն և մեծ մաւրն* Մեծ-Խաթունին, *և* Դովլաթին, *և* Աղութ-Մէլիքին, *և* Ամիրբէկին, *և* Գրիգորին...։

* *Այս նույն հիշատակարանն ընդօրինակված է նաև № 8143 ձեռագրում (ԺԲ. դար) և Առ. Դավրիժեցու «Պատմության» մեջ (1884, էջ 823)։*

649

Ա Ւ Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ԱՑԹ. էջ 72, Թաւրէզ, Բերդաթաղի Ս. Աստուածածին եկեղեցի

Գրիչ՝ Աբրահամ եպիսկոպոս Մսրի
Վայր՝ Դավրէզ

342 բ *Ո՛վ դասք քահանայից, յորժամ ընթեռնուք զսուրբ աւետ[ար]անըս յիշեցէք ի սուրբ աղաւթս ձեր զանարժան զսուտանուն եպիսկոպոս* Երուսաղէմա *զտէր* Աբրահամ Մսրցին, *որ հանդիպեցայ ի* Դավրեզ, *ի թուին Հայոց Մեծաց ՊՂԳ. (1444) յաւգոստոս է. (7)։ Զյիշողքս Քրիստոս յիշէ։*

650

Ս Ա Ղ Մ Ո Ս

*«Հանդէս հայերէն ուսումնասիրութեանց», 1929, էջ 137—181**

Ընթերցող՝ Սիմոն Վանեցի

Այս սաղմոս կարդացի ես՝ բնիկ Վանեցի Աբիսողոմի *որդի* Սիմոնս *որ վաթսուն ամեայ էի, թվին Հայոց ՊՂԳ. (1444)։ Ով որ կարդայ՝ գրողին և կարդացողին ողորմի տայ, ամէն։*

651

ԼՈՒԾՄՈՒՆՔ ՊԱՐԱՊՄԱՆՑ ԳՐՈՑ, ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՑՒՈՑ

Վիեն. 151. Տաշ. Ցուց., էջ 455

Գրիչ՝ Խաչատուր

133 ա– *...Գրեցաւ գիրքս, որ կոչի վերլուծութիւն Պարապմանց սրբոյն*
133 բ *Կիւրղի ասացեալ ընդդէմ երկաբնակաց, զոր եւ արարեալ է զվերլուծութիւնս զայս* Գրիգորի *քաջ հռետորի և տիեզերահռչակ վարդապետի, ի խնդրոյ* Գէորգեա *քա՟ փաղերային եւ մեծ րաբունոյն։ Եւ գրեցաւ սա ձեռամբ իմով՝ անարժան եւ սուտանուն աբեղայի* Խաչատրի, *ի թվականութեան Հայոց ԸՃՂԳ. (1444)։*

Արդ, աղաչեմ զամենեսեան, որք հանդիպիք սմա ընթերցմամբ կամ գաղափարելով՝ յիշեսջիք զյիշմանն արժանին զբարունեաց պետն՝ զշնորհալին եւ զերախտաւորն իմ եւ զամենայն բարութեանց կամեցողն՝ զվարժապետն իմ զԱւետիք *քա՟ հռետորն, որ զօրինակն շնորհեաց։ Նաեւ զԹշուառ ոգիս՝ զեղկելի գծողս, եւ զծնօղսն իմ, եւ խընդրեսջիք զողորմութիւն...։*

** Անձամբ չենք տեսել, քաղել ենք Մ. Տէր-Մովսիսյանի ձեռագիր ցուցակից։*

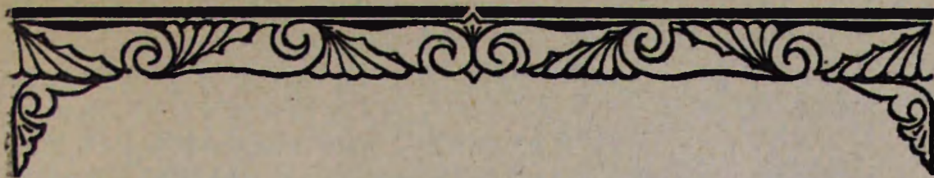
652

ՔԱՐՈԶԳԻՐՔ ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՑԻՈՅ

Ղ. Գարտաշեան, «Գահիրէի հայ. առաջնորդարան», Ա, էջ 86—87

Քրիստոս աստուած ողորմեա Կիրակոս *վարդապետին եւ Թող զմեղք նորին՝ զմասս չունին և զնեբելին. Բարեխօսութեամբ սուրբ Աստուածածնի եւ կենսաբեր սուրբ Խաչին եւ Յովհաննու կարապետին եւ սրբոյն Ստեփաննոսի Նախավկային եւ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին եւ ամենայն սրբոց գնդին ողորմեսցիս* Կիրակոսին. *ամէն.*

Թվ. ՊՂԳ. (1444).

653

ՄԱՇՏՈՑ

«Դիւան հայոց Պատմութեան», Ժ., էջ 5—12
Փիրզ. Նօտ., էջ 136—139, Ոշտունիք, սուրբ Յակոբայ վանք

Գրիչ՝ Մինասենց Թումայ
Վայր՝ Աղթամար

...Զոր տեսեալ զսորայս զհոգեոր փարթամութիւնս սրբասէր կրաւնաւրս Յովաննէս, ի գեղջէն Գաւաշից, ըստ նախնեաց Բըծոնց կոչեցեալ, և նուիրեաց զսա ընծայ սուրբ տաճարիս, որ է շինեալ գումբէթաձև և երկնանման, ի գերահռչակ ուխտս և ի հրեշտակաբնակ կրօնաստանս, որ կոչի սուրբ Յակոբ, զոր շինեալ է յառաջին թագաւորացն Հայոց, ի գլուխ երկրիս Ռշտունեաց, յարևմտից կուսէ, առաջի Կապոտկողան բերդին՝ ի պահպանութիւն աշխարհիս Հայոց...։

Ստացող սուրբ կտակիս ընծայեաց զսա սուրբ Յակոբայ գերահռչակ տաճարիս՝ յիշատակ հոգւոյ իւրոյ, և ծնողացն իւրոց Բաղտասարին և Շնոնվորին, և եղբօրն իւրոյ Թումային, որ յաւուրս ձմերայնոյ ի բքաբեր ուսի* անկեալ՝ մեռանի յերկիրն Կեցնայն։

...Եւ արդ, ես...փծուն ի գրչաց... Մինասենց Թումայ եղկելի հոգիս... ի սիրոյ և ի հարկեցուցիչ հրամանէ սրբազան անձինն և աստուածաբան վարդապետին Սիմէոնի՝ առաջնորդին և շինողին սուրբ Յակոբայ գերահռչակ ուխտին, որ յորդորեաց զՅովաննէս [կրօնաւորն] ի բարին, յաղթեցայ և ես... կատարեցի զսա յաստուածախնամ կղզիս Աղթամար, ընդ հովանեաւ գմբեթաձև երկնանման տաճարիս, և սուրբ Փրկչիս, և սուրբ Սարգիս զօրավարիս յաշխարհակալ թագաւորութեան ամիրզայ Ջհանշային, և ի կողմնապետութեան մերոյ աշխարհիս, որ տիրէ Վանայ և Ոստանայ՝ Դլիճ-Ասլան պարոնին, որք են ազգաւ թուրք՝ յոյժ հարկապահանջողք և կեղեքիչք քրիստոնէից, ի հայրապետութեան մերոյ Նահանգիս տեառն Զաքարիայի, և ի թուականութեան հայկազեան տումարիս ՊՂԴ. (1445), ի յամսեան մարեքի Թ. (9), յաւուր շաբաթու գծագրեցաւ և աւարտեցաւ սուրբ տառս այս...։

Եւ այժմ սակաւ ինչ պատմութիւնս արժանիս յիշատակի գծագրեցից յայսմ տառի՝ ես Մինասենց Թումայս՝ եղկելիս ոգի, զի զկնի մեր եկողքն գիտասցեն թէ յորո՞ց ոմանց շինեցաւ և յորո՞ւմ ժամանակի սուրբ ուխտս այս և հանդիսաւոր կրօնաստանս, որ կոչի սուրբ

* «Ուս» Փիրղալեմյանի բացատրությամբ նշանակում է «շեղջ ձյանց»։

Ցակոբ, որ ի վաղուց ժամանակաց ամայի էր լեալ և անբնակ ի մարդկանէ։

Արդ, որպէս լուաք ի պատմութեանց՝ առաջին սկիզբն շինութեանս սորա եղև յառաջին թագաւորացն Հայոց՝ ի Սենեքերիմայ և յորդոց նորա, ի ժամանակին, յորում գնաց քոյրն Մանանիրճի հետիոտս՝ ջերմեռանդ հաւատով և յորդաբուղխ արտասուօք ի Նըշէրինն, և եբեր զսուրբ Ցակոբ հայրապետի ճկոյթն մինչ ի տեղիս այս. և աստ հաճեցաւ սուրբ մատն հայրապետին Ցակոբայ բնակիլ, և ազատեցաւ յերկիրս Ռշտունեաց յանիծիցն սուրբ հայրապետին։ Վասն որոյ աշխարհաժողով արարեալ թագաւորն Հայոց շինէ զփառաւոր եկեղեցիքս՝ զսուրբ Աստուածածինն, և զսուրբ Ցակոբն, և զսուրբ Յովհաննէս, և զսուրբ Մանկունքն, և ժողովեալ բազում կրօնաւորս՝ առնէ զսա վանս միաբանակեցաց բազմաց, մինչ զի ասի աւանդութեամբ, թէ քան զերեք հարիւրն աւելի աբեղայ եղեալ է ի վանքս այս։ Եւ հաստատէ թագաւորական հրամանաւ ի բոլոր ծովուս, ընդ ամենայն իշխանութեամբ իւրով՝ գեօղս և արտորայս, այգիս և դրախտս և ծառատունկս ոխ և մուլք վանացս. և մնայ բազում ժամանակ շէն այնպիսի փարթամութեամբ՝ մարդով և մլքով։ Եւ այս առաջի շինութիւնս յառաջ էր քան զհայ թուականն։ Բայց զկնի ժամանակաց աւերեալ տեղիքս՝ լինի անմարդաբնակ, իբր զհողաբլուր մի մեծ, ոչինչ մնացեալ նշան շինութեան, բայց միայն եկեղեցիքն անշարժ մնացին։ Եւ թէ զի՞նչ եղև պատճառ աւերմանն, և քանի՛ ամ մնացաւերակ՝ ոչ գիտեմ հաստատ, բայց կարծեօք թուի թէ քան զերկու հարիւր տարի աւելի աւերակ մնաց։ Իսկ ՊԿԱ. ամի թուականութեան Հայկազեան տօմարիս (1412), ի թագաւորութեան թաղթին Ղարայ-Յուսուֆին և ի կողմնապետութեան մերոյ աշխարհիս Ամիր-Եզդին և որդւոյն իւրոյ Մելիքին, որ էր յոյժ խնամածու և բարեկամ քրիստոնէից, և ի կաթողիկոսութեան մերոյ վիճակիս տեառն Դաւթի, վարդապետ ոմն երևելի, բարեսէր և աստուածային ձիրիւքն բարգաւաճեալ, որոյ անուն Ստեփաննոս ճանաչի, մականուն Փիր, յերկրէս Ռշտունեաց, ի գեղջէն Բախվանից, աշակերտ գոլով Յոհաննու Որոտնեցւոյ՝ մականուն Կախիկ կոչեցելոյ, սորա՝ վարդապետական քարոզութեամբ շրջագայեալ ի վերայ ամենայն երկրի՝ ընդ կողմամբ աշխարհի Հոռմոց ամս բազումս, երթայ մի անգամ և երկիցս յԵրուսաղէմ, և ապա դառնայ վերստին և գայ յաշխարհս Հայոց, ի բնիկ և ի սեփհական երկիրս իւր՝ մեծաւ ընծայիւք ամենայն եկեղեցեացս, շուրջառ և սկիհ և աւետարան բերելով վանօրէից և գիւղօրէից եկեղեցեացս։ Եւ յորդորեալ զքրիստոնեայս և ինքն գլխաւոր լեալ՝ քան զտասն աւելի եկեղեցիք կրամածք և կամարօք շինել տայ յերկիր Ռշտունեաց, յամիրապետութեան Մելիքին և հօրն իւրոյ։ Եւ ապա խորհրդակից և գործակից ինքեան առեալ կրօնաւորս աստուածասէրս, որոց անուանք յորջորջեալ կոչին Մկրտիչ և Կիրակոս, Յովանէս և Յոհաննէս, Սիմէոն և Գրիգոր, և եկեալ ի մեծահռչակ և ի թագաւորաշէն ուխտս, որ կոչի սուրբ Յակոբ, որ էր ի բազում ժամանակաց աւե-

բակ լեալ և անմարդաբնակ։ Եւ սկիզբն առնեն շինութեան տեղւոյս, և յաջողութեամբն աստուծոյ ժողովին ի տեղիս և այլ կրօնաւորքս և աշխարհականք՝ գործաւորք վանացս, որոց անուանք գրեալ են ի դպրութիւն կենաց, և շինեն զվանքս ծագէ ի ծագ. Նորոգեն կղմնտրաշէն և կրամած զսուրբ Յակոբայ գումբէթս, որոյ ճարտարապետ և շինող էին սրբասէր կրօնաւորքն Գրիգորն *և* Յոհաննէսն *և* Յովաննէսն, *որք մաքրական վարուք զկնի ամաց ինչ անցելոց փոխեցան յաշխարհէս, որոց ողորմի Քրիստոս յօր դատաստանին, ամէն։ Իսկ* Սիմէոն *սրբասէր՝ աբբանեակ և սպասաւոր լեալ վարդապետին* Ստեփաննոսի, *և տուեալ զինքն յընթերցումն աստուածաշունչ կտակարանաց՝ եղև աշակերտ գրոց և սպասաւոր բանի։ Եւ մնացեալ վարդապետն* Ստեփաննոս *ամս ինչ ի նորաշէն սուրբ Յակոբ, յանձն առնէ զաշակերտն իւր և զընակիչք տեղոյս շնորհացն աստուծոյ, և ինքն դէմ եդեալ՝ երթայ դարձեալ ի սուրբ քաղաքն* Երուսաղէմ, *և վախճանի անդ. որ և հանգուցիչն աստուած հանգուցէ զհոգի նորա ընդ աստուածաբան վարդապետացն ի խորանսն լուսեղէն, ամէն։ Իսկ ապա, զկնի գնալոյ նորա,* Սիմէոն *սպասաւոր բանի առնու գաւազան իշխանութեան վարդապետութեան ի ՊՀԶ. (1427) թուականին, և լինի խնամածու, հոգաբարձու և առաջնորդ սուրբ Յակոբայ հանդիսաւոր կրօնաստանիս, և ծնօղ և դայեակ, խնամիչ և դարմանիչ, սնուցանող և սփոփիչ սուրբ Յակոբայ միաբանիցս, իւր զգօրովագութ ծնող զաւակաց իւրոց։*

Վասն զի յաւուրս սորա և մեր բազում վրդովմունք եղև աշխարհիս մերոյ. և էառ անիծեալն Սքանդար *զաշխարհս մեր և զանառիկ բերդորայքս Քրդստանաց՝ զՎան և զՈստան և զայլսն ամենայն ի ձեռաց ընիկ պարոնանց մերոց, և անցոյց զտունն* Շամօանից, *և մնաց երկիրս շատ աւերակ։*

Ի ՊՀԴ. (1425) թուին էառ զՎան։ Եւ ի ՊՁ. (1431) թուականին էառ Փիր–Բէկն *զԱղթամար կղզին, և անպատմելի տրտմութիւն եհաս աշխարհիս և ազգիս Հայոց. և երկիրս աւերակ մնաց երկու տարի։ Եւ յՊՁԴ. (1435) թուականին* Շահռուխն *ի դուրս եկն, և* Սքանդարն *փախեաւ, և երկիրս սասանեալ կայր, և զՋհանշէն եդիր պարոն* Շահռուխն, *և ապա խաղաղացաւ երկիրս։ Եւ յՊՁԸ. (1439) թուին գողացան զԼուսաւորչի աջն ի* Սիս, *և... հուր անկաւ յերկնից ի* Մըմրուտ *սարն և շատ տարի այրեց զայն սարերն։ Եւ յՊՂ. (1441) թի.ն յէջ*միածին *կաթողիկոս նստուցին։ Եւ յայս ամենայն նեղութիւնքս և հալածանքս հեզահոգի և աստուածաբան վարդապետն* Սիմէոն *զսուրբ Յակոբայ միաբանքս իբր զգօրովագութ ծնող պահեաց զսոսա, յայլ և այլ տեղիս շրջելով, ի հոգևորսն խրատելով և զմարմնաւոր զպէտսն լիակատար պատրաստելով։ Սա ստացաւ և բազում մուլք և արտորայք, այգի և ծառատունկք վանիցս, զոր ինքեամբ գնեաց՝ տրօք քրիստոնէից, և զոր յորդորեալ զքրիստոնեայս՝ զքահանայս և զաշխարհականս, ետ գնել նոցա ի հալալ արդեանց իւրեանց մուլք և անդաստան վանիցս, որոց տացէ... Քրիստոս աստուած ընդ միոյն հարիւրապատիկ։*

Եւ արդ, այսոքիկ են նոր տուած և արծաթագին մուլք վանացս. Զինչ որ բնական մուլք է վանացս՝ Թէ կաղամախի պրակն, և Թէ արտ, և Թէ ափն, որքան և է ի յԸնծափու դաշտս՝ յայտնի է ամենեցուն, և երկու արտ ի Շատուան, և ծառ ի Գանձակ, և երկու արտ ի Դեղձիսն, և հինգ արտ և Սաղաթիէլ երիցանց այգւոյ կէսն ի Մոխրաբերդ, և Օմար Շամշանի բաժին հոգն, ԺԳ. (13) արտ, և խոտունցն, և փագախն*, և կալն, և Մանդուկանց Ամիրպէկի այգին՝ ծառ ոերովն ի Մոխրաբերդն. Սոքա ամենեքեան Սիմէոն վարդապետին արծաթագին մուլք են վանացս, զոր ստացաւ տրօքն քրիստոնէից և յորդորեաց վարդապետական քարոզութեամբ զայլս ոմանս՝ ըստանալ ընչիւք իւրեանց և նուիրել մուլք և ոխվ սուրբ Ցակոբայ վանացս. Եւ երկու արտ ի Նարեկ, և մէկ ի Բախվանց:

Դարձեալ, աղաչեմ յիշել ի Քրիստոս զլերթահատոր հարազատքս մեր՝ զուրբակրօն աբեղայքս, որք վայելողք են այս տառիս, և սպասաւորք սուրբ տաճարիս՝ զՊօղոսենց Կիրակոսն, և զԳաւաշեցի Ստեփանոսն, զԿիրակոս և զՄկրտիչ մահդասիքն, զՍարգիս, և զԿիրակոս, զՀայրապետ, և զերկու Թումայն, և զԱռաքելն, և լի բերանով… աստուածողորմի ասել….

654

ԳԱՆՁԱՐԱՆ

Երևան 5521

Դրիչ՝ Մինասենց Թումայ
վայր՝ Աղթամար

433 ա …Զսուրբ գիրքս զայս, որ է գանձարան գանձուցն աստուծոյ արարի պատճառ փրկութեան հոգւոյս մեղուցելոյ ի յանհերելի տանջանացն և ի մխիթարութիւն անձին իմոյ ի նարդեան ժամանակիս. Եւ ստացայ զնիւթս սորա ի հալալ արդեանց իմոց ես՝ անպիտան ծառայս ծառայիցդ աստուծոյ Մինասենց-Թումայս՝ բազմավէր հոգիս, և իմով իսկ մեղսամած մատամբս գծագրեցի զսա մեծաւ աշխատութեամբ յաստուածախնամ կղզիս Աղթամար, ընդ հովանեաւ հըաշակաւոր և երկնանման գումբէԹայարկ սուրբ Խաչի տաճարիս, և Ամենափրկչիս, և սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Սարգիս զաւրավարիս, ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի, և ի Թուականութեան հայկազեան տոմարիս ՊՂԴ. (1445), Եւ նըւիրեցի զսա ընծայ և նըւէր ի նոյն գերահռչակ և յերկնանման տաճարիս՝ ի սուրբ խաչս Աղթա-
433 բ մարայ, որ է դուռն երկնից և ճանապարհ առ ‖ քայութեան, որպէս զի ուրախասցին սովաւ հանապազ մանկունք և սպասաւորք սուրբ Խաչի տաճարիս համեղաբան գանձիւքն և քաղցրեղանակ մեղեդաւքն և տաղիւքն, որ գըծագրեալ կայ ի սմա ի տաւնս տէրունականս և ի

* «Փագախ» բառը Փիրղալեմյանի ծանոթագրությամբ նշանակում է «բնակարանանասնոց»:

յիշատակս ամենայն սրբոց։ Զորս երգեալ են զսոսա սուրբ և աս-
տուածարան վարդապետքն եկեղեցոյ և ախոյանքն հաւատոյ՝ սուրբն
Գրիգոր Նարեկացին, և տէր Ներսէս Կըղայեցին, տէր Մխիթար Այրի-
վանեցին, և Խաչատուր Կեչառեցին, տէր Մկրտիչ տեսուչ բարին, և
Մաթէոս Գանձասարեցին, և այլք բազումք, որոց անուանքն գրեալ
են յիւրաքանչիւր վերնագիրս և ի ստորնագիրս և ի աընտառաջս գան-
ձուցն և տաղիցն, և գրին անուանք նոցա ի դպրութիւնն կենաց,
ամէն։ Իսկ զկնի սոցա եղեալ ոմն վարդապետ Գրիգոր անուն Ղըլա-
թեցի, ըստ նախնեացն Ծերենց կոչեցեալ, յոյժ հանճարեղ և բանի-
բուն և առատամիտ, ոչինչ նըւազ գոլով քան զյառաջ յիշեցեալ վար-
դապետսն, այլ գերազանց գտաւ քան զնոսին։ Սորա առեալ զառաջ-
434 ա նոց երգեալ գանձարանսն և ‖ յամենեցունցն զհամեղաբանսն և
զքաղցրեղանակսն հաւաքեալ՝ սրբագրեաց մեծաւ աշխատութեամբ և
ի յոան եհան։ Թէ պակաս բան կայր ի վանկսն՝ յաւելցոյց յինքենէ,
և թէ աւելի բան կայր, որ հատակոտոր բերէր զվանկսն՝ քերեալ ի
բաց եհան։ Եւ յաւել յինքենէ բազում գանձս և տաղս համեղաբանս
և քաղցրեղանակս տէրունական տաւնից և ամենայն սրբոց, ի վերայ
անուան իւրոյ գրծագրելով զաընտառաջս գանձիցն, եթող անջընջելի
յիշատակ ինքեան ի սուրբ եկեղեցի, որ և յետոյ մարտիրոսական
մահուամբ ել ի կենցաղոյս՝ սպանեալ յանաւրինաց։ Որոց տացէ
ամենեցուն՝ աստուածազանից արանցն երգաւղացն ըզբանք գանձա-
րանիս՝ առաջնոցն և վերջնոցս, պսակ լուսեղէն ի յարքայութեանն
երկնից, ամէն։

Որոց լուսազարդ և ուրախարար բանից ցանկացող եղէ ես՝ վեր-
ջինս ի ծնունդս եկեղեցոյ և առաջինս ի կարգս մեղաւորաց Մինա-
սենց Թումայս՝ սոսկանուն աբեղայս. ստացայ զնիւթ սորա ի հալալ
434 բ արդեանց ի ‖ մոց, և իմով իսկ մեղսամած մատամբս գըծագրեցի
զգանձարանս զայս, որ ունի հաւաքեալ ի ծոց իւր Ճ. և ԻԳ. (123)
գանձ՝ մեղեդովք և տաղիւք բազմաւք՝ ի զարդ ճոխութեան և ի
փառս պարծանաց կաթուղիկէ եկեղեցոյս սուրբ Խաչիս Աղթամարայ,
որպէս զի ուրախասցին սովաւ մանկունք և սպասաւորք սուրբ Խա-
չիս և քաղցրեղանակ երգաւքն, որ ի սմա՝ զուարճացեալ բերկրեսցին
ի տաւնս տէրունականս և ի յիշատակս ամենայն սրբոց, և անմոռաց
յիշմամբ յիշատակեսցեն զմեզ ի սուրբ և յերկնաբացիկ յաղաւթս
իւրեանց։ Վասն որոյ յերես անկեալ աղաչեմ զսրբութիւնդ ձեր՝ պա-
տուական հարք իմ և լերդահատոր հարազատք, ծառայք աստուծոյ և
սպասաւորք սուրբ Խաչիս, որք ի նարդեան ժամանակիս դուք վայե-
լողք էք այս տառիս և որք զկնի ելիցն մերոց յաշխարհէս հարդերձեալ
էք վայելել զգանձարանս զայս, և որք պատահիք սմա տեսութեամբ և
435 ա կամ աւրինակ դնելով զսա՝ լի բերանով և բոլորախօս ‖ լեզուաւ և
ուղիղ մտաւք աստուած-ողորմի ասասջիք ինձ՝ մեղուցելոյս Թումայի,
և ծնաւղացն իմոց Սիմէոնի և Արղուն-Մէլէքի, և քուերցն իմոց Ոս-
կի-Տիկնայ և Անղալատի, և որդոց նոցին՝ Հայրապետի սրրակրաւն
աբեղայի՝ լերդահատոր հարազատին իմոյ և Յոհանիսին, Քուրդամիրին

և Աւետիսին, և նոցունց զաւակացն, և այլ ամենայն արեան մերձաւորացն իմոց՝ կենդանեաց և հանգուցելոցն աստուած-ողորմի ասացէք։

Դարձեալ աղաչեմ զսրբութիւնդ ձեր, ո՜վ պատուական հարք իմ և եղբարք, յիշեցէք ի Քրիստոս և զերախտաւոր քեռին իմ և զուսուցիչն զԹումայ միայնակեացն՝ զհոգեոր հայրն իմ, որ բազում ջան և աշխատութիւն կրեալ է ի վերայ իմ, և զհարեղբայրն իմ զՎարդան, և զՆերսէս սարկաւագն զսիրասունունդ աշակերտն իմ, որ աւգնական եղև ինձ կոկելով զնիւթ սորա...։*

655

ՅԱՅՍՄԱՒՈՒՐՔ

Փիրղ. Նոտ., էջ 146, Նշխարք (№ 4515), էջ 158—159, ի գիւղն Խժիշկ

Գրիչ՝ Կարապետ
Վայր՝ Վան

...Կատարեցի բազում աշխատանօք ի լաւ և յընտիր օրինակէ, զոր արարեալ է քաջ նահատակին և տիեզերալոյս վարդապետին Գրիգորի [Խլաթեցւոյ], որ էր ուսուցիչ մեր...։ Եւ գրեցաւ սա յերկիրս Վասպուրական, ի քաղաքս, որ կոչի Վան, ընդ հովանեաւ սրբոյն Ստեփաննոսի Նախավկային, և սրբոյն Սահակայ հայրապետի, և սրբոց առաքելոց Պետրոսի և Պօղոսի, և սրբոյն Վարդանայ զօրավարին, ի հայրապետութեան տէր Գրիգորի և մերոյ եպիսկոպոսի և առաջնորդի սուրբ ուխտիս Վարագայ տէր Յոհաննէսի, ի թուականութեանս Հայոց ՊՂԴ. (1445), ի դառնացեալ ժամանակիս, ի թագաւորութեան Ջհանշայի, որ ի յայսմ ամի գնաց բազում զօրօք յԱխլցխայ և բազում քրիստոնեայս դերի արար, զոր տեսաք աչօք մերովք զխիղճ և [illegible] սոցա։ Արդ, ի յայսմ դառն ժամանակիս ցանկացող եղև այսմ աստուածային և փարթամ գանձուցս երիցս երանեալ սրբազան կրօնաւորն Մկրտիչ, և ետ գրել զսա յիշատակ բարի հոգւոյ իւրոյ և ծնողաց իւրոց՝ հօրն Խութլու-Բէկին, և մօրն Խութլուին, և եղբարցն Յովանիսին և Կարապետին՝ հանգուցելոցն ի Քրիստոս։ Եւ արդ, ես անպտուղս ի բարեաց... սուտանուն էրէց Կարապետ տեսի զսէր Մկրտիչ կրօնաւորին, զոր ունէր առ հոգեորս...։

---

* Ձեռագիրն ամբողջությամբ վերցրած թուղթ է, բացի 417—422 և 432—436 թերթերից, որոնք կրկնագիր մագաղաթ են։

Նախկին գիրը պահպանվել է սկզբից և վերջից գրված մեկական թերթ պահպանակների և 436ր էջի վրա։

Ըստ երևույթին, այդ պատառիկները հնագույն (գրված Ժ. դարից ոչ ուշ) մի Ճաշոցի կամ Հարանց վարքի հատվածներ են։ Պահպանվել է նաև մի հիշատակագրություն՝ գրված բոլորձև երկաթագիր խոշոր տառերով.

«ՁՍՏԱՑՈՂ ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑՍ
ՁԽԱՉԻԿ ԲԱՐԵՄԻՏ ԿՐԱՒՆԱՒ
ՈՐ ԽԻ ՁԾՆԱՒՂՍՆ ԻՒՐ ՅԻՇԵՍՋ
ԻՔ Ի ՔՍ ՅՍ Ի ՏՐ ՄԵՐ, ԱՄԷՆ»։

656

Ժ Ա Մ Ա Գ Ի Ր Ք

Նախավկայի վանք, Ս. Տ. Ա.

Գրիչ՝ Կարապետ
Վայր՝ Ոստան

188 ա—187 բ *... Գրեցաւ տետրակս ձեռամբ* Կարապետ *սուտանուն քահանայի, որ անուանս տիրիմ և գործովքս ատար յամենայն գործոց բարութեան, ի մայրաքաղաքս* Ոստան, *ի դուռն Քարի սուրբ Աստուածածնիս, ընդ հովանեաւ սորին և սուրբ* Ստեփանոս *Նախավկային, ի Հայոց թվ. ՊՂԴ. (1445), ի հայրապետութեան տէր* Զաքարիայի, *զոր աստուած ընդ երկայն աւուրս արասցէ։*

Արդ, աղաչեմ զձեզ, ով դասք լուսերամից՝ մանկունք եկեղեցոյ, որք աւգտիք ի սմանէ ուսմամբ կամ աւրինակաւ՝ յիշեցէք յաստուածամերձ յաղաւթս ձեր զպատուական կրօնաւորն զՅակոբ, *որ ստացաւ զսա ի հալալ աշխատանաց իւրոց, ի վայելումն անձին իւրոյ և յիշատակ ծընօղացն իւրոց՝ հօրն* Ստեփանոսին *և մօրն* Խութլուին, *և եղբօրն* Լուսաւազին, *որ նահատ[ակ]եցաւ յանաւրինաց վասն անուանըն Քրիստոսի, և միւս եղբաւրն* Աստուածատրին, *և այլ ամենայն մերձաւորացն և հանգուցելոցն ի Քրիստոս...։*

Այլ և զբարի և զընտրեալն ի բազմաց՝ զպատուական փիլիսոփայն զտէր Սիմէոն *զվարդապետն իւր յիշեցէք ի Քրիստոս աստուած, և լի բերանով աստուած–ողորմի ասացէք ամենեցուն, առհասարակ,* Յակոբ *կրօնաւորին և իւր ամենայն ազգականացն, ամէն։ Ընդ նոսին յիշեցէք ի Քրիստոս զմեղաւոր գծողս* զԿարապետ, *և զիմ ծնօղսն, և մի բերան մեզ աստուած-ողորմի ասացէք, և աստուած մեզ և ձեզ ողորմեսցի և մեղաց թողութիւն շնորհեսցէ, ամէն։*

Անմեղադիր լերուք, զի ամէն մեղօք պաշարեալ է միտս ու հոգիս ի բանսարկուէն սատանայի, ոհ, ոհ։

657

Ա Ւ Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ալիշան, «Հայկարան»

Գրիչ
Վայր՝ Բաղէշ

Գրեալ ի Բաղէշ, *ընդ հովանեաւ սուրբ* Կիրակոսի, *ի ղանութեան* Ջհանշահի *ամիրզին և յամիրութեան քաղաքիս մերում շեխ* Մահմուդին, *որ խեղագարեցաւ, և եկին ամենայն մեծամեծքն՝ եդին ի տեղի նորա զեղբօրորդին՝ զամիր* Շամշադին:

658

ՅԱՅՍՄԱՒՈՒՐՔ

«Թորոս Աղբար», Բ., էջ 306, կամախ, Թադէոս առաքեալի վանք

Գրիչ՝ Աստուածատուր
վայր՝ Խլաթ

... *Յիշատակ* Հազարբէկին *և ամուսնոյն իւրոյ* Թուրուանդէին, *և ծնողաց իւրոց* Բուրթէլին *և* Քաֆուրին, Կիրակոսին *և* Խաթուն-Մէլէքին, *և ծնողացն* Ստեփաննոսին *և* Շող-Մէլիքին, *և եղբաւրն* Մխիթարին, *և... գրիչն* Աստուածատուր, *ի* Խլաթ *քաղաքի, ընդ հովանեաւ ԺԱ. խորանացս, յամի Գ. և ՂԴ. (1445) թուականի, յաշխարհտկալութեան նետողաց ազգի* Ջընխանշահ *ամիրզին՝ Թուրքմանին, և ի նոր հայրապետութեանս Հայոց՝ տեառն* Կիրակոսի էջմիածնի *կաթողիկոսի...։*

Աստուած-ողորմի Հազարբէկի *դստերն* Գոհարին *և քուրուըտոցն* Նազ-Խաթունին *և* Թան-Խաթունին*...։*

659

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Փիրղ, Նոա., էջ. 147—148, Մեծոփավանք

Գրիչ՝ Յոնաննէս Մանգասարենց
վայր՝ Արճէշ

... *Ցանկացող եղեալ [սմին] երջանիկ քահանայն և կրօնաւոր* [Յոնաննէս], *որդի բարեպաշտ և աստուածասէր տանուտիրոջ պարոն* Գուրգի-Մելիքին, *երիտասարդ հասակաւ և բարի բնութեամբ, ուստի շարժեալ ի սէր աստուածային գանձուցս, և ջանաց ստանալ զանուրիկ մեծութիւնս և զգանձս անկողոպտելիս ի վայելումն անձին իւրոյ, և յետ աւդեացս ելանելոյ՝ յիշատակ հոգւոյ իւրոյ, և ծնողաց իւրոց պարոն* Գորգի-Մէլիքին, *և մօր իւրոյ* Սալչուկին, *և եղբարց իւրոց պարոն* Գրիգորին *և* Ստեփաննոսին *և* Մինաս *խալիֆին,... և հօրեղբարց մերոց՝* Թովմայ *րաբունապետին. և ուսուցչին, իմոյ* Ամիր-Մէլիքին, *և որդւոց նորին* Ստեփաննոս *կրօնաւորին, և հանգուցելոցն ի Քրիստոս պարոն պապուն՝* Ստեփաննոսին, *և* Շամշին, Յոհաննէս *քահանային,* Արիստակէս *նահատակին, և ի զուարճութիւն ուրախութեանց մանկանց և որդւոց նոցին* Գրիգոր *քահանային,* Ծերուն *սարկաւագին,... և դեռաբոյս պատանեկաց՝* Յակոբին... Նասրատին... *և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրեանց՝ կենդանեաց և հանգուցելոց, յիշատակ բարի և թողութիւն մեղաց լիցի սոտ և ի հանդերձեալն, ամէն։*

Եւ ես՝ յետինս ի քահանայից և յերիցանց՝ սուտանունս ի կարգաւորաց Յոհաննէս, *որ բազում աշխատութեամբ զտկարութիւն աչացս մո-*

ռացայ և զգիրս գրեցի,* որք հանդիպիք սմա օրինակելով... յիշեսջիք ի բարին Քրիստոս զմեզ և զհանգուցեալ ծնողս մեր զՄանկասար: Եւ դարձեալ, կրկին ի յիշումն աստուածաբնակ սուրբ ուխտիս Մեծոփայ սուրբ Աստուածածնի տաճարիս՝ զԹումայ մեծ րաբունապետ, և զՄկրտիչ վարդապետ, և զհանգուցեալքն ի Քրիստոս զՅոհաննէս եպիսկոպոս, զՄատթէոս կրօնաւորն, և զՂազար, զՅակոբ, զՄեսրոպ, զՆիկողայոս՝ աշակերտք սորին, ամէն, և զայլ ամենայն միաբանք սուրբ ուխտիս.**

Արդ, գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի գաւառս Քաջբերունեաց, ի յաստուածապահ քաղաքս Արճէշ, ընդ հովանեաւ սուրբ եկեղեցւոյս, և ծաղկեցաւ ի սուրբ ուխտս Մեծոփայ, [ձեռամբ աստուածապատիւ... և հեղահոգի Մինաս կրօնաւորի]։ Ի հայրապետութեան տեառն Կիրակոսի սուրբ կաթողիկէ էջմիածնի Վաղարշապատու Նոր քաղաքիս սկսեալ եղև, և [ի] հայրապետութեան տեառն Գրիգորի աթոռակցի Լուսաւորչին մերոյ օրհնեալ եղև, ի յաշխարհակալութեան Ջհանշայ ղանին Թավրիզու:

Եւ գրեցաւ սա ի թուականութեանս Հայոց ՊՂԴ. (1445) ամին | | |

---

* Իր աչքերի տկարությունից գանգատվող Հովհաննես Մանկասարենցը (կամ Մանկասարի որդին) ԺԵ. դարի ամենանշանավոր, գրագետ ու վարժ գրիչներից է։ Վախճանվել է 80 տարեկան հասակում՝ 1505 թվականին, կամ դրանից մի-երկու տարի առաջ։

72 տարի շարունակ, 14 տարեկան պատանի հասակից մինչև իր մահը՝ նա զբաղվել է ձեռագրերի ընդօրինակության տաժանակիր ու չարքաշ աշխատանքով։ Իր բազմամյա գործունեության ընթացքում ընդօրինակել է ավելի քան 132 մեծ ու փոքր ձեռագիր։

Այդ արտակարգ բեղմնավոր, տոկուն ու համեստ մշակի կյանքի ու գործունեության մասին ուշագրավ տվյալներ է հաղորդում իր աշակերտներից մեկը՝ Զաքարիա գրիչը, 1505 թվականին ավարտելով իր ուսուցչի ծերությամբ ու մահով թերի մնացած ավետարանը և գրելով հիշատակարան ձեռագրի գրչության հանգամանքների մասին։

Լսենք Զաքարային.

«... Արդ, յանդ ելեալ աւարտեցաւ աստուածաբան սուրբ Աւետարանս ի մեծ թուականիս մեր ՋԾԴ. (1505), ի գաւառս Վասպուրական, ի քաղաքս Վան...։ Եւ արդ, գրեալ եղև Յոհան գլուխն ձեռամբ վարդապետին իմոյ տէր Յոհաննիսի Մանկասարենց քաջ քարտողին, որ ՀԲ. (72) ամի՝ ամառն և ձմեռն, գիշերն ու ցերեկ ի գրել եկաց։ Որ գրեալ եղև ձեռամբ նորա Խ. (40) Այսմաւուրք և Տարենգիրք, իսկ փոքր գիրք՝ Տեառ և Աղօթամատոյց, Շարակնոց և Սաղմոսարան, Մաշտոց և Գանձատետր՝ Ծ. (50)—Կ. (60) և այլ աւելի, և Աւետարանս ԼԲ. (32)։ Եւ զայս Յոհան գլուխս ի ծերութեան ժամանակիս, որ աչք չէր հայիլ և ձեռքն կու դողայր, բազում չարչարանօք հազիւ կարաց աւարտել, և այլ չկարաց գրիչ բռնել մինչ ի վախճան, որ հանգեաւ ի Քրիստոս ՁԶ. (86) ամաց։ Վասն որոյ աստուած-ողորմի ասացէք, ամէն։

Եւ արդ, ես Ջաֆարայ աշակերտ նորին գրեցի զՂուկաս գլուխն, և Կարապետ աշակերտ մեր գրեաց զՄաթէոս և զՄարկոս գլուխն...» (Երևան № 5250, էջ 291բ—292ա)։

Այս նույն ձեռագրում, Հովհաննի ավետարանի վերջում, Հ. Մանկասարենցը թողել է իր ամենավերջին հիշատակագրությունը. «Զմեղաւոր ծեր գրիչս Յով[հաննէս] յիշեցէք առ աստուած և աստուած զձեզ յիշէ» (էջ 290բ)։

** Ղ. Փիրղալեմյանը հայտնում է, որ «քսան և հինգ վարդապետաց անվանք եակային, բայց մի առ մի գրելն զանց արարի»։

660

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Երևան 6366

Գրիչ՝ Մարգարէ
վայր՝ Աւագ Վանք

ա

239 բ ...Արդ, գրեցաւ տէրունական հրամանս ի գերունակ և ի հրա-
շափառ անապատս կոչեցեալ Աւագ վանք, ընդ հովանեաւ աստուածա-
մերձ սրբոց՝ սուրբ Աստուածածնի, և սուրբ Կարապետի, և սուրբ
Առաքելոց, ի յառաջնորդութիւն սուրբ ուխտիս ժրաջան, մաքրամիտ,
հիւրընկալ, նայ և Այցելուկ կոչեցեալ Մարտիրոս բաբունապետի, և
մգտեսի տէր Սարգսի Տիւրիկեցի հեզահոգի քաղցրեղանակ դասավարի,
և մտերիմ եղբաւր մերոյ մղտեսի Երեմիայի աբեղայի, և փակակալի
սուրբ ուխտիս Յակոբ աբեղայի՝ սրբասիրի և գեղբայր սիրողի, զի
եղբարք բազումք հաւաքեալ ի սուրբ ուխտս, զի աբեղայ և սարկա-
ւագ և գործաւորք միահամուռ ԼԳ. (33) միաբանք, նաև զՅոհաննէս
մղտեսին Դրիմեցի և զՎարդան տնտեսն, զի ցաւակցաբար աշխատի։
Յիշեսջիք և տէր Կիրակոս եպիսկոպոսն, նաև զարի նահատակն զԸռս-
տակէս վարդապետն, որ զգրչութեան դուռն եբաց մեզ, զոր տէր աս-
տուած հատուցանէ զտրիտուր նորին։ Նաև զանարժան հոգս՝ զՄար-
գարէ աբեղաս՝ զկրկնամեռիկս, նաև զծնաւղսն իմ զհանգուցեալսն
առ Քրիստոս, այլև զեղբարսն իմ։ Եւ գրիչս յերես անկեալ աղաչեմ
240 ա զամ || ենեսեան, որք հանդիպիք կարդալով կամ աւրինակելով, յի-
շեսջիք ի մաքրափայլ աղաւթս ձէր զվերոյգրեալսդ, նաև զանպիտան
գրիչս միով տէր-ողորմայիւ, զի ողորմածն աստուած սովոր է այլոց
աղաւթիւք՝ այլում ողորմիլ։ Զի դուք՝ յիշաւղքդ և մեք՝ յիշեալքս,
առհասարակ, ի միասին վայելեսցուք յամէնառատ պարգևողին սե-
զաննի։

Ողորմութեամբ ամենակալին աստուծոյ սկսա և կարողութեամբ նորին եղև զրաւ։

Դարձեալ աղաչեմ, զի խոշորութեան և սխալանաց ոչ մեղադրել, զի ժամանակն ձմեռն էր և միտքս շփոթեալ բազում իւիք, և զի կար մեր այս էր։ Եղև ի թվին ՊՂԴ. (1445), ի փառս Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ, որ է աւրհնեալ յարաձգական յաւիտեանս, ամէն։

բ

Կազմող՝ Յովանէս

240 ա Յիշեսջիք ի Քրիստոս զբարէմիտ և զբարէգործ, քրտնաջան, աշխատասէր հողագործն, զիմաստուն և գհանճարեղ քրիստոնէն՝ զպարոն Յոհանէսն, որ ստացաւ զսուրբ աւետարանս ի հալալ արդեանց իւրոց՝ յիշատակ իւր, և ծնողաց իւրոց՝ հաւրն իւրոյ Յակոբին, որ

241 ա մականուն Ճատիկ կոչի, և մայրն իւրոյ ‖ Շնոֆոր տիկնա, և կենակ-
ցին իւրոյ՝ համեստ և հարկեոր տիկնոջն Տաւնա-Մելիքին, հայրն իւ-
րոյ Յովանիսին, և մայրն իւրոյ Խաթունին, և եղբայրն իւրոյ Մկրտչին,
և ամենայն արեան մերձաւորաց և զաւակաց սորա, որ տղա հասակաւ
փոխեցան առ Քրիստոս և սուգ անմխիթար թողին ծնաւղաց իւրեանց։

Սայ ստացաւ զսուրբ աւետարանս... և եդ զսա յիշատակ ի գե-
ղաքաղաքս Բագառին, ի դուռն սուրբ Աստուածածնին և սրբոյ Գէոր-
գեա, և մի ոք իշխեսցէ ձեռնամուխ լինելով՝ ծախելով, կամ գրաւե-
241 բ լով, կամ սեփհականելով, ‖ և եթէ ոք յանդգնի և զյիշատակս ջնջէ
կամ անխնամ պահէ՝ նայ ջնջի ի գրոյն կենաց. բայց ի կարդալոյ
կամ յաւրինակելոյ անխնայ եղիցի, և ով որ յաւժարութեամբ զյի-
շատակս կարդա, որ լսեն՝ լսէ և զձայն յերանաւետ փողոյն, ձեզ՝ յի-
շողացդ և մեզ՝ յիշեցելոցս, առհասարակ, ողորմեսցի յիւր միւսան-
գամ գալստեանն, ամէն։

Այլև զկազմող սուրբ աւետարանիս՝ զՅովանէս աբեղա և զհաւրեղ-
բայրն իմ զՄկրտիչ աբեղայ յիշեցէք ի տէր, և աստուած զձեզ յիշէ,
ամէն։

661

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Փիրգ. Նոտ., էջ 135, ի լեառն Սեպուհ, ի վանս Լուսաւորչի

Գրիչ՝ Յովաննէս

վայր՝ Ի լեառս Սեպհոյ

...Արդ, գրեցաւ և ոսկով զարդարեցաւ սուրբ աւետարանս ի թուաբերութեանս Հայոց ՊՂԴ. (1445), ձեռամբ սուտանուն աբեղայի Յովաննիսի, ի մէջ երկուցն գաւառաց՝ Եկեղեաց և Դարանաղեաց, առ դամբարանի սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչիս և սուրբ Փրկչիս, ի լեառս Սեպհոյ, յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս Բարսղի, և ի վարդապետութեան քաջ րաբունոյն Յովհաննէսի, և գրոց աշակերտաց նորին՝ տէր Աբրահամին, և Մարտիրոսին, և Աստուածատրին, և Աւետիքին, և զալեօք պատեալ ծերունին զտէր Թորոսն, և Յովհաննէս փակակալն, զՍարգիս Ապահունեցին, զԳրիգոր Համշէնցին, և զՀայրապետն, և զայլ միաբան սուրբ ուխտիս՝ զմեծ և զփոքր յիշեսջիք։

662

ՍԱՂՄՈՍ

Երևան 6108

Գրիչ՝ Գրիգոր

վայր՝ յանառիկ դղեակն Արղնւոյ

ա

200 բ ...Արդ, գըրեցաւ աստուածաքնար երգարանս գործիք աւրհնութեան
և քնար հոգւոյն աստուծոյ ճշմարտի մեծի Դաւթի թագաւորի և մար-

գարէի, զոր երգեն հոգւով մանկունք ուսումնասէրք ի դրունս սուրբ եկեղեցւոյ, որով հաշտեցի տէր ընդ աշխարհի, ձեռամբ անիմաստ և անարհեստ, անարժան և տարտամ ոգւոյ բազմամեղի Գրիգոր գրիչ սուտանուն կրօնաւորի, ի մեծ և յանառիկ դղեակն Արղնւոյ, առ դուրս վիմարդեան և շքեղաշուք խորանայարկ և կըմբեթաձեւ բարձր Աստուածածնի տաճարիս, և ընդ հովանեաւ սուրբ Նշխարացս, որ
201 ա ա[յ]ստ կան հաւաքեալ, ի հայրապետութեան տ[ե]առն Վաղարշապա-տու տէր Կիրակոսի, և ի թագաւորութեանն այլազգեաց մերոյ Նահանգիս Ջհանգիր ամիրզային՝ թոռինն Աւթման Բահադուռին, որ զսուրբ եկեղեցիս շինեաց ի գլուխս ամուր կլային Արղնոյ, և յառաջնորդութիւն սուրբ ուխտիս՝ հեզահոգի և սրբասէր եպիսկոպոսին տէր Յոհանէսի նորընծայ հայրապետի, որ մի ամ է աւրհնութեան նորա, ի թըւականիս Հայոց ՊՂԴ. (1445)։

բ

Ստացող՝ Ստեփանոս

201 բ [Գրեցաւ] հոգիայրուղ աստուածային գանձարանս ձե[ռամ]բ յոքնամեղ և անպիտան ծառայի Գրիգորի, ի խնդրոյ Ստեփանոս աբեղայէն. յիշատակ իւր և ծնաւղաց իւրոց՝ հաւր իւրոյ Մխիթարի, և մաւր իւրոյ Մինայի, և եղբաւր իւր սարկաւագ Պետրոսի, և մայրա-[քոյ]րոչ իւր Շնաւհվորի, և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց ...։

663

ՅԱՅՍՄԱՒՈՒՐՔ

«Միաբանք և այցելուք Երուսաղէմի», էջ 28

Նուէրատուք՝ Առաքել Վարդապետ
և Արևշահ աղա
վայր՝ Արղնի

ա

Ես Առաքել վարդապետս և պարոն Աբևշահ խօշաղամ աղայս՝ տուաք զգիրքս այս ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, ի դուռն սուրբ Յակոբ կաթուղիկէի, յիշատակ մեզ և ծնօղաց մերոց և ամենայն արեան մերձաւորաց, ձեռամբ և վկայութեամբ տէր Աբրահամ եպիսկոպոսի Երուսաղէմի և վկայութեամբ տեր Յովհանէս եպիսկոպոսի Արղնու...։

բ

Ստացող՝ Աբրահամ եպիսկ. Երուսաղէմի
վայր՝ Դամասկոս

Ես նուաստ ոգիս տէր Աբրահամ Երուսաղիմա եպիսկոպոս, որ հանդիպեցայ ի Արղնին, և երետ նուէրք սուրբ Յակոբայ Երուսաղէմայ եկեղեցւոյն զգիրքս զայս և շուրջառ այլ պարոն Արևշահ,

յիշատակ իւր և ծնողաց իւրոց և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց, ամէն...։

Գրեցաւ ի մեծ թուին Հայոց Մեծաց ՊՂԴ. (1445), մարտ ամսոյ ԻԳ. (23), ի փառս աստուծոյ հաւր, ամէն։ Ցաւուք աւագ շաբթու երեքշաբաթի աւրն, ի Դամասկոս քաղաք։

664

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Երևան 5647

Յետ. ստացող՝ Ատոմ
վայր՝ Մար քաղաք

1 ա Զվերջին ստացող սուրբ աւետարանիս զմահդասի Ատոմ կրաւնաւորն յիշեցէք ի Քրիստոս, որ ըստացայ զսուրբ աւետարանս ի հալալ արդեանց իմոց՝ յիշատակ ինձ, և ծնաւղաց իմոց Գուռջիբէկին և Խէրիք-Տիկնայ, և եղբարցն Ջանիբէկին և Վարոսին, և ամենայն արեան մերձաւորացն իմ, և ի վայելումն եղբաւրորդուն իմ Կիրակոսին: Ի թըւին Հայոց ՊՂԴ. (1445), ի Մար քաղաքին, ձեռամբ Մեսրոպայ քա՞ ըրաբունապետին։ Արդ, աղաչեմ զդասս սուրբ քահանայիցդ, որք հանդիպիք այսմ սքանչելագործ և մեռելյարոյց սուրբ աւետարանիս, յիշեցէք ի Քրիստոս և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք Ատոմ կրօնաւորին, և ծնօղացն Գուռջի-Բէկին և Խէրիք-Տիկնեայ, և եղբարցն Ջանիբէկին և Վարոսին, և ինքն Քրիստոս, որ առատն է ի տուրս ողորմութեան՝ ողորմի ձեզ յիշողացդ և մեզ յիշեցելոցս , ամէն։

665

ՏՈՒՄԱՐԱՏԵՏՐ

Երևան 8973

Գրիչ՝ Աւգսէնդ
վայր՝ Կաֆայ

58 ա Եւ զստացաւղ սորա յիշեա՝ զերջանիկ րաբունապետն մեր զտէր Սարգիսն, որ է աթոռակալ Կաֆայիս և առաջնորդ վանիցս սըրոյն Անդոնի, որ ստացաւ զսա ի յարդեանց իւրոց և ետ գրել զսա | | |* և ծնողաց իւրոց, ի թվականութեանս Հայոց ՊՂԴ. (1445), ի յարքեպիսկոպոսութեանն սրբասիրի տէր Մաղաքիայի մայրաքաղաքիս Կաֆայի և ամենայն հիւսիւսական կողմանցս։

Եւ ես՝ անարհեստ դրիչս Աւգսէնդ** անարժան և բազմամեղ աբեղայս դրեցի զտումարատետրս զայս ի յանբարի և ի դառն ժամանակիս, ի մայրաքաղաքս ի Կաֆայս, առ ոտս սըրոյն Անդոնի, յիշատակ երջանիկ րաբունապետին մերոյ տէր Սարգսի, և որ զմեզ յիշէ ինքն յիշեալ լիցի ի Քրիստոսէ, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս, ամէն։***

* Բերված է. ըստ երևույթին եղած պետք է լինի՝ «ի յիշատակ իւր»։

** Աւգսենտը իր ժամանակի ամենաշնորհալի ու ճարտար գրիչներից է, որը հատկապես հմուտ է տոմարական աղյուսակներ կազմելու և շատ մանր տառերով գրելու մեջ։

*** Տեղեկություն ունենք նաև այն մասին, որ Արմաշի վանքի ձեռագրերից № 207-ը եղել է 1445 թվականին ընդօրինակված մի Մաշտոց։ Գրիչն է եղել Ստեփանոս երէց, գրչության վայրը՝ Գռուսա, ստացողը՝ Մելքիսեթ եպիսկոպոս։

666

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Ւ Ո Ւ Ր Ք

Երևան 4866

Գրիչ՝ Ստեփանոս
վայր՝ Բաղէշ

ա

Փառք... որ ետ կարողութիւն տկար և մեղուցեալ անձին Ստեփանոսի հասանել յաւարտ գրոցս, որ կոչի Յայսմաւուրք...։

543 բ Տեսեալ զանառիկ մեծութիւնս և զմեծագին մարգարիտս՝ զգանձս փարթամ և զերանաւէտ յիշատակս ոՖ ի կրօնաւորաց Մկրտիչ անուն և եղբայրն իւր Յովանէս, և ետուն գրել զսա բարի յիշատակ հոգւոց իւրեանց և ծնողացն և ամենայն ազգականացն։

Եւ արդ, ես... անարժան Ստեփանոս յանձն առի գրել զսուրբ գիրքս ի դառն ժամանակիս, զոր կանք ի վշտի ի ձեռն անաւրինաց և սատանայի։

Եւ գրեցաւ սա ընդ հովանեաւ սուրբ Սարգսի և սուրբ Գէորգեայ և սուրբ Ստեփանոսի, ի քաղաքս Բաղէշ, ի հայրապետութեան տեառն Կիրակոսի, և յամիրութիւն Շեխ-Մահմատին, որ յաթոռոյն աքսորեցին՝ զեղբօրորդին ի տեղն [եդ]ին՝ զփոքր ամիրէն զՇմբզդ[ին], և ի ղանութիւն Ջըհանշա ամիրզին։

Եւ յայսմ ամի եղև թանկութիւն մեծ, որ մին բեռն ցորեան եղև ի Կ. (60) թանկայ։ Եւ արարիչն աստուած նախախնամեաց զիւր հաւատացեալ քրիստոնեայքս։

Ի թվականիս Հայոց ՊՂԵ. (1446) գրեցաւ։

Արդ, աղաչեմք զհանդիպողսդ զամենեսեան՝ զքահանայքդ և զժողովուրդսդ, որք կարդայք կամ աւրինակէք, յիշեսջիք առաջի Քրիստոսի զստացող սուրբ գրոցս՝ զՄկրտիչ կրօնաւորն, և զեղբայրն իւր զՅովանէս, զհայրն իւր զՔուքն, և զմայրն զէլխաթունն, և զմիւս այլ եղբայր զՊարոնն, և զԿարապետն, և զմիւս այլ եղբայր զՎարդ-Մանուկն՝ զփոխեալն առ աստուած, և զքոյրն զխամօշ-խաթունն, և զեղբօրորդիքըն՝ զԴանարէկն, զԹումաբէկն և զՍիրունբէկն, և զքոյր նոցին զՀայխաթունն, և զմայր նոցին Արման-խաթուն, և զԿարապետ պղնձգործն, և զկողակիցն իւր զխոնձէն, որ աշխատեցան ի վերայ մեր, և զմեր հարսն զԹուրւանդէն, և զհաւրեղբայրն մեր զԹումայ մահդասին, և զմիւս հաւրեղբայրն զՊետրոս քահանայն, զհօրեղբօր որդիքն՝ զխաչա-

տուր կրօնաւորն և զԿարապետն, և զամենայն արեանառու մերձօրսն։
Եւ լի բերանով և արտասուալի հառաչմամբ հայցեցէք ի մարդասիրէն
զՔրիստոսէ զքաւութիւն մեղաց և զթողութիւն յանցանաց վերագրե-
լոցս ի սմա։
544 ա ... Դարձեալ յերես անկեալ աղաչեմ զամենեսեան՝ զքահանայսդ
և զժողովուրդսդ, յիշեսջիք առաջի Քրիստոսի զանարժան և զմեղա-
ւոր ծառայս զՍտեփանոս գրիչ, և ուղիղ սրտիւ և լիակատար բերանով
տստուած-ողորմի ասացէք ինձ, և ծնօղաց իմոց՝ Հէրապետ քահա-
նային և Նաս-խաթունին, և եղբօրն Սարգիս քահանային, և որդւոց
նորին, և ամենայն ազգականաց, և վարդապետաց իմոց, և բարի խրատ
տուողաց, և երախ[տ]աւորացն մեր, և ամենայն արեան մերձաւորա-
ցըն՝ կենդանեաց և հանգուցելոց, ամէն։

Բ

Ստացող՝ Մկրտիչ Քուքենց

544 ա Եւ արդ, ես՝ ունայնս և թափուրս ամենայն հոգևոր բարէմաս-
նութեանց և հիւծեալս և մաշեալս վերջին աղքատութեամբ, մեղան-
չական և յանցաւոր ծառայս աստուծոյ Մկրտիչ անուամբ ևեթ աբե-
ղայ, տեղեաւ Աղթամարցի. ըստ նախնեացն Քուէենց կոչեցեալ... կա-
մաւք և խորհրդածութեամբ երից եղբարց իմոց՝ Շենճվոր պարոնին
և Կարապետին և Յովանիսէն, և ետու գրծագրել զսուրբ գիրքս զայս,
որ է պատմութիւն վարուց և սքանչելեաց և նահատակութեան ամե-
544 բ նայն սրբոց... զոր սուրբ հարքն հոգևոր Գրիգորիս Վկայասէրն, և
Ներսէս Շատաշնորհն, և նմանք նոցին հոգիընկալ և աստուածաբան
վարդապետքն եկեղեցոյ, յամենայն ազգաց պատմութեանց հաւաք-
եալ՝ ի մի տուփ գումարեցին և անուանեցին Յայսմաւուրք։ Իսկ ի
մերումս ժամանակի, որ էր թվական Հայկազեան տոմարիս ՊԾ. (1401),
երանաշնորհ վարդապետ Գրիգոր Խլաթեցին, ըստ նախնեացն Ծերենց
կոչեցեալ, ոչինչ նուազ գտեալ քան զառաջին հոգիընկալ վարդապետ-
սըն, այլ առաւելեալ քան զնոսին, սա յաւել ի վերայ առաջնոց դրե-
լոցն յոլով բանս շահաւետս և աւգտակարս յամենայն պատմագրաց
և վկայաբանութիւնս յինքենէ նորոց վկայից սրբոց, որք եղեն ի մե-
րումս ժամանակի, և հարստացոյց ըզ[գի՛ր]քս, յետոյ և ինքն սրով
կատարեցաւ ի ձեռաց անաւրինաց՝ անիծեալ ազգին Ռոզկանից, ի
վանքն Ցիպնայ՝ ի Պ. և ՀԴ. (1425) թվականին, որոյ յիշատակն
աւրհնութեամբ եղիցի։
Արդ, ես՝ վերջինս ի ծնունդս եկեղեցոյ Մկրտիչ անուամբ միայն
կրաւնաւորս, տեսի զհոգևոր փարթամութիւն սուրբ գրոցս և ցանգացայ
սմա, և ետու գրծագրել զսա ի հալալ արդեանց իմոց և տըւի զսա ընծայ
և նըւէր ի գերահռչակ ուխտս, որ է յանուն սուրբ Վարդան զօրավարին,
[որ է յերկիրն Ռըշտունեաց, հանդէպ գեղին Գաւաշից], ի հայրապետու-
թեան տեառն Զաքարիայի, յիշատակ բարի հոգոյ իմոյ և ծնօղաց
իմոց և եղբարցն։ Վասն որոյ աղաչեմ զամենեսեան սիրովն Քրիստոսի,
որք հանդիպիք սմա տեսութեամբ կամ կարդալով և կամ աւրինակ

24—38

դլնելով, լի բերանով և ուղիղ մտաւք և բոլորախաւսք լեզուաւ աստուած ողորմի ասացէք ինձ՝ մեղաւոր աբեղայիս Մկրտչի, և աստուածասէր ծնաւղացն իմոց Քուքին և էլխաթունին, և եղբարցն իմոց Շնօֆվոր պարոնին, և Կարապետին, և Յովանիսէն, և տարաժամ մահուամբ վախճանեալ եղբարցն իմոց՝ Վարդ-Մանուկին, և [Ստե]փաննոս և Յովաննէս սարկաւաղացն։*

667

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Երևան 8771

Գրիչ՝ Մկրտիչ
վայր՝ Բաղէշ մայրաքաղաք

301 ա ...Ցանկացող եղև սուրբ աւետարանիս ըրբասնեալ և պատուական կրաւնաւոր աբեղայս Մկրտիչ, և ետ գրել զսա յիշատակ իւր, և ծնաւղաց իւրոց, և ամենայն արեան մերձաւորացն։

Արդ, աւարտեցաւ սա ձեռամբ անիմաստ և ախմար յարուեստ գրչութեան Մկրտիչ քահանայի և գրչի, ի թուականութեան Հայոց ի ՊՂԵ. (1446), ի մայրաքաղաքս ի Բաղէշ, ընդ հովանեաւ Հինգ խորանիս, ի հայրապետութեան տեառն տէր Կարապետին:

301 բ Արդ, յերես անկեալ աղաչեմ զսրբասնեալ դասս քահանայից, որք հանդիպիք այսմ աստուածաբան աւետարանիս կարդալով կամ աւրինակելով՝ մեղաց թողութիւն խնդրեցէք ստացողաց սորա, և ինձ՝ մեղապարտ գրչիս Մկրտչի, և իմ ծնողացն Խաչատուր քահանայի և Եղիսաբեթի, և խոշորութեան և սղալանաց անմեղադիր լերուք, զի կար մեր այս չափ էր...։

Բ

Ստացող՝ Մկրտիչ

301 բ Ես՝ Մկրտիչ քահանայս ետու զաւետարանս սուրբ քառասնից Գաւառու վանիցն, ձեռամբ և վկայութեամբ քահանայից և սանուտերաց Դաւիթ եպիսկոպոսի, և Դաւիթ և Մկրտիչ և Յոհանէս կրօնաւորացն, և Տէրուն քահանայի, և տանուտերաց ձեռօք։

Որ հակառակի, կամ ի դրանէս հանէ, կամ ծախէ՝ զմասն զՅուդային առնու, ամէն.**

---

* Ձեռագրի հաջորդ՝ 545 և 546 թերթերի վրա կան հիշատակագրություններ (ըստ երևույթին ԺԷ. դարի), որոնցից արժանի է հիշատակության հետևյալը՝ «Աստուած-ողորմի ասացէք ըռէս Նաւռուզին և եղբօրն՝ ըռէս Յովանիս[ին], որ վերակացու է Գաւաշ գիւղաքաղաքին...» (էջ 546 ա)։

** Ձեռագրի 302 բ էջի ԺԷ. դարի գրչությամբ հիշատակագրության մեջ հիշվում են մի շարք խոջաներ, որոնք «Վանայ քաղաքի քահանայից սաւրիզգիմ զամենայն հարճն վերացուցին»։

668

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

ԼՑՎ 108, սյուն. 396—398, Փիրղ. Նօտ., էջ 152—153, Ուշտունեաց Բելու գիւղ

Գրիչ՝ Թումայ Մինասենց
վայր՝ Աղթամար

...Իսկ ես՝ ունայնս...և անարժան ծառայս ծառայից աստուծոյ Մինասենց Թումայս *անուամբ ևեթ աբեղայս՝ լուայ զփափագ և զսէր և ետու գծագրել զաստուածախօս սուրբ աւետարանս քու երորդոյ իմոյ՝* Հայրապետի *սրբակրօն աբեղայի, յաստուածախնամ կղզիս* Աղթամար *կոչեցեալ, ընդ հովանեաւ երկնանման և գումբէթաձև սուրբ Խաչի տաճարիս, և Ամենափրկչիս, և սուրբ Սարգիս զօրավարիս, ի հայրապետութեան տեառն* Զաքարիայի, *և թուականութեան հայկազեան տումարիս ՊՂԵ. (1446)։ Եւ ընծայեաց զսա նուէր և ընծայ աստուածաբնակ սուրբ տաճարիս, որ է շինեալ յանուն սրբոյն Ցակոբայ հայրապետին, սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Ցոհաննէս աւետարանչին, առաջի* Կապուտկողան *բերդին, և է հռչակաւոր վանք և հրեշտակաբնակ կրօնաստան։*

Ցայսմ ամի էառ ամիրզա Ջհանշէն զԲաղդատ, *որ է* Բաբելոն, *և էր թիւն ՊՂԵ. (1446)։*

669

ՃԱՇՈՑ

Փիրղ. Նօտ., էջ 154, Բելու գիւղ

Գրիչ՝ Յովսէփ

...Արդ, գրեցաւ սա ի թուին ՊՂԵ. (1446), ի դառնաբեր ժամանակիս...։ Եւ հրաման արարեալ [ղանն Ջհանշահ*] ժողովեաց զամենայն թորգոմացիս յարևելից, և բազում զօրօք գնաց ի վերայ* Բաղդատայ, *և կռիւ եղեալ, և ոչինչ կարաց առնել, բայց ի զօրականացն կոտորեցաւ ԲՌ. (2000) այր ու ԳՃ. (300) պարոն։ Եւ գիտութիւն եղև մեզ, զի յաստուծոյ էր... զոր ասաց տէրն, թէ որ առնու սուր՝ սրով անկանի։*

Ցիշեսջիք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր զմեղուցեալ գրիչս Յովսէփ *սարկաւագ...։*

670

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Փիրղ. Նօտ., էջ 154—155, Բելու գիւղ

Գրիչ՝ Մարգարէ
վայր՝ Ըռըշտունեաց եկրիր, Բերդաձոր վանք

...Արգ ես՝ Մարգարէս... *շնորհիւ տեառն սկսայ և ողորմութեամբ նորին կատարեցի ի յարքունական երկիրս* Ըռշտունեաց, *ի*

վանքն, որ Բերդաձոր կոչի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, ի թուականիս Հայոց ՊՂԵ. (1446).

Եւ արդ ես՝ ունայնս ի բարեաց... Առաքել անուամբ և եթ աբեղայ՝ ցանկացող եղէ այս աստուածախօս տառիս ... և ընծայեցի զսա նուէր ի յանուանի և ի գերահռչակ ուխտս սուրբ Յակոբ, որ է յերկիրս Ոըշտունեաց, առաջի Կապուտկողան բերդին ... յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս Սիմէոն վարդապետին, որոյ տացէ Քրիստոս պարգև բարի ըստ վաստակոց իւրոց, զի մեծ երախտաւոր է մեզ և տեղւոյս ....

671

ՅԱՅՍՄԱՒՈՒՐՔ

Փիրղ. Նօտ., էջ 153—154, հատուց կցցի

Գրիչ՝ Վարդան
վայր՝ Վան

... Աւարտեցաւ սուրբ գիրքս այս յամի ՊՂԵ. ի թուականութեանս Հայոց (1446), ձեռամբ յոգնամեղ և անարհեստ գրչի Վարդան երիցու, ի խնդրոյ Վարդան կրօնաւորի... և գրեցաւ սուրբ գիրքս ի քաղաքս Վան, ընդ հովանեաւ սուրբ առաքելոցս Պետրոսի և Պօղոսի, և տիրամօր սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Վարդան քաջ զօրավարին, և սուրբ հայրապետին Իսահակայ. ի կաթուղիկոսութեան տեառն Կիրակոսի և տէր Զաքարիայի, և մերոյս առաջնորդի սուրբ ուխտիս Վարագայ՝ Յոհաննէս եպիսկոպոսի և Զաքարիա վարդապետի. ի թագաւորութեան Ջհանշայի, որ ի յայսմ ամի էառ զանառիկ քաղաքն զԲաղդատն: Եւ յայսմ ամի եղև վախճան տիեզերալոյս և մեծ բաբունապե[տին | | | *

* Ցավոք, հիշատակարանի շարունակությունը, ուր, անշուշտ, եղել է նաև մահացած «մեծ բաբունապե[տի]» անունը՝ կորած է։ Այդ կորուստը, սակայն, անփոխարինելի չէ. կան հիմնավոր տվյալներ այն մասին, որ վախճանված այդ բաբունապետը եղել է Թովմա Մեծոփեցին։ Այդ մասին որոշակի տվյալ է հաղորդում Կիրակոս բանասերը իր «Պատմութիւն մեծի բաբունապետին Թումայի» աշխատության մեջ. (տես Գ. Ցովսեփյանի «Թովմա Մեծոփեցու կյանքը» աշխատությունը, էջ 1, 6, 11, ինչպես և նրա ուսումնասիրությունը՝ էջ ԻԵ.) Ըստ նրա Թովման մահացել է 1446 թվականի մայիսի 15-ին, Մասեաց ստորոտի Արկուռի գյուղում։

Գավիթ Բաղիշեցին ևս իր «Տարեգրութեան» մեջ այդ առթիվ գրում է. «Եւ եկեալ վարդապետն Թումայ միւսանգամ ի Մեծոփ, և սրբագրեաց զՍաղմոսն և զԱղօթամատոյց, և Կ. (60) ամ կացեալ անդ, և թուին ՊՂԵ. (1446) վախճանեցաւ» (տես Ղ. Փիրղալեմյանի «Նօտարք Հայոց», էջ 148)։

Ելնելով վերոհիշյալից առաջարկում ենք հիշատակարանի վերջին պարբերությունը լրացնել այսպես.

«Եւ յայսմ (1446)ամի եղև վախճան տիեզերալոյս և մեծ բաբունապե[տին Թովմայի Մեծոփեցւոյ]»։

Ըստ այդմ էլ հաջորդ անթվական հիշատակարանները, որոնցից առաջին երկուսը (№№ 672—673) գրել է ինքը՝ Թովմա Մեծոփեցին, իսկ մյուս չորսի մեջ (№№ 674—677) հիշատակվում է նա որպես կենդանի անձնավորություն՝ տեղադրեցինք 1446-ի թվաշարքում, նկատի ունենալով, որ այդ տարեթվից հետո նրանք չէին կարող գրված լինել։

672

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ՆԻՒԹԵՐԻ

Երևան 7117*

Խմբագրող՝ Թովմա Մեծոփեցի

ա

345 բ Արդ, յերես անկեալ աղաչեմ զքրիստոսակիր եղբարքդ և զբաղձալի ուսումնասէր մանկունքդ եկեղեցոյ, որք հանդիպիք նորընծայ աստուածային պարգևաց գրոյս, յիշեսջիք ի բարին Քրիստոս զճգնաւորն զԿիրակոսն՝ կենդանաթաղ գերեզմանին Գրիգորի Լուսաւորչին Վիրապայ, որ երեր զգիրս զայս ի Հայս ի Կաֆա քաղաքէն։ Եւ ես՝ մեղապարտս ի մանկունս եկեղեցոյ սուտանուն վարդապետս Թովմա՝ առաջնորդ սուրբ ուխտիս Մեծոփայ, վերստին սրբագրեցի զսա։

Եւ ետու գրել զսա հոգևոր որդոյ իմոյ Յովանէս սարկաւագի Արճիշեցոյ: Որք աւգտիք ի սմանէ սակս մասին ինչ պատահելով՝ ուղիղ սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք մեզ և ծնաւղաց մերոց, և աստուած ձեզ ողորմեսցի, ամէն։

Բայց դուք ընկալարուք զսա իբրև զտախտակն Մովսիսի և զաւետարանն Քրիստոսի. և մի ոք պախարակեսցէ զսա, զի ի վաղուց ժամանակաց նախատանս կրէաք յազգաց քրիստոնէից և այսօր ետ զսա աստուծոյ ի ձեռս մեր. և որ ոչ ընդունի զսա՝ պատասխանի ինքն տացէ Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ։

բ

Գրիչ՝ Յովանէս Արճիշեցի

ա Զանպիտան և զսուտանուն գրիչ զՅովանէս՝ յիշեցէք ի Քրիստոս, և զծնողսն իմ ըստ մարմնոյ զՄկրտիչ քահանայ, որ ստացաւ զսայ ի վայելումն անձին իւրոյ։ Զոր տէր աստուածն մեր տացէ վայելել նմա զսայ ընդ երկայն աւուրբք, և զմայրն իմ յիշեցէք ի Քրիստոս, որ անչափ աշխատեցան վասն իմ։

673

ԱՂՕԹԱՄԱՏՈՅՑ

Երևան 5212, ՀԱ.1927, էջ 38—39

Խմբագրող՝ Թովմա Մեծոփեցի

...Արդ, ես՝ մեղապարտս ի մանկունս եկեղեցւոյ՝ նուաստ վարդապետս Թովմայ՝ ի յերկրէ Քաջբերունեաց, ի յուխտէ սուրբ Աս-

* № 7117 ձեռագրում է գտնվում աղվանից այբուբենը, որ 1937 թվականին հայտնաբերեց անվանի հայագետ պրոֆ. Իլիա Աբուլաձեն և հմուտ ուսումնասիրությամբ հրատարակեց պրոֆ. Ա. Շանիձեն (տես *А. Шанидзе,* Новооткрытый алфавит кавказских албанцев и его значение для науки. և *И. Абуладзе*, к открытию алфавита кавказских албанцев, Тбилиси, 1938)։

տուածածնին, որ այժմ Մեծոփայ վանք վերաձայնի, սրբագրեցի զԱղօթամատոյցս յընտիր յընտիր աւրինակաց յաստուածաբան վարդապետացն և հոգիընկալ մերոյ ազգիս Թարգմանչացն, հրամանաւ սուրբ և երջանիկ վարժապետացն մերոց և համշիրակ հարազատ հոգևոր եղբարցն։ Եւ բաժանեցի յիններորդ աստիճան զաղօթս հասարակաց՝ դիւրտհաս և դիւրագիւտ ամենայն իմաստուն մտաց, և թողաք բարի յիշատակ զինուորեալ եկեղեցւոյս մեր Հայաստանեայց, ի փառս անմահ Թագաւորին Քրիստոսի և ի լուսաւորութիւն պայծառութեան հոգևոր որդոցդ աստուծոյ՝ գրոց աշակերտեալ անձանց և քահանայական դասուց միանձանց, ամէն։

Արդ, յերեսս անկեալ պաղատիմ աղաչանաւք և արտասուալից դիմօք, կողկողագին պաղատանաւք քրիստոսակիր մանկանց Սիոնի, որք գաղափարէք կամ ուսանել կամիք, և կամ սակս մասին սմոյ պատահիք, յաւժարութեամբ, առանց երկբայութեան և տարակուսի, ընդօրինակէք և մեզ ի սուրբ յաղաւթս ձեր յիշիցէք, և բազմամեղ և թարախալից հոգւոյ և մարմնոյ իմոյ ի տեառնէ աստուծոյ թողութիւն մեղաց խնդրեցէք։

Արդ, ես յետինս ի կարգաւորաց և անզեղջս ի մարդկան ազանց գրեցի զսա ձեռամբ իմով՝ ես Թումայ վարդապետս, յիշատակ հոգւոյ իմոյ և ծնողացն և ազգականացն, ամէն։ Բայց աղաչեմ զիմաստուն գաղափարողսդ զնկարագիր բանիցն մի այլափոխէք, զի բաւական է, որ ինչ փոխեալ եղև ի բազում աւրինակաց։*

674

ԱՂՕԹԱԳԻՐՔ

Երևան 744

Գրիչ՝ Մկրտիչ

255 բ ...Արդ, ես ունայնս ի բարեաց և լցեալս ի չարեաց սուտա‖նուն վարդապետս ցանկացեալ եղէ աստուածային գանձիս և անգին մարգարտիս։ Եւ մեծաւ տենչմամբ և եռափափակ սիրով խնդրեցի ի վեհագոյն պետէն իմմէ և ի բարունապետէն Թումայի, որ փայլէ ի

---

* Թ. Մեծոփեցու նույն այս հիշատակարանի համառոտ մի փոփոխակը գտնվում է Երևանի № 6057 («Գիրք աղօթից») ձեռագրի 217 բ—218 ա էջերում։ Ստորև բերում ենք այն ամբողջությամբ.

«Արդ, ես՝ մեղապարտս ի ծնունդս եկեղեցւոյ Թովմայ անուն պիտակ վարդապետ, ի Քաջբերունեաց գաւառէ, ի սուրբ ուխտէն Մեծոփայ, ի կարգէ աշակերտաց մեծ վարժապետացն Սարգսի, և Վարդանայ, և Գրիգորի Տաթևացոյ, սրբագրեցի զգիրս հասարակաց աղօթից, և յիններորդ մասն բաժանեցի, և ետու ի ձեռս մանկանց եկեղեցւոյ։ Վասն որոյ յերեսս անկեալ պաղատիմ քրիստոսակիր եղբարցդ և ճշմարիտ ուղղագիր գրչացդ, որք ընդաւրինակէք և կամ ուսանիջիք՝ զնկարագիր բանիս այլ մի այլայլէք, աղաչեմ, և զսակաւ յիշատակարանս գրեսջիք, զի յամենեցունց ճանաչեալ լինի այս աւրինակ, զի և դուք գրեսջիք ի գիրն կենաց։ Եւ զմեզ անմոռաց յիշեսջիք յաղաւթս ձեր՝ հանդերձ հոգևոր և մարմնաւոր ծնողօք և հարազատօք, և թողութիւն մեղաց շնորհեցէք, զի և ինքն Յիսուս Քրիստոս ձեզ շնորհեսցէ զանճառ արքայութիւն, ամէն»։

յաւուրս մեր իբրև արեգակն ի մէջաւրէի յազգս Հայոց և յերկիրս Քաջբերունի, ի հրաշափառ սուրբ ուխտս Մեծոփայ: Որ և սա նորոգեաց ղաղօթնիս, որ էր ծեքեալ և եղծեալ ի սղալագիր գրչաց և անմիտ արանց։ Զոր հոգ յանձին տարեալ, ըստ իւրում* իմաստութեամբ և աւեալ շնորհացն, և յաւժընդակութեամբ հոգւոյն սրբոյ կատարեաց՝ զսղալն ուղղելով, և զաւելորդն բառնալով, և զպակասն լնլով, և եթող զանձ անկողոպտելի և յիշատակ բարի ի սուրբ եկեղեցի, յորոյ յիշատակն աւրհնութեամբ եղիցի։

256 ա Զոր և ես ան ‖ պիտանս, բազում անգամ աղաչեցի, զի մատամբ իւրով գրեսցէ, և վասն բնածին բարուցն իւր, զոր պարգևեալ էր հոգին աստուած, ձեռն ի գործ արկեալ և վասն անկյարմար նիւթոյն ոչ յաջողեցաւ, եւ գրել ձեռնասուն աշակերտին իւրոյ հոմանուն Թումայի։**

675

ԳԻՐՔ ՀԱՐՑՄԱՆՑ ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՑՒՈՑ

«Արձագանք», 1888, № 8, էջ 75

Գրիչ՝ Գորգ

ա

Արդ, յերեսս անկեալ աղաչեմ զամենեսեան, որք հանդիպիք սուրբ գրոյս կարդալով կամ աւրինակելով, յիշեցէք յերկնաթռիչ յաղաւթս ձեր զիս՝ զփարթամացեալս մեղաւք և զծնողսն իմ, և սխալանաց և ամենայն պակասութեան անմեղադիր լերուք, զի կար մեր այս էր, և զահոյքն թափուր էին ի թագաւորէ....։

գ

...Գրեցաւ աստուածային գանձարանս, որ կոչի Հարցմունք Գրիգորի վեհիմաստ հռետորի քաջ իմաստասիրի և վարդապետի Հայոց, մանաւանդ ախոյանի ուղղադաւանիցն և ընդդիմի հարկանող չարափառացն դասուց, առ դուրս սուրբ Աստուածածնիս և Նախավկայիս Քրիստոսի սուրբ Ստեփան[ոս]ի, ձեռամբ բազմամեղ անձին Գորգի, ի վայելումն մանկանց Սիոնի...։ Յիշեցէք ի մեղսաքաւիչ յաղաւթս ձեր ստացող սորա [զԲարդողիմէոս աբեղայ, և զքեռին սորայ զԱստուածատուր հէրպետն սուրբ Առաքելոյս, և զծնաւղք սորա՝ զԹուրթէլ, և զմայրն Սըթլայնալ, և զեղբայրն զԲարունակ, և զքոյրն զԱստնխութլուն, և զիւր որդիքն զԿարապետն և զՀայրապետ սարկաւագն...]։***

Այլ արդ, անարդս ի սեռս մարդկային ազգի՝ անպիտանս և անարժանս ի մանկունս եկեղեցւոյ ոչ թէ վասն գրչութեան արհեստից

* Բնագրում՝ «որում» փխ. «իւրում»։

** Սույն հիշատակարանը գաղափար օրինակի գրչինն է, № 744 ձեռագրում այն արտագրված է 1638 թվականին, Յովհաննէս գրչի կողմից։

*** Փակագծերի մեջ առնված հատվածը ավելացված է այլ ձեռագրով։

և կամ յարագութեան մտաց և յորդորումն մատանց բուռն հարաք ի հանճարիմաստ և ի բազմայեղ մատեանս, այլ վասն սիրոյ և հրամանաց գերապայծ[առ] և երանաշնորհ և պանծալի րաբունապետիս մերոյ Թումայի քաջ հռետորի, զի բազում անգամ թղթով և պատգամաւ առաքէր. եւ մէք հարկեցաք՝ ըստ տգէտ և ըստ փանտքի անզօրութեան մերում աւարտեցաք։ Այլ և համշիրաք եղբայրս մեր Գրիգոր, և սա ես առաւել խնդրէր, վասն զի Գ. (Ծ) ոտո յայլ ոք եւ և ոչ առին յանձն ...։ Եւ մեք վասն եղբայրական գթոյ սորա և սրբասէր և մաքուր անձին ե բաղձանաց սրաին կատարեցաք զհայցելիս սորա ...։

676

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԿԱԹՈՂԻԿԷԻՑ ԹՂԹՈՑ, ՍԱՐԳՍԻ ՇՆՈՐՀԱԼԻՈՑ

Կիպրոս կղզի, Նիկոսիա, Մ. Տ. Մ.

Գրիչ՝ Ստեփաննոս

[Գրեցաւ] յանապատիս, որ կոչի Զորոյբերդ, ընդ հովանեաւ սուրբ մաւրս Կոթուղիկէի և սուրբ Աստուածածնի և սուրբ վկային Մինայի... ստացաւ Սաեփանոս քահանայ...։

Յիշեցէք Շաննշահին, և քուերցն, և ամենայն ազգականացն մերոց ... Նաև զերջանիկ վարդապետն՝ զԹումա Մեծոփեցին, և զայլ վարդապետքն, որ յորդորեցին զմեզ ե աւգնական եղեն և ուղարկեցին յԵրուսաղէմ, այլ և զԿարապետ վարդապետն՝ զխոստովանահայրն, ... ե զերջանիկ հոգևոր հայրն մեր՝ զտէր Սարգիս եպիսկոպոսն Կոռիկոսու,... և զՂազար վարդապետն, և զՍարգիս կրաւնաւոր քահանայ, և զՅովհաննէս, և զԱւշին դպիր՝ որ կրկին աշխատեցան ի յուղորդելն և ի ծաղկելն ... և զխոճա Խտրշէն, որ յորդորեաց և օգնական եղև զարդարելոյն ...։

677

ՅԱՅՍՄԱՒՈՒՐՔ

Փիրդ. Նոտ., էջ 153, Վան, Էրէրին գիւղ

Գրիչ՝ Խալիֆայ

Վայր՝ Արճէշ

Փառք ... որ ետ կարողութիւն տկար Խալիֆայ քահանային հասանել յաւարտ [գրոյս] ...։ Արդ, գրեցաւ ի թուականիս Հայոց ՊՂԵ. (1446), ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին, և Գէորգեայ զօրավարին, և սուրբ Յակոբ հայրապետին, ի քաղաքս Արճէշ կոչեցեալ, ի հայրապետութեան տեառն Կիրակոսի և յառաջնորդութեան քաջ րաբունապետացն Թումայ վարդապետի և Կարապետ վարդապետի, որոց յիշատակ նոցին օրհնութեամբ եղիցի ...։ Զստացող սուրբ գրոցս՝ զԱբրահամ կրօնաւորն, և զհօրեղբայրն իւր զՎարդան վարդապետն, և զԵղիա սարկաւագն յիշեցէք ի աէր։

678

ՅԱՅՍՄԱՒՈՒՐՔ

Փիրղ. Նօա., էջ 148—151, Երզնկայի ս. Կիրակոսի վանք

Գրիչ՝ Սարգիս
վայր՝ Երզնկայ

ա

... Եւ ետ զսա [Ներսէս *երէցն*] *ի վանքն* Նոր-Գեղկայ, *ի դուռն սուրբ Կիրակոսի, յիշատակ անջինջ հոգւոյ իւրոյ...։ Այլ և աղաչեմ յիշել ի տէր զերջանիկ վարդապետն՝ զքաղցրաձայն փիլիսոփայն* զՅովհաննէս՝ *զխարազանազգեաց ճգնաւորն՝ զառաջնորդ վանացս սուրբ Կիրակոսի, որ կամակից և պատճառ եղև գրոցս գրելոյ և յորդորող այսմ հոգևոր գործոյ, և* զՅովհաննէս *աբեղայն՝ զեղբօրորդին իւր, և* զՅովհաննէս *աբեղայն՝ զհոգևոր սիրեցեալ որդին իւր, և զայլ ամենայն աբեղայքն և զմիաբանք վանացս։ Դարձեալ, աղաչեմ յիշել ի տէր զգրողք գրոցս* զՄինաս *սարկաւագն, որ զառաջքն գրեաց ԺԶ. (16) տետր, և* զԵրեմիայ *աբեղայն, որ Ժ. (10) տետր գրեաց, և զտէր* Խաչատուր *վարպետն, որ Ը. (8) տետր գրեաց, և* զՅոհաննէս *վարդապետն, որ Ա. (1) տետր գրեաց, և զիւր աշակերտքն՝* զԱստուածատուր *աբեղայն, որ Զ. (6) տետր գրեաց, և* զԱւետիք *աբեղայն, որ Դ. (4) տետր գրեաց։ Եւ ես՝ բազմամեղ և անիմաստ* Սարգիս, *որ զԴ. (4) տետրակ՝ ի վերջք գրոցս գրեցի և զցանկն ի յառաջքն, նաև* զՄարկոս *աբեղայն, որ Դ. (4) տետր գրեաց, և* Ներսէս *աբեղայն, որ Ա. (1) տետր գրեաց։ Եւ այսոր պատճառն՝ մին վասն ժամանակիս, և մին, զի օրինակն հատեալ եղև, և այլք ոմանք զնոյն գիրքս գրէին, և մին վասն ջերմ սիրոյն, զոր ունէր* Ներսէս *քահանայն։ Այլ և աղաչեմ յիշել ի տէր աստուած զտէր* Խաչատուրն, *որ ետ զօրինակն* Մինաս *սարկաւագին, գրեց զԴ. (4) ամսոյն, և զայլն տէր* Գրիգոր Կարպեցին *ետ ....։*

Եւ զի գրեցաւ սա ի ՊՂԵ. (1446) ամի Թուականիս Արեթականի, ի դառն և յանրաբի ժամանակիս, որ վասն ծովացեալ մեղաց իմոց խստացաւ սիրտ իշխանին Երզնկա *քաղաքիս... և արար խորհուրդ ընդ դանուշմանսն, զի քակեսցեն զեկեղեցիսն՝ զքաղաքիս և զգեղորէից, նաև զվանորայս։ Եւ ինքն էլ բազում զօրօք և գնաց ի վերայ* Կամխայ *բերդին, և բան տուեալ էր մօլնանուն, թէ յորժամ զբերդն առնու՝ առհասարակ զԲ. (2) երկրիս զեկեղեցիքն քակեսցեն...։ Իսկ միածին որդին աստուած ոչ արար անտես զգնալքս պատուական և սուրբ արեամբն իւրով, այլ գթացեալ փրկեաց զեկեղեցիս քրիստոնէից։ Մինչ զի ակներև տեսեալ էր իշխանն զսուրբն Սարգիս սպիտակ երիվարօք և այլ սուրբք ընդ նմա, որ փութացուցանէին զնա երթալ ի բերդն՝ զի առցէ։ Եւ նա եկեալ մերձ ի բերդն ի գիշերի և կապեաց իւրովի զպարանն ի պարանոցն իւր, որք քարշեցին զնա ի վեր և արկին ի բանտ։ Եւ զօրքն եկեալ փախստական ի քաղաքս՝ ըն-*

դունեցան զորդին նորա իւրեանց պարոն, և դարձեալ կրկին արարին զառաջին խորհուրդն քակելոյ զեկեղեցիսն։

Եւ յաւուրս յայնոսիկ, իբրև յետ ամսոյ միոյ, եղբայր իշխանին Շեխ-Հասանայ եկն յօտար երկրէ և եմուտ ի քաղաքս Ի. (20) արամբ, և տեսեալ զկապուտն, որ ի ղլուխն քրիստոնէից և զնեղութիւնս, ելեալ այն Ի. (20) արամբն, և գնացեալ ի դուռն պալատին, և կալեալ զորդի իշխանին՝ ինքնին տիրեաց քաղաքիս։ Եւ հրաման արար, զի քրիստոնեայքն զկապուտն ի գլխոյ իւրեանց ձգեսցեն և համարձակ զօրէնս իւրեանց կատարեսցեն։

Եւ յետ աւուրց ինչ Կամխայ բերդի պարոնն եհան զՇեխ-Հասան և արձակեաց, և մօլնանին այս քաղաքիս դարձեալ թուղթ յուղարկեցին ի ծածուկ առ նա, զի եկեսցէ ի քաղաքս, և նոքա կոտորեսցեն զդուռն և առցեն ի ներս, և սպանցեն զեղբայր նորա, և զառաջին խորհուրդն կատարեսցեն։ Իսկ եղբայր նորա Մահմուտ պարոնն իմացեալ զայս, և ըմբռնեաց զամենեսեան՝ զգլխաւոր մօլնան կախեաց և զայլ բազումս չարաչար տանջեաց, զինչս և զապրանք նոցա էառ, և յայլ երկիր վտարեաց։

Եւ յետ սակաւ աւուրց ելեալ Շեխ-Հասանն ի Կամխայ՝ երթայր յերկիրն իւր՝ ի Դերջան. և եղբայր նորա իմացեալ առաքեաց զօրս և կալաւ զնա և եդ ի բանտ երկաթի կապանօք. և խաղաղացաւ նոցա չար խորհուրդ...։Կ կատարեցաւ բանն Գաւթի, թէ՝ Գուբն, զոր փորեցին և պեղեցին՝ ինքեանք անկան ի խորխորատն, զոր գործեցին։

...Գործեցաւ այս ի յեղանակէն աշնան, մինչև ի յեղանակն գարնան. իսկ ի գալ եղանակին ամարան եկն ի վերայ քաղաքիս եղբօրորդի Մահմուա պարոնին... Ճիհանշիրն բազում և շատ զօրօք, և խսարեաց զքաղաքս ամսոյ Իէ. (27)-էն մինչև յօգոստոս Ժ. (10)։ Եւ քար և քանդ արար զերկիրս Եկեղեաց, և գեղորայսն զամէն այրեց, և ելեալ յերկրէս յայլ շրջակայ գաւառսն՝ զամենայն աւերէ։ Իսկ մարդիկ երկրիս յօտար երկիր վտարեցան, մինչ զի անբնակ եղև երկիրս ի մարդկանէ, և դեռ յայս ալեաց միջի կամք իբրև զնաւ բեկեալ, և թէ զինչ լինելոց է յառաջիկայն՝ աստուծոյ է գիտելի։

Արդ, մի ոք իշխեսցէ հանել զսուրբ մատեանս...։ Իսկ եկեղեցպան և այլ աբեղայքդ սուրբ Կիրակոսի վանացդ՝ խնամ տարէք գրոցս, զի ի ժամանակի փախստեան կամ խռովութեան զգիրքս ի քաղաք տարէք և պահեցէք, և ի ժամանակի խաղաղութեան [բերէք ի վանս] և ընթերցէք, և մի ախեալ և փակեալ պահէք, զի գիրք փակեալ կուռք են...։

Բ

Ո՜վ դառն ժամանակիս, զի զօրք բազում պաշարեալ են զքաղաքըն Եզնկայ։

Ո՜վ եղբայր, անմեղադիր լեր խոշորութեան և սխալանաց գրոյս, մին՝ զի անարհեստ էի ի գործ իբրև, և մին՝ զի ի խսար էաք և ի տրտմութիւն, զի ամենայն գեղորայս Եզնկոյ և զվանորայսն, նաև զմիաբան-

քըն այրեցին հրով, այլ և զվաստակն և այգիքն և զամենայն ինչ՝ զոր կերան և առին, զոր առ ոտն կոխեցին, և տարակուսեալ կաք․

գ

Ո՜վ եղբարք, անմեղադիր լերուք խոշորութեան և սխալանաց գրոյս, զի յաւ՜ է ի փախ կաք... և մարդիկ երկրիս ամենեքեան յօտար երկիր վտարեցան, և երկիրս մնաց անբնակ։

Զստացող գրոյս զՆերսէս քահանայն յիշեցէք ի բարին... Նաև զհեղահոգի նկարող սորա՝ զՍամուէլ վարդապետն, ամէն։

679

ՃԱՇՈՑ

Կ. Պոլիս, Անտոնյան վնք. 6, Մ.Տ.Մ.

Ծաղկող և կազմող՝ Գրիգոր եպիսկոպոս Հասընքէֆոյ
վայր՝ Արապկիր

ա

Արդ, գրեցաւ... ձեռամբ գրչի Մինաս սարկաւագի, ի յերկիրն Արապկերոյ, ի մեծ հռչակաւոր ուխտն Փրկչին, զոր տէր ի կերպարանըս երևեալ եղին եղջերաւորի Ապլակիտոսի, և խաչս առ նա նմանի յեղջեւրսն, և եղեալ ձայն ի խաչէն առ Ապլակիտոս և ասէ՝ Զի՞ հալածես զիս։ Եւ նա... մկրտեցաւ ամենայն տամբ իւրով և անուանեցաւ Ստաթէոս, և շինեաց զտեղին վանս հռչակաւոր և անուանեաց Փրկչի վանք...։

Աւարտեաց սուրբ գիրքս ... ի թուականութեանս Հայոց տումարի ՊՂԵ. (1446) ամի, ի հայրապետութեան Կիւլիկեցւոյ տէր Կարապետի, և ի թագաւորութեան Եգիպտոսի սուլթան Տաճիրի, ազգին մահմեդականի։

Արդ, ես Գրիգոր եպիսկոպոս Հասընքէֆոյ* ետու գրել զգիրքս քըւերորդւոյն իմոյ Մինաս սարկաւագին, և ծաղկեցի և կազմեցի ձեռամբ իմով, և ետու տէր Կարապետ կաթողիկոսին։

բ

Ստացող՝ Կարապետ կաթողիկոս

Փառք... տէր Կարապետ կաթողիկոս ամենայն Հայոց... կրկին նորոգեալ զաթոռ մայրաքաղաքիս Կիւլիկոյ.. և պատրիարգ առաքելաշնորհ սուրբ աթոռոյս՝ հաստատեալ ի յաստուածարնակ սուրբ ուխտըս տէր Պօղոսի, որ կայ հարաւակողմն քաղաքիս Սըսոյ, ընդ հովանեաւ Վանկոյ սուրբ նշանիս...։ Ստացաւ զսուրբ մատեանս... յիշատակ [իւր], և եղբաւրն պարոն Առաքելին, և եղբաւրորդոյն տէր Գրիգորին: [Այնուհետև նկարագրված է, որ գտել է Լուսաւորչի կորած աջը, հաստատել Սսոյ աթոռը, ուխտ է գնացել Երուսաղէմ, որտեղ Հայոց վանքն ազատել է պարտքից. գնացել է նաև Եգիպտոս]:

* Մեքենագրված է «Հարսընքէֆոյ»։

ՊՂԶ 1447

680

ՇԱՐԱԿՆՈՑ

ՔՑԲ 37, էջ 30

Գրիչ՝ Մաքէոս
վայր՝ Այրիվանք

... Գրեցաւ եղանակաւոր տառս Շարականաց ի Թուաբերութեանս Հայոց ՊՂԶ. (1447), ի դառն և ի չար ժամանակի, յորում նեղիմք յանաւրինաց և յանիրաւ պահանջողաց, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի՝ ի յաթոռ սուրբ էջմիածնի Վաղարշապատ Այրարադեան նահանգի, ի խանութեան Ջահանշանի։

Արդ, ես... Մաթէոս գծեցի զմագաղաթս և գրեցի զսա ձեռամբ իմով... և ետու զսա ձեռնասնունդ աշակերտի մերոյ Յովանէս սրբասնունդ կրաւնաւորի...։ Եւ ես Յովհաննէս աբեղայս ետու ծաղկել զսա ոսկենճաճանջ երանկաւք և ազգի ազգի գունաւք և պատկերաւք...։

Արդ, գրեցաւ սա ի սուրբ գերահռչակ... սուրբ ուխտս Այրիվանքս, ի սկիզբն և մայրն ամենայն վանօրայից, ընդ հովանեաւ սքանչելագործ տիգին, և աբեամբ ներկեալ անմահին Ցիսուսի սուրբ գեղարդեանն, և այլ բազմութեան սրբոց..., ի լաւ և յընդիր աւրինակէ առաջին իմաստնոց և վարժապետացն Սիսոյ, զոր էր գրեալ ձեռամբ Յովհաննէս եպիսկոպոսի Անոյ, մականուն Ոսկեփոր վերաձայնելս...։

681

ՏՕՆԱԿԱՆ

Թաւրիզ, Մասնաւորաց, 56, ԱՑԹ, էջ 122--123

Գրիչ՝ Մաթէոս
վայր՝ Ագուլիս

527բ—529բ ... Զոր տեսեալ զայս ամենայն վայելչութիւնս հրաշից երիցս երանեալ, հաւատարիմ, հեզհոգի, հանճարամիտ, հոգով աղքատասէր, նաև աստուածասէր քահանայապետն Քրիստոսի և արհիական մեծ եպիսկոպոսն Գողթան վիճակիս տէր Ստեփաննոս գովելին, բորբոքեալ ի սէրն աստուծոյ, զի բազում ժամանակաց ջերմ հուսով և եռանդնափափագ սիրով ցանկացաւղ եղեալ այսմ աստուածային սուրբ գրոցս, որ կոչի ամենալի Տաւնական։ Զոր և սա ունի յինքեան լիակատար զպատմութիւն և ըզգովասանութիւն տաւնից տընաւրինականացն Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ՝ զծննդեանն և զյարութեանն և որ ըստ

կարգին, այլ և գլխշատակ սուրբ և փառաւորեալ աստուածածնին և զաստուածաբնակ սուրբ առաքելոցն և զաստուածառաք սուրբ մարգարէիցն, և զհոգիացեալ սուրբ հայրապետացն, և զարեամբ շաղախ նտհատակեալ սուրբ մարտիրոսացն, և զուղղափառ սուրբ թագաւորացն, և ըզճգնազգեաց սուրբ միանձնացելոցն, և զվսեմական սուրբ վարդապետացն, և զարիացեալ սուրբ կուսանացն, այլ և զպատուէր քարոզութեանն յաւուրս պահոց, զոր գրեցին սուրբ վարդապետքն, զի հանապազ ընթեռնուն սուրբ քահանայք ի լսելիս աւրհնեալ ժողովրդեան, զի լսելով զայս ամենայն խրատք պատուիրանացս հաստատեսցին ի հաւատս ուղղափառս, զոր ունին ի սկզբանէ։ Եւ յիշեսցեն առաջի Քրիստոսի յաղօթսն իւրեանց զստացող սուրբ գրոցս զտէր Ստեփաննոս արհեպիսկոպոսն, և զծնաւղսն իւր ի Քրիստոս հանգուցեալ՝ զհայրն Աղպուղա, և զերջանիկ մայրն իւր Խուանդ-Խաթուն, և զամենայն արեան մերձաւորս իւր՝ զկենդանիս և զհանգուցեալս։ Նա և զերիցս երանեալ երջանիկ և քաջ հաւտապետն նոյն ասացեալ Գողթան աթոռոյս՝ արհեպիսկոպոս զքեռին իւր զտէր Տէրունական՝ զառ ի Քրիստոս հանգուցեալն, հանդերձ ծնաւղաւքն իւրովք, եղիցին յիշատակք նոցա աւրհնութեամբ...։

Եւ արդ, ես՝ ունայնս ի գործոց բարեաց և փցունս ի գրչաց Մաթէոս սուտանուն քահանայ, որ անուամբ եմ կոչեցեալ, բա[յ]ց հոգւովս եմ ես խաւարեալ, եղէ անարժանս ես թախանձեալ ի նոյն վերասացեալ տէր Ստեփաննոսէն, որ և բազում սիրով հրաւիրեաց զմեզ առ ի գրել զսուրբ Տաւնականս։ Իսկ մեք ոչ կարացաք ընդդիմանալ մեծի հրամանաց նորա, վասն զի տեսաք զեռափափագ սէր նորա, որ առ հոգեորսն ...և գրեցաք զսուրբ Տաւնականս զայս ըստ իմում կարի, դրոշմամբ մեղսամած մատամբ անձինս կործանելոյս՝ բազում և պէս պէս աշխատանաւք, զի մեծաւ չարչարմամբ և անժուժելի տքնութեամբ հասուցաք զսուրբ Տաւնականս առ ի յաւարտ կատարման, զոր միայն տէրն իսկ գիտէ զդիտումն մտաց մերոց, եթէ վասն ոյր ուրուք մտածման գծագրեցաք զսուրբ դիրքս զայս։

...Գրեցաւ սուրբ Տօնականս այս ի գեղաքաղաքս Ագուլիս գովելի Գողթան վիճակիս, ի նոյն իւրոյ աթոռիս, ընդ հովանեաւ առաքելայարկ խորանիս, աստուածաբնակ տաճարիս Քրիստափորի մեծ նահատակիս և Թումայի առաքելոյ սքանչելագործ հրաշալի աջիս, առ ոտս երջանիկ նոյն վերասացեալ տէր Ստեփաննոսիս, ի թուականութեանս Հայոց ՊՂԶ. (1447), և ի հայրապետութեան մեծի աթոռոյ աստուածայարկ սուրբ էջմիածնին՝ երիցս երանեալ տեառն Գրիգորի խարազն ճգնաւորի, նաև երկրորդ լուսաւորչի, զոր տէր աստուած անսասան պահեսցէ և անզրթելի ի յայսմ աշխարհի...։

Նա և ստացւող սուրբ Տաւնականիս տէր Ստեփաննոս Գողթան վիճակիս, նախնեաւն իւրով՝ տէր Տէրունականաւ, և ամենայն ազգայնօքն իւրովք, ողորմութեամբ քո Քրիստոս, մասնակից լիցին ամե-

*նայն գերերջանիկ սրբոցն, որք հաւաքեալ կան աստ ի հրաշափառ ամենայն սուրբ Տօնականիս...։**

682

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

ՄՏՎ 181 (543), հա. Ա. սյուն. 687—688

Գրիչ՝ Գալուստ
վայր՝ ի Ձորս Քեղոյ, Աղջոց վանք

258 ա *...Որում բաղձացայ ես յետինս* Գալուստ *եղկելի, վշտաւք և մեղաւք զանազանեալ անձամբ գաղափարեցի զսուրբ աւետարանս ի ստուգաբան և յընտիր աւրինակէ, որ ունի ղրանս սեփական և ստորակէտ և զտնհատ՝ յստակ և անթերի, ի յայս վերջին գառն և յանբարի ժամանակի։*

*Գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի թուականիս Հայոց ՊՂԶ. (1447)**, ի հայրապետութեան տեառն* Գրիգորի, *և ի թագաւորութեան Վրաց* Գաւ[ր]գէ, *և ի զաւնութեան* Ջահանշահի՝ *որդոյ* Ուսուփին, *ի գաւառս* Արարադեան, *ի* Ձորս Քեղոյ, *ի վանքս* Աղջոց, *ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Կաթուղիկէիս, և սուրբ Ստեփանոս Նախատակիս, և սուրբ Աջոյն, և Թորի սուրբ Նշանիս, և Արամունից սուրբ Խաչիս, և Թեատ սուրբ Գրիգորիս, և այլ բազմահաւաք սրբոցս, որ աստ կան։ Գրեցաւ ձեռամբ անիմաստ և անարուեստ փծուն գծողի* Գալստի՝ *անուամբ միայն աբեղայի, և ձեռնտուութեամբ եղբաւրս իմոյ* Մխիթար *աբեղայի...։*

683

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Երևան 8875

Գրիչ՝ Յովանէս
վայր՝ Տփխիս մայրաքաղաք

286 ա *Շառաւիղն աւրհնութեան և սեռն բարենշան, աստուածասէր և բարեպաշտ և երկիւղածն յաստուծոյ* Ներսէս *ցանկացող եղեալ այսմ կենասունակ և մեռսաքաւիչ տառիս և աստուածախաւս մատենիս։ Զի յետ ստանալոյ բազում զգեստուց և սպասուց եկեղեցւոյ՝ յաւել և*

** Գրքի բոլոր ճառերից հետո գրիչը թողել է համառոտ հիշատակագրություններ (ընդամենը 125 հատ), որոնցից մի քանիսը հրատարակել է Հ. Աճառյանն իր «Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Թաւրիզի» աշխատության 121—122 էջերում։*

Այդ հիշատակագրությունները ոչ մի նոր բան չեն ավելացնում գլխավոր հիշատակարանի տվյալներին։

*** Բնագրում՝ ՊԼԶ., սակայն հրատարակիչը իրավամբ ուղղել է, նկատի առնելով, որ Ղ-ի ծայրը քերված է, և որ հիշատակված անձինք ապրել են ոչ թե ՊԼԶ. (1387), այլ ՊՂԶ. (1447) թվականին։*

զսա ի գանձս աստուածայինս, ի մտի ունելով զբան մարգարէին, որ
ասէ՝ Երանի որ ունիցի զաւակ ի Սիոն և յընդանի յԵրուսաղէմ,
286 բ ստացաւ զսուրբ աւետարանս յիշատակ հոգւոյ իւրոյ, և ծնաւղաց ‖
իւրոց, և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց։

Արդ, որք հանդիպիք սմա տեսութեամբ, ընթերցմամբ կամ աւ-
րինակելով, յիշեցջիք սրտի մտաւք առաջի Քրիստոսի զվերոյգրեալ
ստացաւղ սուրբ աւետարանիս զՆերսէս, և զհայրն իւր զԿարապետ քա-
հանայ, և զմայրն զԴաւլաթ, և զկենակիցն իւր զԱսլմէլիք, և զեղբարսն
զՅովսէփ քահանայ և զՅուսիկն, և զեղբարորդին իւր զՍուլթանշէն, և
զհաւրեղբայրն նորին զտէր Յովհաննէս, և զորդին զտէր Մխիթար, և
մօրքվերորդին զԿարապետ, և զպապն իւր զտէր Մաթէոս, և զքոյրն
զՇնահավորն, և զքվերորդին զԱմիր-Մէլիքն, և զամենայն արեան մեր-
ձաւորսն՝ զկենդանիսն և զհանգուցեալսն։ Եւ որք յիշէք բարի յիշ-
մամբ և աներկբայ հաւատով՝ յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ աստուծոյ
մերոյ, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս, ամէն։

287 ա Ընդ նոսին, որք վերոյ գրեցան, յիշեսջիք և զիս՝ զՅովանէս մե-
ղապարտ գրիչս և զծնաւղսն իմ, որ զսուրբ աւետարանս գրեցի և աւար-
տեցի ի մայրաքաղաքս Տփխիս, ընդ հովանեաւ կամակատար սուրբ
Աստուածածնիս, ի թվիս Հայոց ՊՂԶ. (1447).

684

ՔԱՐՈԶԳԻՐՔ ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՑՒՈՅ

Երևան 2130

Ստացող՝ Յովանէս Կաֆայեցի

ա

425 բ Ի թվ. ՊՂԶ. (1447)....

Արդ, գրեցաւ առաքելական և մարգարէական, աւետարա-
նական և վարդապետական, աստուածաբուխ հոգիալից տառս այս ձե-
ռամբ Տէրունական[ի] և Յոհաննէս կրօնաւորի Սանահ[ն]եցոյ, ի խնդրոյ
սրբասէր և հեզահոգի գրոց հետևողի [Յովանիսի եպիսկոպոսի Կա՞]ֆա-
յեցոյ, ի վայելումն անձին իւրոյ և յիշատակ ծնողաց իւրոց։

Արդ, աղաչեմ զամենեսեան, որք հանդիպիք այսմ հոգելից բու-
րաստանիս կամ կարդալով կամ աւրինակելով, վասն սիրոյն Քրիս-
տոսի յիշեսջիք յաղաւթս ձեր զՅովանէս եպիսկոպոս Կաֆայեցիս, և
զպապքն իմ զԳալուստ երէցն և զխաւճայ Ղազարն, և զհայրն իմ
զպարոն Գէորգն, և զմայրն իմ զՇիրին-Մէլիք, և զհաւրեղբայրն իմ
զտէր Դանիէլ աբեղայն, և զեղբայրքն իմ զՆիկողայոսն և զԿարապետն
և զՄկրտիչն, և զամենայն մերձաւորքն և զազգականքն իմ. և որ
սրտի մտօք յիշէ զմեզ և ողորմի ասէ՝ տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս
իւրն ողորմեսցի աստ և ի հանդերձեալս, ամէն, եղիցի, եղիցի։

Դարձեալ, աղաչեմ զամենեսեան յիշեսջիք յաղաւթս ձեր զՀէշու-
աեցի Մխիթար էրէցն, որ զգիրքս կապեց և շատ զահմաթ քաշեց,
սրտի մտօք ողորմի ասէք։

Բ

Գրիչ՝ Տէրունական

425 ա Ո՜վ, սուրբ վարժապետք, որք հանդիպիք այսմ հոգելից դրախ-
տիս, յիշեսջիք զսակաւ աշխատողս՝ զՏէրունական տրեղայս։*

685

ԱԻԵՏԱՐԱՆ

«Թորոս Աղբար», Բ., էջ 433, Տիգրանակերտի ս. Սարգիս եկեղեցի

Գրիչ
վայր՝ Արծկէ

Գրեալ ի քաղաքն Արծկէ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի, ի հայրապետութեան տեառն Կիրակոսի ընդհանուր Հայոց կաթողիկոսի, ի թագաւորութեան Ջհանշանի՝ որդւոյ Ղարա-Եուսուֆի, ի թվականի մերում Պ. և ՂՋ. (1447) ամի, յորում ժամանակի յոյժ հարկապահանջութեամբ տառապի ազգս Հայոց...։

686

ԱԻԵՏԱՐԱՆ

Երևան 4436

Գրիչ՝ Մինասենց Թումայ
վայր՝ Աղթամար

138 ա ...Արդ, այսմ աստուածեղէն և երկնապարգև գանձիս և լու-
սափայլ և մաքուր մարգարտիս ցանկացաւղ եղև ոՃն սրբասէր քա-
հանայ՝ պատուական ե աստուածային ձրիւքն բարգաւաճեալ, որոյ
անունն Մովսէս ճանաչի, ի գեօղաքաղաքէն Ուրանից... յիշատակ
բարի հոգոյ իւրոյ, և ծնօղացն իւրոց՝ հաւրն իւրոյ Թումայ քահանա-
138 բ յին և մաւրն Դուռմէլիքին, և եղբաւրն || իւրոյ Գրիգորին, և կենա-
կցացն իւրեանց Նիկարին և Շնօնվորին, և զաւակացն իւրեանց՝ կեն-
դանեացն և հանգուցելոցն ի Քրիստոս՝ Յովանիսէն և Աստուածատրուն,
Մելքեսէթին և Սանմէլին, և քըւերցն Գօճարին և Սիֆաթին, և այլ ամե-
նայն արեան մերձաւորաց նոցին...։
Եւ արդ, ես՝ ... Մինասենց Թումայս, անուամբ և եթ աբեղայ՝ եղ-
կելի ոգիս, տեսի զփափագ և զսէր Մովսէս քահանային, զոր ունէր առ
հոգեորսն, ե իմով ծերացեալ անձամբս և տկարացեալ մարՃնովս յանձն
առի գրծագրել զսա իմով իսկ մեղսամած մատամբս, և ամենակարող
զաւրութեամբն աստուծոյ կատարեցի զաստուածախօս կըտակս զայս
139 ա յաստուածապահ կըղզիս Աղթամար, ընդ հովա || նեաւ գերահռչակ և

* Ձեռագրի բոլոր 425 թերթերը կրկնագիր մագաղաթ են, նախկին գրերը ջնջված են շատ խնամքով, հազիվ որոշ թերթերի վրա նկատվում են նրանց թույլ հետքերը, ըստ այդմ թերթերի մի մասի գիրը ուղղագիծ—թեքական երկաթագիր է, իսկ մյուս մասինը՝ շատ մանր երկաթագիր։

երկնանման սուրբ Խաչի տաճարիս, և սուրբ Փրկչիս, և սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Սարգիս զաւրավարիս, ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի, և ի թվականութեան Հայկազեան տոմարիս ի յութհարիւր և ինըսուն և վեց (1447)...։*

140 բ ... Աստուած-սղորմի ասացէք և ինձ՝ մեղուցելոյս Թումայի սոսկանուն աբեղայի՝ գըծագրողի սորին, և ծնաւղացն իմոց՝ Սիմէոնին և Արղունին, և քուերցն իմոց՝ Ոսկի-Տիկնէն և Անղալատին, և որդոց նոցին՝ Հայրապետ աբեղային և Յոհանիսէն և Աւետիսին, և երախտաւոր քեռոյն իմոյ՝ ըսնուցողին և ուսուցողին զիս՝ Թումայ միայնակեցին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորացն մերոց...։

687

ՃԱՇՈՑ

ԲՑՎ 416

Գրիչ՝ Ստեփանոս
վայր՝ Աղթամար

Փառք... որ ետ կարողութիւն ... մեղսամած անձինս հասանել յաւարտ սորա...։ Եւ արդ, գրեցաւ սուրբ տաոս և աստուածախաւս սուրբ կտակս յաստուածախնամ սուրբ կղզիս Աղթամար, ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի կաթողիկոսի, ի մեծ թուականիս Հայոց ՊՂԶ. (1447), ձեռամբ... Ստեփանոս աբեղայի, յիշատակ ինձ և ծնաւղաց իմոց Գուլազիզին և Մըչանին...։

688

ԱԻԵՏԱՐԱՆ

Երևան 4922

Գրիչ՝ Իսրայէլ
վայր՝ յերկիրս Մոկաց, ի գեւղս Փոսավանք

361 բ ... Կատարեցաւ սուրբ աւետարանս յերկիրս Մոկաց, ի գեւղս, որ Փասավանք կոչի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Գրիգորին և Փրկչին, եթէ լսեալ էիք ի պատմութենէ սորայ, զոր Գ. (3) խնձոր է բերեալ ի դրախտէն Ադամա կրաւնաւորի միոյ։

362 ա Այլ և գրեցաւ սուրբ աւետարանս ձեռամբ Իսրայէլ քահանայի ...յընտիր և ի ստո[յ]գ աւրինակէ Կիլիկեցւոց, կենօք տառապանօք և բազում պանդխտութեամբ, ի մեծ թուիս Հայոց ՊՂԶ. (1447), ի կաթողիկոսութեանն հայկազան սեռի տեառն Զաքարիաի Աղթամարցոյ, զոր տէր աստուած պահեսցէ անսասանելի զաթոռ հայրապետական և

* Այս՝ 139 ա էջի շարունակության և հաջորդ՝ 139 բ—140 ա էջերի վրա գրիչը աստվածաբանական տարտամ դատողություններ է անում և կրկին անգամ հիշատակում տացողի արդեն հիշատակված ազգականներին՝ մեկ առ մեկ։ Այդ ընդարձակ մասը դուրս ենք թողնում։

զԹագաւորական, զի յիշելով զտնուանս նոցա սասանել սաքրին և ոչ ևս երբէին Թշնամիք ճշմարտուԹեանն.

Եւ արդ, գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի վայելումն մանկանց սուրբ եկեղեցւոյ։

Զոր տեսեալ զայսպիսի գանձս աստուածային լուսով զարդարեալ՝ ցանկացաւ աստուածասէր և հեզայհոգի տանուտէրն Թովմայ և

362 բ Բ. (2) եղբայրն իւր՝ Գրիգորն և Ղազարն, ‖ ի դեղջէն Աշնայ. և ետ գրել զսա ի հալալ և յարդար վաստակոց իւրոց, յիշատակ հոգւոյ իւրոյ. և ծնա[ւ]ղացն՝ հաւրն Սանփանին* և մօրն Շնոհորին, և եղբարցն Գրիգորին, և կենակցին Փաշին, և որդւոյն Հալիֆին, Ղազարոսին, և կենակցին իւրոյ Սուլտանին, և քուերացն Մարգարտին և Արուսին և Նարընջին, և եղբաւրն Առաքելին, որ յառաջ փոխեցաւ ի Քրիստոս, իբրև զծաղիկ անԹառամ...։

363 բ Գարձեալ, կրկին մաղԹանօք աղաչեմ ես՝ հողացեալս ի գերեզմանի, անարժանս ի գաս կրօնաւորաց Իսրայէլ՝ զամենայն ընԹերցողքդ սուրբ աւետարանիս, զի յիշման արժանի առնէք զանարժան գրիչս զԻսրայէլ, և զհայրն իմ զԱմիրշահըն, և զմայրն իմ զՇնոհորն, և զեղբարքն իմ զՍանակն և զՅովնանն, և զքուերքն իմ՝ զփոխեցեալքն ի Քրիստոս՝ զՄարգարիտն և զԽէրէքն և զՄրջանն, և զանդրանիկ եղբայրն իմ զՍանակն, զոր յառաջ փոխեցաւ ի Քրիստոս։ Պահեա տէր աստուած զվերջինս յամենայն չարէ, ամէն։

Այլ և զամենայն արեան մերձաւորս իմ, և զերախտաւորսն, և զուսուցիչքն իմ՝ զԹովմայ քահանայն և զԹադէոսն և զԱռաքելն, այլ և զերախտաւորք վարդապետքն իմ՝ զտէր Մարգարէն և զտէր Վարդան մաղդասին, և ասացէք բոլոր հաւատով զաստուած-ողորմին, և ասացողացդ աստուած ողորմեսցէ, ամէն։

Այլ և յիշեցէք ի Քրիստոս աստուած զԳաշտի Պետրոսն, որ ասէր՝ տէր Իսրայէլ, զիս յաւետարան գրէ, քեզ վարձք է...։**

689

Գ Ա Ն Ձ Ա Ր Ա Ն

Երևան 6360

Գրիչ՝ Իսրայէլ

350 ա | | | նելով յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաւԹս ձեր ըստացող սուրբ գանձարանիս զԿարապետ քահանայն, և զծնաւղսն իւր զՀարա-

---

* Հիշատակարանի շարունակության մեջ ստացողի հայրը կոչվում է՝ Սեփանոս։

** Այս էջի ստորին լուսանցքում կա մի ծաղկագիր տող՝ «□ ԺՇՃՒՆԼՑՐ։ □ ԺՇՃՒՆԼՑՐ»։ Նույնպիսի մի ծաղկագիր գրված է նաև 339 բ էջի սկզբում, այսպես՝ «□ Գ. եղբարցն։ ԳՏԼԳՇՏ | ԺՇՃՒՆԼՑՐ | ՁՒԵՒՏԼ □»։

Այգ նշանը (□) իր տարատեսակներով՝ «Աւետարան» բառի գաղափարագիրն է։

Ծաղկագիր առաջին տողը եղբայրագիր ծաղկագրով կարդացվում է «Աւետարանս Թոմային» (2 անգամ)։

Երկրորդը՝ նույն ծաղկագրով՝ «Աւետարանս Գ. (3) եղբարցն՝ Գրիգոր, Թոմային է, Ղազարի»։

պետն և զՀարունն, և զեղբարքն զՎարդան և զԳրիգորն, և զդեռաբոյս զաւակն իւր զՀարապետն:

Գարձեալ, կրկին աղաչեմ և պաղատեմ զդասս կարդացողաց և լսողաց՝ յիշեցէք զըստացող գրոցս զԴաւիթ կրաւնաւորն, և զծնաւղսն իւր զՎարդան քահանայն և զՆազխաթուն, և զեղբարքն զԽէրապետն, և զՅակոբ սարկաւագն, և զՄատթէոս քահանայն, և զորդին իւր զԹադէոս, և զքուերքն զԹանկ-խաթուն, և զորդին իւր զՊետրոսն, և զմիւս քոյրն զՀաւռոփսեմն, և զհօրեղբարքն իմ զՍտեփաննոս քահանայն, և զորդին իւր զՅովաննէս քահանայն, և զՅոհաննէս սարկաւագն, զդըստերքն իւր զՄրլքանն, և զորդին իւր զՅովսէփ, և զմիւս քոյրն զԽաթունն, և զհաւրեղբարբն զՄարգարէն, և զորդին իւր զսարկաւագ Թովմէն…:

350 բ … Յիշեցէք ի Քրիստոս աստուած զեղկելի Իսրայէլ գրիչս,* և զիմ ծնողսն, և զամենայն արեան մերձաւորսն, ամէն, և զվարպետըն իմ զՄարգարէն և զՎարդան Մաքին, ամէն….

Բ

351 ա Յիշեսցէ բարէգութն աստուած և ողորմութիւն տացէ Շուշանին, և մխիթարէ յերկնային յարքայութիւնն զհոգի և զմարմին Խաթունշին՝ լուսով պայծառ է քան զարփին, դասաւորեալ ընդ կուսանին Հռիփսիմեայ և Գայինին զԽաթունշէն՝ զդուստրն Շուշանին՝ զաբեղ մեռաւ Մոկաց յերկրին, սուք մեծ արար իւր ծնաւղացն՝ պարոն Թումին և Շուշան[ին]. տացէ զերկնից արքայութիւն, ամէն, տէր, և պահեայ զորդիք սոցին՝ զՂարիպշէն և զիւրեանքն, պահեա տէր, յամէն չարէն։

Այլ և յիշեցէք զԽանթունշէն, և զՇամամ՝ քոյրն իւր, ամէն, և զհաւրեղբարքն՝ Զաքարէն, զՅակոբշէն, և զՄխիթարն, զՇապուհն, յամէն,**

690

ԱԻԵՏԱՐԱՆ

Ն. Ջուղա 559, Մ.Տ.Մ. և Ս.Տ.Ա.

Գրիչ՝ Վարդան
վայր՝ Մոկաց երկիր, Գինէկանց գիւղ

293 բ … Այլ և արդ, գրեցաւ սուրբ աւետարանս աստուածախաւս ձեռամբ անարժան և ախմար գրչի Վարդանի: Եւ իմ անընդել գոլով յարուեստ գրչութեան… գրեցի անարժան ձեռաւք իմովք յընտիր և ի ստոյգ աւրինակէ կենաւք տառապանաւք և բազում պանդխտութեամբ

* Նախորդ հիշատակարանի հեղինակ Իսրայէլ գրիչն է։ Նկատի ունենալով այդ՝ անթվական այս հիշատակարանը տեղադրում ենք նրան առընթեր՝ 1447-ի թվաշարքում։

** Այս երկրորդ հիշատակարանը, ամենայն հավանականությամբ, նույնպես գրել է Իսրայէլ գրիչը, սակայն ավելի խոշոր տառերով և, հավանաբար, առաջին հիշատակարանից տարիներ հետո։

և ազգի ազգի տրտմութեամբ, զոր վասն ծովացեալ մեղաց իմոց ժամանեն ինձ փորձութիւնք յամ յամէ և ոչ տային ինձ հանգչել։ Եւ է ի մեծ թուականիս Հայոց ՊՂԶ. (1447), ի հայրապետութեան հայկազեան տոհմի տեառն Զաքարայի, ընդ հովանեաւ սուրբ տաճարիս Գէորգեա և ամենայաղթ սուրբ Նշանիս, ի յիշատակ հոգւոյ Սարգիս մաղգասոյ, և եղբաւրն Փիլիպպոսի, և ծնաւղացն Թագաւորին և Ազիզին, և որդւոյ իւրոյ Աւետիս սարկաւագին՝ տարաժամ փոխեցելոյն առ Քրիստոս, և սուք ետ ծնաւղացն իւրոց, և եղբաւրորդւոյն Մկ[րտ]չի, և քուերն Դովլաթ-Խաթունի...։

Դարձեալ աղաչեմ զձեզ, յիշեցէք ... զՅովաննէս եպիսկոպոսն և Զաքարիայ վարդապետն, որք են առաջնորդք և հովիւ երկնահանգէտ սուրբ ուխտին Վարագայ։ Ընդ նոսին և զիս՝ զփծուն գրիչս զՎարդան անարժան աբեղայս, ...և զծնաւղսն իմ զՍամուէլ քահանայն, և զմայրն իմ զՄինայ, և զայլ ամենայն արեան մերձաւորսն և զերանուաւորսն, ամէն, և զիմ սիրելի եղբայրն զՅակոբ քահանայն։

Այլ և գրեցաւ աւետարանս ի յերկիրս Մոկաց, ի գեաւղս Գինէկանց, ընդ հովանեաւ սուրբ Նշանիս և սուրբ Գէորգեա...։

Եւ արդ, ես՝ ամենամեղ ծառայ ծառայիցդ Յիսուսի Քրիստոսի Սարգիս մահդասի, վկայութեամբն աստուծոյ, և տէր Յովաննէս եպիսկոպոսին, և Զաքարիայ վարդապետին, Թումա քահանային և Խոսրովին ետու զսուրբ աւետարանս իմ քըւերորդւոյն՝ Կարապետ քահանային, որդւոյ Յովանէս իրիցուն, որ հանապազ կարդայ և աստուած-ողորմի ասէ։ Եւ մի ոք իշխեսցէ ընդ նմա աղաղակ և կամ դաւի առնել. և թէ ոք յանդգնի և դաւի առնէ՝ նա զմասն զՅուդային առնէ և զայլ խաչահանուացն, ամէն։ Այլ տէր աստուած վայելել տացէ զսա Կարապետ քահանային, ամէն։

Այլ և յիշեցէք յաղաւթս ձեր և զծնողքն Կարապետ քահանային զՅովանէս քահանայ և զԱզիզ-Խաթուն, և զմեծ պապն զՍտեփանոս քահանայ, և զՈսկին, զՄովսէս քահանայ, և զորդեակն իւր զՄելքիսէթ քահանայ...։ Յիշեցէք... զմահդասի տէր Զաքարէն, զհայրն իւր Նորվալի, և զմայրն Խանում, դուստր և որդին իւր, որ բազում աշխա[տե]ցաւ ի Ջուղայի մինչ ի Հսպահան, յիշեցէք, ողորմի ասացէք, աստուած զձեզ յիշէ աւրն դատաստանի։

691

ԱԻԵՏԱՐԱՆ

Երևան 6365

Գրիչ՝ Մարգարէ

վայր՝ յերկիրս Ըռըշաունեաց, ի վանքս Բերդաձոր

362 բ ...Ուստի և տեսեալ զսորայս անճառ փրկագործութեան խորհուրդ կին ոմն աստուածասէր և ուղիղ հաւատով Շայխութլու* կոչե-

* 20 ա էջի վրա, չոգած դիրքով, նկարված է ձեռագրի ստացող Շայխութլուն, նրա ձախ կողմում կանգնած է պատանի որդին՝ Յովսեփը, որը, համաձայն նկարի, վերևում

ցեալ, ի վաղուց հետէ ցանկացաւ այսմ աստուածախաւս սուրբ աւետարանիս, և ետ գրել զսա յիշատակ հոգւոյ իւրոյ և ծնաւղացն՝ հաւրն Մարտիրոսի և մաւրն Սադգաթի, և որդւոցն Յովսէփին և Մելիքսէթին, և դստերաց իւրոց Համուշ-խաթունին և Մարգարտին և Ուլուն-խաթունին, և քըւերն իւրոյ Հաթուն-Մէլեքին,* և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց, և փեսային իւրոյ Մուրադին:**

Նկ. 25. Ձեռագրի ստացող Շայխութլուի և նրա վաղամեռիկ որդի Յովսեփի պատկերները

... Ընդ նոսին և զիս՝ զանյիշելիս զՄարգարէ մեղաւք մեռեալ գերիս, և զհայրն իմ զՅոնանէսն, և զմայրն իմ զՈսկին, և զեղբարքն
363 բ իմ զՅովանէսն || և զՄխիթարն, և զամենայն արեան մերձաւորքն իմ ազատեսցէ Քրիստոս աստուած յաններելի տանջանացն, և տացէ ամենայն Քրիստոնէից և ինձ՝ մեղաւորիս և իմոցն ամենայնի տեսանել զինքն՝ զՔրիստոս հայրական փառաւք ի նորոգել զտիեզերս, ամէն:

եղող կարմրագեղ մակագրության՝ արդեն մահացել էր: Մակագրության մեջ գրված է՝ «Ցիշեցէք ի Քրիստոս Շայխուբլուն, եւ զորդի նորին, որ փոխեցաւ առ աստուած» (տես նկ. 25):

* Այս բառից հետո կարմիր թանաքով ավելացված են մի քանի այլ անուններ, այդ հավելումից հնարավոր է կարդալ այսքանը՝ «Հալիմ-խաթունին և զաւակացն (*) | | | զարիա-խաթունին, Համ | | | -խաթունին»:

** Շարունակության մեջ, ևս հինգ անգամ, ձանձրալի կրկնաբանությամբ, գրիչը աղաչում է դարձյալ ու դարձյալ հիշել ձեռագրի ստացող Շայխութլուին ու նրա ազգականներին: Վերը չհիշատակված ազգականներից են «դտէքըն իւր զԱւեսխոն և զորդին զԱստուածասուրն» (էջ 363 ա):

Այդ ընդարձակ մասը դուրս ենք թողնում:

Քրիստոս աստուած, ի քո յահեղ դատաստանին դասակից արա և պսակակից ընդ սրբոց առաքելոցն և ընդ մարգարէիցն... զաւրի-նակ տըւողն զՍիոն եպիսկոպոսն, և զծնաւղսն իւր զՊետրոսն և զՇարմէլէքն, և զամենայն արեան մերձաւորքն իւր, ամէն, ամէն։

Արդ, աւարտեցաւ սուրբ աւետարանս ի յերկիրս Շորշաունեաց, ի վանքս, որ Թերգաձոր կոչի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, ի յառաջնորդութիւն սուրբ ուխտիս տէր Սիոնի, և Աստուածատուր քա-հանայի՝ հաւր վանիցս, և այլ եղբարցս, որ աստ են հաւաքեալ, զի յոյժ կամակից եղեն մեզ, զոր Քրիստոս աստուած դասակից արասցէ զոսա ընդ դասուց հրեշտակացն... ընդ նոսին և զՍարգիս տնտեսն, ամէն։

Ի Թվականիս Հայոց կատարեցաւ ՊՂԶ. (1447)։ Աղաչեմ զձեզ, զի վասն խոշորութեան գրիս անմեղադիր լերուք, զի աչքս [պ]ա[կա-սե]ալ է ի լուսոյ, զի կայր | | |, և Քրիստոսի | | | զաւրՏ.]Թիւն և փառք յաւիտեանս, ամէն։

Բ

20ա Յիշեցէք ի Քրիստոս զՇայխութլուն, և զորդին իւր զՅովսէփ, և զԹոռն զՇըրսամկէս, և զկազմող Գրիգորն, և աստուած-ողորմի ասա-ցէք, և Քրիստոս աստուած ձեզ և մեզ ողորմեսցի, ամէն։

Գ

29բ Աւգնեա տէր Յիսուս տկար մատինս և յաջողեա զգործ անյի-շելոյս մեղաւորի, ամէն։*

692

ԱՒԵՏԱՐԱ՛Ն

Երևան 4971

Գրիչ՝ Մարգարէ

ա

256ա Զտառապողս, զանհամեմատս ի գունդս մեղաւորաց զՄարգարէ** գրիչ, և զհայրն իմ զՅոհանէս, և զմայրն իմ զՈսկի, և զեղբարքն զՅովանէս և զՄխիթար՝ աղաչեմ յիշել ի տէր աստուած, և ասացէք՝ Քրիստոս աստուած ողորմի սոցա, ամէն, ես առաւել [ստացողի գրոցս] Յոհանէս քահանային, և ծնողաց իւրոց, և զաւակացն, և Կա-րապետ մահգասոյն, և ամենայն արեան մերձաւորացն իւրոց, ամէն, և լսողաց և կարդացողաց, ամէն։

Բ

99ա Յիշեցէք զԹուխթանգ, և զաւակսն իւր՝ զՅովանէսն, զՅովսէփն,

* Գրված է Մաթէոսի ավետարանչի նկարի ներքևում։

** Նախորդ հիշատակարանի գրիչն է, ուստի և անթվական այս հիշատակարանը տե-ղադրում ենք նրան տալինիչ՝ 1447-ի թվաշարքում։

զՄարգարիտն և զԳոնարն, և զամենայն արեան մերձաւորքն իւր... ես առաւել զՄոչան՝ զմայրն Թուխթանկի...:*

693

ՃԱՇՈՑ

Փիրղ. Նոտ., էջ 156—157, Սերաստիոյ ս. Մինաս եկեղեցի

Գրիչ՝ Մկրտիչ
վայր՝ Դերձկի վանք

...Արդ, գրեցաւ սա ի Թուիս Հայոց ՊՂԶ. (1447), ի դառնաբեր ժամանակիս վասն ծովացեալ մեղաց մերոց, ձեռամբ Մկրտիչ սարկաւագին... ընդ հովանեաւ սուրբ Թէոդորոսի զինաւորին, զոր այժմ Դերձկի կոչի, և այլ բազմահաւաք նշխարաց...: Եւ Սիմէոն հայրապետի, որ ետ գրել զգիրքս ի վայելումն մաքուր անձին իւրոյ, յիշեցէք զվանիցս միաբանքն՝ զՍիմէոն աբեղայն և զսարկաւագներն և զգործաւորն՝ զՍարգիս պապն:

694

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Փիրղ. Նոտ., էջ 157, Արապկիրի ս. Աստուածածին եկեղեցի

Գրիչ՝ Հայրապետ
վայր՝ Ծառիկու վանք

...Արդ, գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի Թուականիս Հայոց ՊՂԶ. (1447), ի հայրապետութեան տեառն Կարապետի, և եպիսկոպոսութեան տէր Գրիգորի՝ եղբօրորդի Նորին, ի վանս Ծառիկու, ընդ հովանեաւ սուրբ Աննայի, ձեռնատուութեամբ Սիմէոն քահանայի և քուերորդւոյ իւրոյ Կիրակոս դպրի...: Զգծագրող սորա զՀայրապետ բանին աշակերտեալ, ընդ Նմին և զտացող սուրբ աւետարանիս Աւլիմէլիքն, և զծնողսն իւր՝ Ազիզպէկն և Ըռանախաթուն...:

695

ԳԱՆՁԱՐԱՆ

Ն. Ջուղա 463, Մ.Տ.Մ. և Ս.Տ.Մ.

Գրիչ՝ Ներսէս

373 բ ...Գրեցաւ Գանձատետրս ի Թվին Հայոց ՊՂԶ. (1447), յունիս ամսոյ ի ԺԹ. (19), ձեռամբ բազմամեղ, անարուեստ և անիմաստ փծուն գրչի Ներսէս սուտանուն կրօնաւորի ... ի գեաւղս, որ կոչ[ի] Ումբուքիլիսա,** ընդ հովանեաւ սուրբ հրեշտակապետացն Գաբրիէլի և Միքայէլի, և սուրբ Եւտոկսայ և հարազատաց որդոց իւր սուրբ Նա-

* Այս հեշատակարանը գրված է, անշուշտ, ձեռագրի գրչությունից տասնամյակներ հետո, հավանաբար ԺԵ. դարի վերջերին կամ ԺԶ. դարում։
** Ձեռագրում՝ «Կոչում բուքիլիսայ»։

հատակաց, ի Հաճարկատար սուրբ Աստուածածնին, և սուրբ Գրիգորի Լուսաւորչի, և այլ բազում սրբութեանցս, որ ի յայս սահմանք կան, զոր ոչ գիտեմք յանուանէ կոչել...։

... Ցիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր... զանպիտանացեալ հոգի զՆերսէս սուտ ան[ուն] կարգաւորս, որ անունս կայ և գործս ոչ ունի, այլ և զհոգևոր հայրն մեր և զուսուցիչ զԳրիգոր վարպետն. Ցիշեցէք ի Քրիստոս աստուած զմարմնաւոր ծընաւղսն մեր՝ զհայրն իմ զՅետ-կարն, և զմայրն իմ զՄարթայ, և զեղբայր իմ զՅոհանէս, և զքոյրն իմ զԹուրվանդայ...:

Այլ և յիշեցէք ի Քրիստոս զսպասաւորս մեր իրիցկինս, որ շատ աշխատեցաւ ի լվանալ, ի կերակրել, ի ծառայութիւն, և զծնողսն իւր և զեղբարքն, և աստուած զձեզ յիշէ։ Այլ և յիշեցէք ի Քրիստոս զԹզԹիս կոկաւղքն՝ զԿոստանդ սարկաւագն և որ զԱսիլն(*)...:

Այլ և աւարտեցաւ Գանձտետրս ի կաթողիկոսութեան տեառն տէր Կարապետի և մեր սրբասնեալ առաջելաշնորհ եպիսկոպոս տէր Սիմէոնի:

Այլ և հոգևոր հարք և եղբարք մի մեղադրէք խոշորութեան և սխալանաց գրիս, զկար մեր այս էր, և ի բազում սբաղմանց մէջ կայեաք և խիստ նեղ տեղ.

Այլ և արդ, աղաչեմ յերես անգեալ ղամենեսանդ, ով ոք հանդիպիք տեսանելով կամ կարդալով կամ աւրինակելով, նա յիշեցէք ի տէր և զիս՝ զանարժան գրագիրս և զՆերսէս սուտանուն քահանայս զԵրևանցի, և զծնաւղքն իմ, և զուսուցիչքն՝ զկենդանիքն և զննջեցեալքն.

Այլ և զմիեղէն եղբարքս ի դուռն սուրբ Լուսաւորչին՝ զԱստուածատուր հայրապետն, և զնորաբոյս բողբոջն զԱնանի աբեղան, և զՍտեփաննոս ճաբեղան, և զմիւս Անանիա ճաբեղան, և միաբանքն, զսարկաւագանին և զտնտես, և որ զսպասաւորութիւն կանեն սուրբ տաճարին, նա Քրիստոս աստուած զիւր սուրբ արքայութիւնն մեզ և ձեզ պատրաստէ աստ և ի հանդերձելումն...։

Այլ և զիս զանարժան և զանպիտան զԱնանիա սուտանուն աբեղաս՝ զծաղկաւղս սորին. և զուսուցիչն իմ. և զհոգևոր հայրն զտէր Սիմէոն արի եպիսկոպոս, որ բազում աշխատութեամբ վարժեցուց զիս յարուեստ ծաղկաւղութեան, ով քահանայք, յիշեցէք ի մաքրափայլ աղաւթս ձեր, այլ և անմեղադիր լերուք ծաղկիս, զի առաջին ծաղիկս այս էր, ասաս9իք մեզ ողորմի...։

696

ՄԱՍՈՒՆՔ ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ

Երևան 141

Լրացնող և կազմող՝ Աբրահամ

327 բ ...Շնորհիւ և օգնականութեամբ տեառն աստուծոյ մերո ես՝ սուտանունս Աբրահամ աբեղայս ձեռնարկեցի և սակաւ գծով և կազ-

մեցի զմատեանս հին կտակարա[նա]ցս, զոր սկսեալ է Նախամարգարէն Մովսէս ի յիսկզբանց արարածոցն տեառն աստուծոյ՝ զարարածս ստեղծանելոյն մինչև ի կատարումն երկրորդ օրէնք, որ է գիրք հինգ փերթ, այսինքն՝ Ա. Ծնունդքն, Բ. Ելքն, Գ. Ղևտականքն, Դ. որ է Թիւքն, Ե. Երկրորդ օրէնք։

Արդ, աղաչեմ զհանդիպողսդ սմա յիշման արժանի առնել զիս՝ ղանարժանս, նայ և հայրն իմ զՅովանէս մղասին, և զամենայն ազգայտոհմս մեր՝ զկենդանիս և զհանգուցեալս, և որ յիշէքդ սրտի մտօք և աստուած-ողորմի ասէք մեզ՝ նոյն ինքն Քրիստոս աստուած ձեզ և մեզ տացէ զիւր անսպառ բարիսն, և նմա փառք յաւ[իտեանս]։

Ի թվկ. Հայոց. ՊՂԶ. (1447), և ի յամսեան յունիսի Ը. (8),*

---

* Աբրահամ աբեղան ձեռագրի միայն լրացնողն ու կազմողն է, իսկ ձեռագիրը հիմնականում գրել է Մխիթար անունով մեկը (հավանաբար Մխիթար Կերմանեցին), ԺԴ. դարում։ Վերջինս թողել է մի երկու հիշատակագրություն, որոնցից ընդարձակը բերում ենք ստորև.

«Բայց ես նուաստ և թարմատար գրողս Մխիթար սուտանուն երէց զիմ զմոխրակոյտ երեսս ի գետինն եմ դրել և արտասուելով աղաչեմ զտէր և զսուրբ հայրքդ և զեղբարսդ և զորդեակքդ, զի ողորմեսջիքդ մեզ և խնդրէք մեզաց թողութիւն, այսպէս ասելով՝ Քրիստոս աստուած, թող զՄխիթարս զյանցանսն, ամէն» (էջ 158ա)։

301 բ էջի ստորին լուսանցքում, ձեռագրում գործածված թանաքով, բայց, ըստ երևույթին, այլ ձեռքով, գրված է «Գրիգոր Անեցի» անունը։ Անկարող ենք պարզել, թե այդ Անեցին ինչ առնչություն ունի ձեռագրի հետ։

697

Ա Ւ Ե Տ Ա Ր Ա Ն

«Արցախ», էջ 268—269, Մ. Տ. Մ, Գանձակ, Արլան գիւղ

Վաճառող՝ Մուրադշայ
վայր՝ Թմոք

Յանուն Յիսուսի Քրիստոսի ես Մուրադշէս *ծախեցի զիմ հայրենի աւետարանս քեզ՝* Խաչատուր *իրիցիդ՝ որդոյ* Յոհանիսի, *ի գաւառէն Եղիշէ առաքելոյն, ի յաթոռոյն* Ջրվշկայ, *վկայութեամբ մեր եպիսկոպոսիս տէր* Թումի *և սպասաւորի սուրբ ուխտին* Հախրաայ, *և* Թմոքայ *քահանայիցս՝* Մկրտիչ *իրիցոյ և* Առաքել *իրիցոյ, ի Թվ. ՊՂԷ. (1448), ի տրէ ամսոյ ի ԻԵ. (25), և աստուած շնորհաւոր առնէ, ամէն։*

698

Ա Ւ Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 5196

Գրիչ՝ Յովանէս
վայր՝ Արծկէ"

294 բ *...Յիշեսջիք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր՝ քահանայք և ժողովուրդք և լի բերանով և ուղիղ սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք ստացաւղի սորա* Թուրւանդայ-խաթունի, *և առն իւրոյ* Իսրայէլին, *և ծնաւղաց նորին* Առաքելին *և* Մլախին, *և դստերաց նորա* Նարին-խաթունի *և* Բուրսայ-խաթունի, *և* Թուրւանդի *քու[ր]ոջն՝* Սաղդաթ-խաթունի. *և Քրիստոս աստուած, որ առատն է ի տուրս բարեաց՝ տացէ մեզ և նոցա զարքայութիւնն իւր, ամէն։*

295 ա *Եւ ես՝ յետինս բանասիրաց և տրուպս կարգաւորաց* Յովանէս *սուտանուն՝ տեսի զփափագ և զսէր, զոր ունէր հետ սուրբ աւետարանիս հոգևոր մայրս մեր* Թուրւանդայ, *և յանձն առեալ սկիզբն արարի սուրբ աւետարանիս ի թվականութեանս մեր Պ. և Ղէ. (1448) ամին, յաւուր չորեքշաբթի՝ յարութեան զատկին։ Որ և ի մեւս աւուրն սուգ տրտմութեան և դառնակսկիծ աղէտ եհաս ինձ և ծերացեալ ծնաւղի իմոյ։ Վասն զի հրաման եհաս յարարչէն փոխիլ առ տէր լերգահատոր եղբաւր իմոյ հարազատ* Ներսէսի՝ *Ի. (20) ամեայ, լի շնորհաւք ծարկաւագ, լըցեալ աստուածային իմաստութեամբն,*

խոնարհ և հեզ բարուք, քաղցրատես և սիրուն յաչս ամենեցուն, եւս
առաւել արարչին իւրոյ, նման սրբոյն Ստեփանոսի Նախասարկաւա-
գին, վասն որոյ ոչ արժան համարեցաւ զայնպիսի պաւական եղ-
295 բ բայր ինձ՝ մեղաւորիս, այլ փոխեաց աստի՝ ի || դառն և ի մեղսա-
սէր աշխարհէս, ուր ինքն կամեցաւ։ Բայց զի Թէպէտ և նորա հան-
գիստ էր և ընդ հրեշտակս ցընծութիւն այնպիսի անմեղութեամբ
մահն, այլ ծնաւղին իւրոյ և ինձ՝ անչափ տրտմութիւն և դառն կըս-
կիծ։ Վասն որոյ յոյժ տրտմութեամբ և արտասւալից աչաւք գրեցի
զսուրբ աւետարանս ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի ընդհա-
նիւր Հայոց կաթուղիկոսի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի տա-
ճարի և սրբոյն Ստեփանոս կաթուղիկ[էի]։

Գարձեալ, կրկին [ան]գամ յերես անկեալ աղաչեմ զձեզ, յիշեցէք
ի բարին Քրիստոս զվերոյասացեալ ստացւող աւետարանիս զԹուր-
ւանդայ-խաթունն, և զծնաւղսն իւր զԹաղաչար և զՍարախ-Մելիք, և
զեղբայրն իւր զՍաղդադին, և զքոյրն զՍաղդաթ։ Եւս առաւել յիշեցէք
ի Քրիստոս զԽսրայիլն, և լի բերանով աստուած-ողորմի ասացէք
296 ա ծնաւղաց նորին Առաքելին և Մլախին, և զաւակաց նորին Նար || ին-
խաթունին և Բուրսայ-խաթունին, և դուք և մեք մասն բարեաց ընկալցուք
ի Քրիստոս աստուծոյ մերոյ, ամէն։

Գարձեալ, աղաչեմ յիշել առ Քրիստոս զմեղուցեալ գրիչ[ս],
և զծնաւղսն իմ զՅակոբ քահանայ և զՍալչուկ-խաթունն, և զեղբայրն
իմ զԳրիգոր՝ սրբասնեալ կրաւնաւոր, և մեղաց Թողութիւն խնդրէցէք,
և Քրիստոս աստուած յիշողացն ողորմեսցի, ամէն։

699

ԳԱՆՁԱՐԱՆ

Փիրղ. Նոտ., էջ 156, Նշխարք (№ 4515), էջ 163, Բաղէշ

Գրիչ՝ Խաչատուր
վայր՝ Վան

... Ի Թուականիս Հայոց ՊՂԷ. (1448) գրեցաւ սուրբ Գանձարա-
նըս ի քաղաքիս Վան, ընդ հովանեաւ սուրբ առաքելոց Պետրոսի և
Պօղոսի, ի հայրապետութեան տեառն Ըստակէսի, և մերոյ առաջնոր-
դիս սուրբ ուխտիս Վարագայ տէր Յովհաննէս եպիսկոպոսի և Մար-
գարայ վարդապետի, ձեռամբ Խաչատուր երիցու...։

Յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր զստացող սորա զտէր Աս-
տուածատուրն, որ յանօրինաց նահատակեցաւ, ընդ նմին աստուա-
ծասէր տանուտէրն զԱղազարն, [հայրն] զԳրիգորն, զմայրն Շնահոր,
զկենակիցն Շախփաշայ... որ ետ երկու գրիւ ցորէն և Թափեաց զգան-
ձարանս ի գերութենէ, և ետ ի դուռն սուրբ Աստուածածնին, որ է
յԱրարքն՝ անջինջ յիշատակ։

700

ԱԻԵՏԱՐԱՆ

ԼՑՎ 170, այուՆ. 400

Ստացող՝ Առաքել
վայր՝ Ոշատւնիք, Բերդաձորի վանք

...[Գրեցաւ] ի յարքունական երկիրս Ըռըշատւնեաց, ի վանքս, որ Բերդաձոր կոչի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, ի թուականիս Հայոց ՊՂԷ. (1448)։ Ես՝ Առաքէլ աբեղայս ետու գծագրել մեծա[ւ] փափաքմամբ ի հալալ արդեանց մերոց և ընծայեցի զսա նըւէր սուրբ Յակոբայ տաճարիս և գերահռչակ կրաւնաստանիս, յիշատակ բարի հոգւոյ իմոյ, և ծնօղացն իմոց՝ Խաչատրուն և Թանգ-Մելիքին, և քեռեացն իմոց Յովհանիսի և Թումայի՝ սրբակրաւն աբեղայիցն, յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս Սիմէօն վարդապետին։ Որոց տացէ Քրիստոս պարգև բարի ըստ վաստակոց իւրոց, զի մեծ երախտաւոր է մեզ և տեղոյս։

701

ԱԻԵՏԱՐԱՆ

«Արարատ», 1905 Թ., էջ 731—732, Գիւմուշխանէի ս. Փրկչի վանք

Գրիչ՝ Հայրապետ

... Սուրբ աւետարանիս եռափափաք սիրով ստացող եղեալ սրբասէր քահանայն Սիմէօն, և հանդիպետլ իմոյ նուաստութեանս Հայրապետ պիտակ անուն, մռացեալ զտկարութիւն հոգւոյ իմոյ, վասն աստուածասէր փափաքմանն Սիմէօն քահանային... սկսայ... զի իմոյ ձեռամբս զթուղթն նշայեցի և սկսեցի և գրեցի և ծաղկեցի և կազմեցի այս։ Եւ յիշեսջիք ի Քրիստոս զստացող սուրբ աւետարանիս զՍիմոն քահանայն և զամենայն արեան մերձաւորս, նաև զանդրանիկ որդին իւր Աստուածատուր քահանայն և զԿիրակոս դպիրն, նաև զյոգնամեղ կցողս Հայրապետ աշակերտեալ բանի, և զհայրն իմ զՄաաքէոս քահանայն, և զամենայն ազգատոհմս իմ, և զուսուցիչս և զամենայն երախտաւորս իմ...։

Արդ, գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի թուականիս Հայոց ՊՂԷ. (1448), ի հայրապետութեան տեառն Կարապետի, եպիսկոպոսութեան եղբաւրորդոյն իւրոյ տէր Գրիգորիսի, առ ոտս սոցա աւարտեցաւ։ Տէր աստուած պահեսցէ զսոսա ընդ երկայն աւուրս, ընդ հովանեաւ Ծաւիկու* սուրբ Աստուածածնիս, և միաբանից սուրբ ուխտիս՝ Աստուածատուր կուսակրաւն տրեղային, և Սիմէօն քահանային, և Գրիգոր տնտեսին, և Նուրբեկի միայնակեցին, և Իշխան միայնակեցին, դեռաբոյս սարկաւագացն՝ Կիրակոսին, և Վասիլին, և Սիօնին, և Կիրակոսին, և Սիրերին, և Պապուկին...։

---

* «Ծառիկու» բառը տպված է «ընդ հովանեաւ»-ից առաջ։

702

ՄԱՇՏՈՑ

Սեբաստիոյ ս. Նշան 84, ՀԱ, 1926, սյուն. 338

Գրիչ՝ Մկրտիչ
վայր՝ Սեբաստիա

424 ա Յիշատակ է ի դուռն սուրբ Աստուածածնին (Սեբաստիոյ), որ կոչի Շուկի ժամ։* Զունի ոք իշխանութիւն մերոց թէ յաւտարաց հանելոյ զսա ի դրանէ սուրբ Աստուածածնին։ Եթէ ոք յանդգնի՝ զընդդիմակն կրեսցէ, իսկ հնազանդեալքն՝ աւրհնին յաստուծոյ և յամենայն սրբոց նորա։ Արդ, գրեցաւ Մաշթոցս այս ձեռամբ Մկրտիչ կրաւնաւորիս, ի թվ. ՊՂԷ. (1448)։

703

ԼՈՒԾՄՈՒՆՔ ԱՐՏԱՔՆՈՑ ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՑԻՈՑ

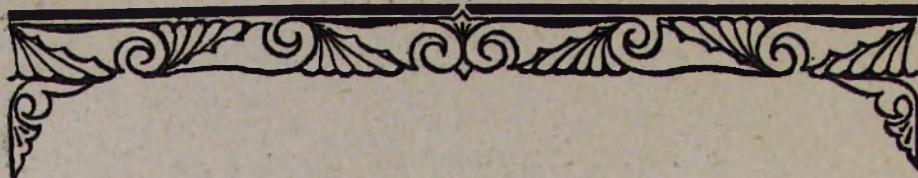
Երուսաղէմ 1584

Գրիչ՝ Յովհաննէս
վայր՝ Կաֆա

Ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի, յեպիսկոպոսութեան տէր Մաղաքիայի, յաշխարհս Հոռմոց, ի Կաֆա, առ ոտս սուրբ Մինասայ արագահասին, ձեռամբ Յովհաննէս կրօնաւորի։**

* Շուկի (Շուկայի) ժամի (եկեղեցու) անունը պարզվում է ձեռագրի հետագա ստացողներից Մահտեսի Տանիկի 1568 թվականին շարագրած հիշատակագրությունից, ուր գրված է «ի դուռն սուրբ Աստուածածնի, որ կոչի Սեբաստիոյ քաղաքի Շուկի ժամ»։

** Գ. Սրվանձտյանի «Թորոս Աղբար» Բ. հատորից (էջ 387) տեղեկություն ենք ստանում նաև մի Մաշտոցի մասին՝ «գրեալ ի Ձմռկածագ, ի վանքն Կարմիր, յամի ՊՂԷ. (1448)», իսկ Մկրտիչ Արծրունյանի «Ստորագրութիւն Երուսաղէմի» աշխատության մեջ (էջ 319—320) հրատարակված է 1448 թվականից կազմողի մի հիշատակագրություն. «Կազմեցաւ Ցայսմաւուրքս Հեռնակողման վանացն սուրբ Յովհաննէս Մկրտչի, ձեռամբ Յովհաննէս աբեղայի, ի թիւ Հայոց ՊՂԷ. (1448)»։

704

ՅԱՅ ՍՄԱԽՈԽՐՔ

*Երևան 2379 (Ա), 2748 (Բ), 9004 (Գ)**

Յիշատակարան գրոցս պատմագրաբար, զոր շինեալ է քաջ քարտուղարն, առաքելական եպիսկոպոսն և աստուածաբան վարդապետն տէր Աստուածատուր՝ քուերորդի բարունապետին Յակոբայ Ովսանանց։

Փառք ամենասուրբ երրորդութեանն հաւր և որդոյ և սուրբ հոգոյն։

Ամենեցուն ճարտարապետն աստուած յառաջ քան զլինելն ժամանակաց ընդրեաց ի մարդկանէ զորս ինքն կամեցաւ, և յիւրաքանչիւր ժամանակի նոյն և մի հոգի աստուծոյ յայտնէ ներգործութեամբ զնիւթս պատշաճաւոր և տնօրինէ նախագիտութեամբ նահապետս և մարգարէս, հովիւս և հովւապետս, տեսուչս և վերակացուս, իշխան և դատաւոր. և յարաձգականս յաւիտենիւ ոչ դադարէ ի ներգործելոյ, որպէս ասաց ճշմարտութիւնն, թէ՝ Ես ընդ ձեզ եմ մինչ ի կատարած աշխարհի։ Ըստ այսմ սարասի ի վախճան ժամանակի և ի կէտ սուզական, որ ամենայն ծաղիկ թառամեալ էր և ամենայն տերեւ ցամաքեալ, յայտնեաց մեզ աստուած ծաղիկ անթառամ, որոյ անուշահոտութիւնն ելից զտիեզերս ամենայն՝ զտէրն տիեզերալուր՝ զտէր Մկրտիչն *մականուն* Նաղաշ *կոչեցեալ, որ և եղև երկրորդ լուսաւորիչ ամենայն* Միջագետաց *և պարծանք պարծանաց ամենայն քրիստոնէից.*

Եւ էր սա բնական ի նահանկէն Բաղիշու, *ի* Պոռ *կոչեցեալ գեղջէն, որդի մեծատան և աստուածարեալ քահանայի* Առաքելոյ *և մաւր բարէպաշտի։ Էին և սմա եղբարք երկու՝* Յովաննէս *քահանայ, որ*

1 Ի. «պատմագրական» 3 Ա. «Ովսաննա», Բ. «Ովսանց» 7 Բ. «և ի» 13 Ա. Գ. «յաշխարհիս» 18 Բ. «պարծանաց» չիք 20 Բ. Գ .«դեղջէ»

**Այս հիշատակարանը, որի մեջ շարադրված է ԺԵ. դարի նշանավոր բանաստեղծ Մկրտիչ Նաղաշի ընդարձակ կենսագրությունը՝ բնագրով մեզ չի հասել, այլ պահպանվել է հետագա ընդօրինակություններով։ Մատենադարանի ձեռագրերից այդ հիշատակարան-կենսագրականն ունեն հետևյալ ժողովածուները՝*

Ա.—№ 2379, էջ 244 ա—262 բ (ԺԷ. դար)

Բ.—№ 2748, էջ 354 բ—357 բ (1624 թ.)

Գ.—№ 9004, էջ 1 ա—5 բ (1678 թ.)։

Բնագիրը կազմելիս օգտագործել ենք այդ ձեռագրերը՝ առաջնություն տալով № 2379 (Ա) ձեռագրի բնագրին, որն ամենալրիվն է։

Կենսագրականը, միայն մի ձեռագրի (№ 9004) հիման վրա, հրատարակել է Կ. Կոստանյանցը՝ «Արարատ» ամսագրի 1898 թ. հունվարյան համարում (էջ 23, 44—48)։

տղա հասակաւ փոխեցաւ առ Քրիստոս և միւսն՝ Աբգար անուն, որ եղև երևելի, մեծ և փառաւոր և պատուեալ յամենեցունց, որ և զտուն հաւր իւրոյ առաւել քան զառաջինն բարեկարգեաց՝ երկրորդ հայր Աբրահամ լեալ՝ կերակրելով զըաղումս։ Եւ բազմերջանիկս տէր Մկըրտիչս ի տղայութենէ սիրէր զվարս կրօնաւորական՝ սիրէր զկրաւնաւորս և զվանականս, և սիրող լեալ արուեստից և ուսման և հանապազ նմին հետևէր։ Եւ էր տուեալ նմա շնորհք ի վերուստ, մինչ զի զամենայն դիւրաւ ուսանէր և զամենայն դժուարին արուեստ միանգամ տեսանելով նա գերագոյն քան զօրինակն ներգործէր։ Եւ զուսումն աստուածաշունչ գրոց, զոր ինչ սա ի միում ժամու, այլ ոք զաւուրս Ժ. (10), բազում աշխատութեամբ ոչ կարէին ի միտ առնուլ, և ամենեցուն հիանալի էր ի վեր քան զտեսութիւն մտաց, մինչ գրեթէ ոչ ոք երևեցաւ յայսմ ժամանակի այսպիսի տիրական շնորհի. զարդարեալ՝ առաքելաշնորհ և աստուածուսոյց։ Մինչ հընգետասան գոլով ամաց եղև կատարեալ ուսմամբ և արուեստիւ, իմաստութեամբ և վարդապետութեամբ, քաջ քարտուղար, անհամեմատ նկարիչ և ամենայն արհեստից ճարտարապետ, մինչ զի զամենայն արուեստ, զոր ինչ և կամէր, կարողութեամբն աստուծոյ անսղալ առնէր, մինչ զի հռչակեցաւ համբաւ շնորհաց նորայ և իմաստութեան ընդ ամենայն երկիր։

Եւ զի ոչ ունէր սէր աշխարհի, բռնադատեալ եղև ի ծնողացն, եմուտ ի կարգ աշխարհի, ոչ փոխելով զբարս իւր, այլ հանապազ ընդ կրաւնաւորս լինէր։ Եւ զի նախագիտութիւնն աստուծոյ տնաւրինեալ էր զսա լինել փեսայ երկնաւոր հարսին՝ եկեղեցոյն Միջագետաց, զի սովաւ ուրախանալոց էր հարսն Քրիստոսի, և ցնծալով մանկանց Սիոնի, և բարձրանալ խաչին Քրիստոսի, և ուրախանալ սովաւ տարտամ և տխուր ազգս հայկազեան, որ եղև իսկ։ Զի մին որդի ծնանելով եղև մեռանել ամուսնոյն իւրոյ, զոր և ինքն զնոյն խնդրէր յաստուծոյ՝ ազատ լինել։ Եւ առաջնորդութեամբ աստուած սուրբ հոգոյն ելեալ ի բնական նահանգէն, եկեալ բնակի յեևելի և յականաւոր ապաստանի՝ ի քաղաքն յԱմիթ շահաստան։ Եւ ողորմութիւն տեառն էր ընդ նմայ, և յաջողեալ էր ի գործս սորա, զի յամենայնի հոգին աստուած էր Թելադիր և գործակից սմա։ Զի յօրէ յօրմէ հետէ եմուտ սա ի Միջագետս՝ շարժեաց հոգին աստուած զսիրտ ամենայն մարդոյ ի սիրել զսա և զամենեցուն լեզու՝ գովել և բարեբանել և բարեհամբաւել։

Եւ երաց սմա աստուած զդուռն ողորմութեան, զի ամենայն ոք, որ տեսանէր զսա՝ կամէր և զհոգին ևս տալ յաւժարութեամբ և զուարթութեամբ և առատ սրտիւ. եւ ոչ եթէ միայն յազգս քրիստո-

Ա. «հասակօ» 5—6 Բ. «սիրէր զկրաւնաւորս» չիք 16 Բ. Գ. «նկարօղ» 17 Բ. «և» չիք 19 Բ. Գ. «սորա» Բ. «և իմաստութեան» չիք 20. Գ. «զսէր» 22—23 Բ. «գիտէր» փխ. «տնաւրինեալ էր» 27 Բ. «ծնաւ» ի. «կնոջն» 28 Բ. «աստուած» չիք 29 Բ. «երկրէն» 30 Ա. «և յապաստանի» 30 Բ. «ի մայրաքաղաքն՝ յԱմիթ շահաստանի» 31 ի. «ի գործս սորա, զի յօրէն...» 39 Գ. «ազգս»։

նէից, այլև Թուրք, և Թաթ, և Թաթար, և Քուրթ, և Արապ, և Ջհուտ, և ամենայն ազինք, ընդ տեսանելն զպատիւ և զպարգևս պատրաստէին՝ ձիս և ջորիս և խլայս մեծագինս՝ անասելի և անպատմելի։ Եւ ոչ եթէ միայն իւր դէմն և յիւր վիճակն, այլ և յամենայն աշխարհաց գային՝ յԱրևելից և յԱրևմտից, և պարգևատու լինէին և պարգևս բերէին ոսկի, արծաթ, ականս պատուականս, կտաւս մեծագինս, մինչ զի բազում ոմանք Ռ. (1000) և ԲՌ. (2000) թանկայ պարգևս բերէին։ Զի տարածեցաւ համբաւ սորայ ընդ ամենայն աշխարհս, մինչև եհաս առ թագաւորն Պարսից *և առ տէրն* Եգիպտոսի, *և էանց զՄեծ ծովն՝ մինչև ի պապն* Հռոմայ *և ի* Կոստանդնուպոլիս, *մինչ զի վարշամակս ոսկեթելս և մեծագին պարգևս առաքէին։*

Եւ ես առաւել սիրեցևալ եղև ի յաչս պարոնաց պարոնին շահ Աւթման-Բէկին, *որ տիրէր ի* Խառանայ *մինչև ի ծովն* Պոնտոսի, *որ է* Տրապիզոն: *Զի այնպէս քաղցրացոյց աստուած զսիրտ բռնաւորին ընդդէմ սմայ, զի զամենայն քրիստոնեայք, որ ընդ իւրոյ իշխանութեանն էր՝ ետ ի ձեռն սորայ և մեծապէս պարգևաւք և տրօք մեծարեաց և փառաւորեաց թագաւորական սգեստիւք և արքունական երիվարաւք, մինչ զի զոր զգեցեալն էր արքայն՝ զայն զգեցուցանէր. և զսէրն զոր սիրէր և զպտրգևսն ոչ ոք կարէ ընդ գրով արկանել, մինչ գրեթէ և ոչ ոք ի մարդկանէ՝ ի թագաւորացն քրիստոնէիցն այսպիսի պարգևաւք ճոխացոյց զոք ի հայրապետաց սրբոց։ Եւ զչափ սիրոյն ի պարգեացն գիտացիր, զի յարաժամ հազար և ԲՌ. (2000) թանկայ ի պարգևս տայր։ Եւ ի գնալն առ նա՝ ընդ առաջ ելանէր, և համբուրէր, և ի վերայ իւրոյ թագաւորական խալիչային նստուցանէր, և զբան սորայ ընդունէր իբրև զծառայի աստուծոյ, զի սիրող էր բանին։ Զի հրաման տայր բերել յիւրոց առաջնորդացն և զգիշերն ի բուն տայր խաւսել յաստուածաշունչ գրոց։ Եւ սա աստուածատուր շնորհաւքն և աստուածուսոյց վարդապետութեամբն զամենեսեան յամաւթ առնէր, և զթագաւորն հաւանացուցանէր և առնէր պարգևս ի թագաւորէն և աւըրստօրէ աստուած զսա ի բանս իւր զաւրացուցանէր և հոգի աստուծոյ էր ի վերայ սորա։*

Եւ յետ յԱւթման-Բէկին, *սուլթան* Համզա, *զոր ինչ ականատես եղև հօրէն իւրմէ, այլ առաւել պատուով ընդունեցաւ զսա՝ հայր ինքեան աւանդելով փոխանակ հօր իւրոյ։ Եւ մեծաւ պատուով փառաւորէր զսա քան զամենայն մեծամեծս իւր, մինչ բազմաց ասել թէ և ինքն քրիստոնեայ է, զի այս չափ սիրէր և պատուէր զեպիսկոպոսն։*

---

1 Գ. «քուրդ» 2 Ա. «զպատիւ» չիք 3 Գ. «խիլայս» 4 Բ. Գ. «յիւր», Բ. «թէմն» 11 Ա. «ոսկեթել» Ա. Գ. «առաքէին» բառից հետո ունեն՝ «աւրհնեալ է աստուած». 12 Բ. Գ. «Եւ» չիք 13 Ա. «Հառանայ» 16 Բ. «էր» չիք 17 Բ. Գ. «զգեստիւք» 18 Բ. Գ. «զնոյն» 23 Ա. «յառաջ» 26 Գ. «քանզի» 27—28 Բ. «շնորհիւն» 29—30 Բ. «ի նմանէ» փխ. «ի թագաւորէն» Ա. «զաւրացուցանէ», Բ. Գ. «զօրացուցանէր զսա ի բանս իւր» 32 Բ. Գ. «Օթման-պէկին փառաւոր սուլթանն որդի նմին սուլթան Համզայ (Գ. Համզայն)» 33 Գ. «զսա» չիք 36 Բ. Գ. «սիրէ և պատուէ» 36—37 Բ. «զհայրապետն»։

Եւ ձեռնագրեցաւ սա յաստիճան եպիսկոպոսութեան ի տէր Կոստանդեայ *կաթուղիկոսէ* Վահկեցոյ, *որ էր ի մեծ թուականիս Հայոց ՊՀԹ. (1430)։ Մեծարեաց զսա և կաթուղիկոսն զանազան պատուով և պարգևաւք, և հաստատեաց արքեպիսկոպոս ի վերայ ԻԴ. (24) գաւագանի։ Եւ ամենեքեան սիրով հնազանդեցան և ընկալան զսա իբրև զառաքեալ աստուծոյ, և եղև բանս սորա արդիւնաւոր ընդ ամենայն երկիր։ Եւ եղև յաւուրս սորայ ցնծային եկեղեցիք Հայաստանեաց, և բարձրանայր եղջիւր քահանայից, և պայծառանայր հաւատս քրիստոսական, և ուրախանային ամենայն հաւատացեալք։ Զի յայտնեցաւ հովիւ քաջ և արժանաժառանգ վիճակին պայադատ, որ գիտէ հովուել զբանաւոր գառինքն յարօտ անմահորար և ի ջուր կենդանի՝ բազմադիմի և յորդառատ վտակաւք, որ տուեալ է սմայ առատապէս ի շնորհացն հոգոյն։*

Զի աւրէն [է] պատմագրաց յաւելեալ ի ճառս գովեստից, այլ մեք զնոյն շարագրեցաք, զոր ականատես եղաք և յայտնի է ամենայն երկիր տեսողաց, այլ մի ըստ միոջէ գրել ձանձրութիւն է լսողաց, այլ համարեա՝ թէ զամենայն տեսակ աստուածային շնորհաց։ զոր յամենայն մարդիկ՝ ի սա միայն տեսանիւր լի և անթերի՝ ընկերասէր, աւտարասէր, աղքատասէր, խաղաղարար, խոնարհ և համբերող, ողորմած, առատասիրտ, մեծապարգև, զի յայսմ ժամանակի ոչ ոք էառ իբրև զսա և ոչ երետ իբրև զսա, որպէս ասաց տէրն՝ Զրի առէք և ձրի տուք։

Զի սա միայն գտաւ արկանել զքանքարն ի սեղանաւորս և բազում բարեաց պատճառ եղև կարողութեամբն աստուծոյ։ Նախ, զի եկեղեցիս խախտեալ ոչ ոք իշխէր քար մի ամբացուցանել, և սա զամենայն եկեղեցիս խախտեալ և զհնացեալ և զհողաշէնս՝նոր նորոգեաց կամարակապ և զմբեթաձև, և բազում նորաշէնս, որպէս զբարձր Աստուածածինն՝ ի գլուխ բարձր բերդին Արղնոյ:

Եւ երկրորդ, զի յաւելեաց յեկեղեցիս բազում շուրջառ մեծագին, գիրք, աւետարան, և սկիհ պատուական և զարմանալի, և հանապազ զնոյն բանս հոգայր։

Երրորդ, զի ոչ իշխէին համարձակ պաշտել յեկեղեցիս. և յաւուրս սորա համարձակ պաշտէին. առաւել պաշտէին քան յանապատս և ի վանորայս։

Չորրորդ, զի հալածէին զքահանայս և հարկապահանջութեամբ տանջէին առաւել քան զաշխարհականս. և սա, կարողութեամբն աստուծոյ, զամենեսեան ազատ արար ի թագաւորական հարկէն։

Հինգերորդ, զի եկեղեցիք Միջագետաց *ի ներքոյ դիմոսական հարկի կային, և եպիսկոպոսք՝ մաքսապետք, զի զամենայն, զոր ինչ*

---

1 Բ. «արքեպիսկոպոսութեան» 6 Բ. Գ. «րան» 7 Գ. «Եւ յաւուրս սորա ցնծային եկեղեցիք», Ա. Բ. «ցնծայր»12—13 Բ. Գ. «շնորհաց» 16 Բ. «երկրի» փխ. «երկիր տեսողաց» 18 Գ. «մարդիկք», Բ. «մարգիկն» 19 Ա. «խաղաղերար», Բ չիք 20 Գ. «և առատասիրտ», 21 Բ. «առ» 25 Բ. «յեկեղեցիս» 29—30 Գ. «շուրջառս մեծագինս» 30 Գ. «սկիհն» 33 Բ. Գ. «քան զոր» 36—37 Բ. Գ. «Քրիստոսի» փխ. «աստուծոյ» 39 Ա. «հարկէ», Բ. «հարկին»։

առնուին ի քրիստոնէից՝ ի մաքսատային, և ոչ կտրէին մէկ հաց տալ աստուծոյ կամ աղքատի, և սա, շնորհիւ զօրութեամբն Քրիստոսի, երարձ զմաքսն յեկեղեցեաց և ինքն ևս առնոյր ի պարոնացն Ժ. (10) և Ի. (20) հազարով և բաշխէր եկեղեցեաց, աղքատաց և կարաւտելոց։

Վեցերորդ, զի վասն սորա ազգ կարգաւորաց առաւել սիրեցեալ եղեն ի պարոնաց քան զառաջնորդս իւրեանց։

Եւթներորդ, զի ոչ ոք իշխէր փիլոնով կամ վեղարով շրջել. և յաւուրս սորա յամենայն ուրեք համարձակ զգենուին և քահանայական կարգաւք շրջէին՝ երևելի փառաւք։

Ութերորդ, զի անուամբ սորա բազմաց ազատութիւն լինէր ի դատաստանաց և ի տուգանաց և ի բռնաւորաց, մինչ զի ի ճանապարհի ըմբռնէին զբազումս. և յորժամ ասէին, թէ մենք տէր Նաղաշի մարդն ենք՝ ազատ առնէին։

Իններորդ, զի բազում գերիս ազատեաց յանօրինաց, զորս գնելով, և զորս խնդրեաց ի պարոնաց, և զորս յափշտակելով ի ճանապարհին։ Առաքէր ի ծառայից իւրոց արս զօրեղս և սրտապինդս, և խլէին զգերիս յանաւրինաց և բերէին ի Նորաշէն վանս իւր ապաստանի՝ ի բարձր Աստուածածինն, պահելով ժամանակս ինչ, մինչև գային տեարք ծառայիցն, և տայր նոցա հանդերձս և նաֆաղայս, և ուղևորէր ի տեղիս իւրեանց։

Տասներորդ, զի զամենեցուն պակասութիւնն և զնեղութիւնն և զվիշտն՝ ինքեան համարէր. և ամենեցուն աւգնական լինէր՝ կերակրով, պարգևս տալով, և կարեկից լինելով, և մխիթարելով բանիւք և արդեամբք։

Մետասաներորդ, զի դրունք եկեղեցոյ հանապազ փակեալ կային և ոչ գոյր յեպիսկոպոսարանն սեղանատեղ, և սա, կարողութեամբն Քրիստոսի; այսպիսի սեղանատեղ սահմանեաց, մինչ զի յամենայն ազգաց գային՝ ուտէին, ըմպէին և առեալ տանէին անխնայ և անարգել՝ առատապէս, մինչ զի պարոնայք զարմանային, թէ ուստի՞ կարէ պատրաստել ինչ, որ բաւական լիցի այսչափ ուտելոյ, տանելոյ և պարգևելոյ, ոմն ասելով թէ քէմիայ ունի,* բազումք ասէին թէ գանձ է գտեալ. և փող մի չունէր, այլ շնորհիւն աստուածոյ գայր նմա գանձ անպարապելի, որ յամէն աւր Ճ. (100) թանկայ և ԲՃ. (200) մուսխ էր նորա, սակաւն Ծ. (50) և Կ. (60) [թանկայ] լինէր ամէնն ի շինուածն սուրբ կաթուղիկէին սրբոյն Թորոսի, քեզ օրինակ, որ բանակն Մովսէսի յաբիկունն դատարկ լինէր ի մանանայէն և ի լուսա-

2 Բ. Գ. «աստուծոյ տալ», Բ. Գ. «աստուծոյ» փխ. «Քրիստոսի» 7 Ա. «վեղարով» 11 Ա. «ի դանաւորաց» (*) 11—12 Ա. «ճանապարհի» 12 Ա. «Նզաշի» 13 Բ. «մարդիկ եմք» 14 Ա. «անօրինաց» 10 Ա. Բ. «զօրեղ և սրտապինդ» 19 Բ. «տային» 20 Ա. «ուղաւորէր» 21 Բ. «պակասութիւն և զնեղութիւն» 22 Գ. «յինքեան» 23 ԱԲ. «բանիւ» 25 Գ. «եկեղեցեաց» 27 Բ. «սեղան» 28 Բ. Գ. «ըմպէին» 34 Ա. «մուսհ», իմա «ծախս» Բ. «մուտն» 34 Ա. «ամէն», Բ. «և տայր» փխ. «ամէնն» 35 Գ. «Թէոդորոսի» 36 Ա. «դարտակ» Ա. «ի մանայէն» Ա. Գ. «և» չիք

* Այսինքն՝ ձեռք է ձգել քիմիա քարը, որի օգնությամբ, հավատում էին, թե հնարավոր է անազնիվ մետաղներից ոսկի և արծաթ ստանալ

նալ առաւօտուն լին էր ամենայն բարութեամբ, նոյնպէս և աստուած լցուցանէր զաէրս մեր հոգևոր ամենայն բարութեամբ, զի քան զմեծամեծ թագաւորս առաւելի բաշխէր ձիս, ջորիս, հանդերձս, ոսկի, արծաթ, ցորեան՝ մեծատուր պարգևաւք։ Եւ որքան առաւել բաշխէր՝ առաւել տայր նմա Քրիստոս՝ նա, որ ասաց՝ Տուք և տացի ձեզ, և սա ճշմարիտ հաւատայր, զի անսուտ է խոստումն, վասն որոյ առնոյր ըստ հաւատոյն։

Երկոտասաներորդ, զի յայսմ ժամանակի սա միայն կատարեաց զհրաման տեառն իւրոյ, որ ասաց՝ Բարի արարէք ատելեաց ձերոց, և սա զամենայն ժամանակս կենաց իւրոց սիրեաց զթշնամիսն և բարի արար ատելեաց, և ամենայն չարի փոխարէն՝ բարի հատուցանէր, վասն որոյ արդարադատն աստուած զամենայն թշնամի սորին անդընդասույզ կորոյս։

Երեքտասաներորդ, զի յաւուրս սորա եղև աւգտութիւն մեզ, զի զմեռեալս քրիստոնէից ի քարշ տանէին Հայք, և Ասորիք, և Նեստորականք, և Ջհուտք. և թէ ՃՌ. (100,000) դեկան տային՝ ճարակ չկայր. և ի գալն նորա, ընթացեալ մօտ ի սուլթանն, և ընդ բազում պարգևացն, զոր ընկալաւ՝ խնդրեաց և զայն, և առեալ հրաման բարձրացուցանել զմեռեալս քրիստոնէից, և այս սովորութիւն եղև։

Դարձեալ, ի ՊՁ. (1431) թուին նստի յաթոռ հայրապետական ի յԱմիթ շահաստանի; և ի [Պ]ՁԲ. (1433) թուին շինէ զբարձր Աստուածածինն ի յԱրղնու բերդն, ի ՊՁԸ. (1439) թուին սկսանի վերանորոգել զամենագով և զամենահրաշն զամենեցուն զարմանալին՝ զհրաշափառ Կաթուղիկէն, որ յԱմիթ շահաստանի, յանուն սրբոյն Թէոդորոսի զինաւորին։ Եւ թէ որչափ աշխատանք կրեաց ի նմա անասելի, մինչ գրեթէ հողանիւթ մարմին ոչ կարէր տանել այնպիսի երկարախոնջ, ցայգացանկ և գիշերատանջ չարչարանաց, որ իբրև զկենդանի նահատակ զԴ. (4) ամ մարտիրոսական արիւն եհեղ ի շինումն սուրբ եկեղեցոյն և աւարտեալ կատարեաց գմբեթայարկ յօրինուածով, անասելի և անպատմելի գեղեցկութեամբ, զի գլուխ գմբեթին բարձր էր քան զմնարայիցն և Ը. ու Ժ. (18) անկիւնիւ ճոխացեալ, և Ը. ու Ժ. (18) լուսամուտս ի գմբեթին, և բարձրութիւն լուսամտին՝ ի չափ մարդոյ, և ով ոք կարէ ընդ գրով արկանել զզանազան յաւրինուածս գմբեթին վայելչութեան։

Զոր տեսեալ քրիստոսատեաց ազգն մահմետականք, և ի խոր խոցեցան, և ձայն ետուն միմեանց որդիքն հագարայ, և հոչակ հարեալ համբաւեցին և ամբաստան եղեն առ սուլտանն Եգիպտոսի, և առ թագաւորն Պարսից, և առ սուլթանն Հոռոմաց տանն, եթէ այսպիսի դեղեցիկ յօրինուածով բարձրացաւ եղեղեցին քրիստոնէից։ Զոր

---

3 Բ. Գ. «աւելի» 8 Ա. «սա» չիք 9 Ա. «իւր» չիք 11 Գ. «ատելեաց իւրոց», Ա. «մատուցանէր» 13 Բ. «արար» փխ «կորոյս» 14 Բ. «դիւրութիւն» 15 Բ. «քարշէին» 16 Գ. «Ջահուկք» փխ. «Ջհուտք», Բ. «ճար» 22 Գ. «յԱրզնւոյ» 25 Ա. «յորչափ», Բ. «աշխատանս», Բ. «ի նմանէ» 29 Բ. «շինուածով», 29—30 Ա. Բ. «անասնելի» 31 Բ. «զմնիրայիցն», Գ. «անկիւնով», Գ. «ութուժ.» (18) 32, Ա. «լուսնամուտս» 36 Գ. «Զոր տեսեալ և ի խոր խոցեցան»։

լուեալ նոցա վառեցան չար նախանձու և իսկոյն իսկ դեսպան և հրովարտակս առաքեցին առ սուլթան Համզէն՝ քակել զամենագով սուրբ Կաթուղիկէն։ Եւ անտանելի սուգ հասաւ Հայոց ազգին, և ամենեքեան ի խոր խոցեցան, և յամենայն աչաց աղիողորմ արտասուս հեգոյր· Եւ ետուն կաշառս գանձս բազումս, և ոչ կարացին ազատել, զի զամենահրաշ և զամենագով գհրաշալի գմրէթն քակեցին հաւասար աններացն, և ամենայն քրիստոնեայք ի սուգ մտին։ Ո՜հ, ոհ, ոհ, ով կարէ պատմել զանտանելի սուգն և զաղիողորմ կսկիծն, զձայնս հառաչանաց և զողբս տարակուսանացն, և զկականաւոր աղաղակն, և զաղետալի մորմոքումն, զի ամենայն սիրտ ի տրտմութեան էր և ամենայն աչք յորտասուս, ամենայն բերան յաղաղակ և ամենայն լեզու յաւաղումն։ Եւ առաւել ևս արի այցելուն և քաջ հովուապետն տէր Մկրտիչ՝ շինօղ սուրբ Կաթուղիկէին։ Եւ ի սաստիկ խոցոյն և ի գառն կսկծանացն տարաշխարհիկ եղև, և գնացեալ էանց ի ծովն Պոնտոսի և եհաս ի Կաֆայ և յՍտամպօլ, և գցայգ և զցերեկ խոցեալ սըրտիւ առ աստուած աղաղակէր՝ այցելու լինել սուրբ Կաթուղիկէին յառաջ քան զելանելն ի մարմնոյն, զի մի մտցէ խոցով ի գերեզմանն։

Այլ ողորմածն աստուած՝ այն, որ կատարիչն է խնդրուածոց և լսօղ աղօթից, տեսեալ զջերմեռանդ սէր նորա, որ առ աստուած և առ սուրբ Կաթուղիկէն, և լուաւ աստուած աղաչանաց նմին և կատարեաց աստուած զխնդրուածս նորա։ Սատակեաց աստուած զայնոսիկ, որք քակեցին զգմբեթն և յարոյց այլ թագաւոր Միջագետաց՝ զՋեանգիր իմիրզայն։ Եւ տեսչութեամբն աստուծոյ նա խնդիր արար, և գիր և դեսպան առաքեաց Ջեանգիրն,և ամենայն մեծամեծքն, և զատէստանն, և տանուտերարքն քրիստոնէից, և ամենայն քահանայքն՝ ժողովրգովք միաբան գիր գրեցին հետ պարոնաց թղթին՝ Բ. (2) և Գ. (3) անգամ, և մեծաւ ջանիւ առաքեցին ի Կաֆայն, և բերին զամենեցուն զտենչալին զարհիական գլուխն զտէր Մկրտիչն՝ մեծաւ պատուով։ Եւ միաբան ընդ առաջ ելին Բ. աւուր ճանապարհ, և ընկալան մեծաւ պատուով՝ ուրախութեամբ և ցնծութեամբ, զի յօրէն, յորմէ* հետէ ելեալ էր սա ի Միջագետաց՝ ամենայն եկեղեցիք ի տրտմութեան կային, որպէս զմայր որգեմեռ ի տարակուսանս կային, և ամենայն քրիստոնեայք ի տրտմութեան։ Վասն որոյ ի գալն սորա ցնծացան ամենայն քրիստոնեայք, և բերկրեցան ամենայն եկեղեցիք, և զուարճացան մանկունք Սիոնի։ Եւ սա՝ արիացեալ ի հոգոյն սրբոյ և առեալ հրաման ի պարոնէն և ԳՌ. (3000) թանկայ պարոնացն ետ և մեծամեծացն, և վերստին նորոգեաց, շնորհօքն Քրիստոսի և ողորմութեամբ նմին։

3 Գ. «հասեալ ազգին Հայոց», Բ. «ազգիս Հայոց» 4 Ա, «յաչաց» 4—5 Գ. «հեղուին» 6 Բ. «կմբէթ» 7 Գ. «ամենեքեան» 8 Ա. Գ. «զձայն» 9 Ա. «հառաչաց» 14 Ա. «կսկծանաց» 15 Բ. «Կաֆայն» 18 Բ. «գերեզման» 22 Բ. «որ» 25 Բ. «զատաւորքն» փխ. «զատէստանն» 27 Բ. Գ. «գիր» չիք 35 Ա. Բ. «քրիստոնեայքն» 37 Ա. Բ. «մեծամեծացն ետ», Բ. «ետ» չիք, 39 Բ. «նորին»։

* Սույն էջի 13-րդ տողի «Մկրտիչ» բառից սկսած մինչ այստեղ՝ բացակայում է Ա. ձեռագրից՝ մի թերթի կորուստի պատճառով։

Եւ բնակիչք քաղաքին՝ քահանայք և ժողովուրդք, միաբան աւգնական եղեն՝ աշխատելով, դրամ տալով, կերակուր բերելով, մշակ տալով, աղքատք և մեծատունք միամիտ քաջութեամբ և բոլոր հաւատով ջանացին, և ի Ժ. (10) աւրն կատարեցին զգուպայն ի շինելոյ.

Եւ առաջիկայք ժողովրդեանն և երեւելի տանուտէրք էին՝ Շանրմանն Թիլկուրանցի, և ոսկերիչ Սատաղէն, որ էր երեսփոխան և հրամանատար, և Ալեքսիանոս ոսկերիչ, և Յերկեն Դանիէլն, Աբրահամն, և Սիմէոն դարբինն, որ ինքեանք տային ինչս բազումս և կերակուրս, և զամենեսեան յորդորէին ի գործառութիւն սուրբ կաթուղիկէին։ Եւ կատարեցաւ սուրբ կաթուղիկէն ի ՊՂԶ. (1447) թուին, յաւգոստոս ամսոյ ի Զ. (6), յաւուր երկուշաբթի, ձեռամբ վարպետ Նեքամատին:

Եւ յորժամ ետես արհիական գլուխն եկեղեցոյ և աստուածաբան վարդապետն տէր Մկրտիչ զսուրբ կաթուղիկէն կատարեալ՝ մեծաւ ուրախութեամբ զոհացաւ զաստուծոյ, և մոխրաթաւալ երեսաւք աւրհնէր զամենազաւրն աստուած, և ցնծայր և պարէր ի գաւիթս եկեղեցոյ, որպէս երկնաւոր փեսայ ի մաքուր առագաստին, և զարդարեաց զեկեղեցին ամենայն կահիւք և զարդիւք։ Եւ բերեալ ի Տրապիզոնու զմեծ սկիհն՝ զանազան յաւրինուածով, ոսկեզօծ և յոյժ պատուական, որ ոչ ուրեք գտանի այնպիսի փառաւոր սկիհ փարթամ և գերաշխարհիկ՝ Ճ. և Ձ. (180) մաղալ քուլիճայ արծաթ՝ ոսկեղաւծ և մինաքարի։ Եւ ի Կաֆայն գնացեալ և ինքն շինեալ նորաձև նաշխ խաչաձև, ետ գործել շուրջառս մեծագինս բազմախաչեան։ Եւ զհրաշալի և զչքնաղազարդ զպատուական սուրբ Նշանն Քրիստոսի բերեալ ի Կաֆայէն, որ ունի մասն ի խաչափայտէն Քրիստոսի և բուն սուրբ Նշանին՝ ի լուսափայլ ականց, և ի սիրտս խաչին՝ զՔրիստոս բևեռեալ յոսկոյ ձուլածոյ։

Եւ թէ ուստի՞ իցէ հրաշալիս այս՝ պատուական սուրբ Նշանս. զսա պապն Հռոմայ պարգևեաց մեծ վարդապետին Սարգսի Կաֆայեցւոյն, յորժամ գնաց ի Հռոմ: Եւ ի գնալն տէր Մկրտչին ի Կաֆայն, մեծ վարդապետն Սարգիս ընկալաւ մեծաւ պատուով, և ընդ բազում մեծարանացն և պատուոյն՝ պարգևեաց տէր Մկրտչին զսուրբ և զհրաշալի զպատուական սուրբ Նշանն։ Զոր ընկալեալ մեծաւ ուրախութեամբ, և բերեալ մեծ պարգևք տանս Հայոց՝ ի սեփհական յաթոռն իւր՝ և յԱմիթ մայրաքաղաքն, ի սուրբ կաթուղիկէն, զոր ինքն շինեալ էր։ Եւ եհաս յաւուր տաւնի սուրբ Նշանին Վարագայ, և զօրն զայն տօն մեծ կարգեաց յանուն սուրբ Նշանին, և սահմանեաց ամ յամէ

3—4 Բ. «սրտիւ» փխ. «հաւատով» 4—5 Ա. Բ. «զկուպայն ի շինելոյն» 7 Բ. Գ. «Թուլկուրանցի» 8 Գ. «Երկայն», Բ. «Երկեան» 10 Ա. «ի գործութիւն» Ա. այսեղ և այլ ուրեք՝ «կաթաւղիկէին» 12 Գ. «օրն», Բ. «ուսթայ» 13 Գ. «Նէքամատին», Բ. «Քամատին» 18 Բ. Գ. «զերկնաւոր» 20 Գ. «օրինուածով», Ա. «յոժ» 22 Գ. «մզղալ», Բ. «մինաքարի» 24—25 Գ. «պատուական» 26 Բ. «խաչէն», Գ. «Նշանն», Ա. «լուսափայլ», փխ «ի լուսափայլ» 29—30 Ա. «Կաֆեցոյն» 33 Բ. «ընկալաւ» 34 Գ. «աթոռն»։

յամենայն տարի, զնոյն օր մեծ տօնախմբութեամբ ուրախութիւն առնել բազմութեամբ հաւատացելոց, ուխտ մեծ կատարել զաւր գալստեան սուրբ Նշանին ի փառս Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ։* Եւ զսուրբ և զհրաշալի սուրբ Նշանն և զպատուական սկիհն և զհանդիսաւոր շուրջառն ամենավայելուչ, և զայլ զեղեցիկ շուրջառն, և զայս հրաշալի Յայսմաւուրքս, որ ետ յիշատակ բարի ի սուրբ Կաթուղիկէն, և զՏարեգիրքն՝ յիշատակ հոգոյ իւրոյ, և ծնաւղացն իւրոց՝ Առաքել քահանային և Հռիւս-խաթունին, և եղբարց իւրոց Յովաննէս քահանային և պարոն Աբգարին,** Ներսեսին և Ստեփաննոսին, որք ի Քրիստոս են հանգուցեալ. ի յիշատակութիւն հոգոց նոցա և ի վայելումն աստուածապարգև զաւակին իւրոյ տէր Մեսրոպին, որոյ տէր աստուած վայելել տացէ երկար կենաւք և պարագայց ամաւք. ամէն և եղիցի։

Վասն որոյ աղերսեմք զձեզ ի հոգի և ի մարմին, որք հանդիպիք ի սուրբ Կաթուղիկէն, և սուրբ գրոցս, և սուրբ Նշանին, և հրաշալի սկոյն, և վայելչագեղ շուրջառին, յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր զարժանին յիշման զտէր Մկրտիչ արքեպիսկոպոս և աստուածաբան վարդապետն՝ զշինաւղ սուրբ Կաթուղիկէին, և զծնաւղսն նորին՝ զԱռաքել քահանայն և զՀռիւս-խաթունն, և զեղբարսն իւր զՅովաննէս քահանայ, և զպարոն Աբգար, և զՆերսէս, և Ստեփաննոս, և զծաղկեալ զաւակն իւր և զաւագ որդին՝ զտէր Մեսրաւպ, և զամենայն երաշխաւորսն իւր, և առաւել զտէր Յոհաննէս եպիսկոպոս բարձր Աստուածածնին, և զմղասի Յոհաննէսն և զծնողն իւր, որ Ի. (20) տարի ծառայութիւն արար տէր Մկրտչին, և շատ աշխատեցաւ ի սուրբ Կաթուղիկէն և ի բարձր Աստուածածինն, և զեկեղեցպանն, որ կայ հանապազ ի սպասաւորութիւն ի սուրբ Կաթուղիկէն և ի շինելն աւգնական եղև։ Եւս առաւել յիշեցէք ի Քրիստոս զՂարա-Սադաղէն և զմղտսի Զմրութն, որ աւգնական եղեն ի գիր և ի թուղթ Յայսմաւուրացս։

Այլ և զքաղաքի քահանայքս, որ եղեն յաւուրս սորա՝ զհանգուցեալքն ի Քրիստոս զԴաւիթ երէց, զՄարգարէ, զԱստուածատուր, զԹումայ երէց, զՅիսէ երէց, զՄիքայէլ , զԱռաքել երէց, որոյ տէր աստուած ողորմեսցի նոցա և իւր սուրբ տեսոյն և սուրբ արքայութեան արժան առնէ, ամէն։ Նաև զՂազար քահանայ՝ աւագերէց սուրբ Կաթուղիկէի սուրբ Թորոսու, որ բազում աշխատութեամբ չարչարեցաւ ի շինումն

---

1 Բ. Գ. «ուրախութիւն» 6 Գ. «երետ» փխ. «որ ետ», Գ. «զՏարեգիրքն ևս»։

* Բ. ձեռագրում Հիշատակարան-վարքն ավարտվում է այստեղ։

** Գ. ձեռագիրը սրանից հետո ունի միայն մի պարբերություն՝ որով և ավարտվում է հիշատակարանը։ Ահա այդ պարբերությունը. «որք ի Քրիստոս են հանգուցեալ, որոց յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի. վասնորոյ սրտահառաչ տենչմամբ աղաչեմ զհանդիպօղքդ, որք հանդիպիք ի սուրբ Կաթուղիկէն և սուրբ գրոյս և սուրբ Նշանին և հրաշալի սկոյն և վայելչատես շուրջառին, յիշեցէք ի մաքրափայլ աղօթս ձեր զարժանին յիշման զտէր Մկրտիչ արքեպիսկոպոսն և զաստուածաբան վարդապետն, և զծնօղս նորին, և զփծուն ծըօղս ես ընդ նմին։ Ի թուականութեանս Հայոց կրկին քառիւք հարիւրօք և երկ յորելին ընդ նմին երկերիւրօք հանդերձ և եռիւք ընծեօք աւարտելոց (1678 թ.)...»։ Ուրեմն, № 9004 Գ. ձեռագիրն ընդօրինակված է 1678 թվականին։

սուրբ եկեղեցոյս, նաև բազում աշխատութեամբ գնաց ի Կաֆէն՝ թղթով պարոնաց և տանուտրաց, երբ զպարծանաց պարծանքն մեր՝ զլուսաւորիչն մեր զտէր Մկրտիչ. այլև զընկերք նորին՝ զքահանայքն՝ զԿիրակոս, զխաչատուր, զԳրիգոր, զՅովաննէս, զԱստուածատուր, և զմիւս խաչատուր եզնկացի: Դարձեալ, յիշեցէք ի Քրիստոս զհոգևոր մայրն մեր զմղտսի Ասանեթն և զծնողս իւր, որ շատ աշխատեցաւ հետ մեզ, ևս առաւել յիշեցէք ի Քրիստոս զբռայիս Գտոնն, և զիւր աւրհնեալ որդին զխալաւն, և զխութլուն, և զԹանխուսն, որ շատ աշխատեցան հետ մեզ, և զմեր միաբանքն զամէն ծառայեցին ի շինումն սուրբ և փառաւորեալ բարձր Աստուածածնին, զմեզ զամենսեան կերակրելով, ծառայելով, լուանալով և խնամ տանելով, որոց տացէ տէր աստուած միոյն հազարա[պա]տիկ փոխարէն զարքայութիւնն երկնից՝ պարոն Գտոնին, և աւրհնեալ խալաւին, և մօրն իւրոյ խութլուին, և կենակցին իւրոյ Թանսուխին, և եղբօրն իւրոյ Անթասամին, ամէն:

Դարձեալ, յիշեցէք ի Քրիստոս զՇանմելիքն՝ զկենակիցն տէր Մեսրոպայ, որ տղայ հասակաւ փոխեցաւ ի Քրիստոս, զի դեռ Բ. (2) ամիս էր, որ տէր Մեսրոպն երէց էր աւրհնած և Շանմելիքն նոր տիրուհի, և նման աբեգական փոխեցաւ ի Քրիստոս ի ՊՂԲ. (1449) թվ[ականին],*

Յիշեցէք ի Քրիստոս և զարժանին յիշման զՏրնէ-Մելիքն՝ զխաթուն մայրն Շանմելիքին, որ յետ ԺԵ. (15) աւուր և ինքն փոխեցաւ ի Քրիստոս, որոյ ողորմեսցի Քրիստոս աստուածն, ամէն:

Յիշեցէք ի Քրիստոս զՅովանէս և զԱբուսն և զիւրեանց անմեղ զաւակներն՝ զԱղուպն և զՔաքամն, որ տարաժամ մահուամբ փոխեցան ի Քրիստոս և զբօղչէն տվին Ցայսմաւուրացս՝ յիշատակ հոգոյ իւրեանց, որոց ողորմեսցի Քրիստոս աստուած գծողին այս գրիս Սարգիս սարկաւագին, ամէն, հայր մեր:

705

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ

ՄՑՎ 10 (280), հա. Ա., սյուն. 115—116

Հետ. ստացող՝ Յովսէփ

ա

444 բ Յիշեցէք ի Քրիստոս և զվերջին ստացաւղս՝ զմեղաւոր և զանարժան սուտանուն կրաւնաւորս զՅովսէփ աբեղայս, և զմարմնաւոր ծնաւղսն իմ զխաչատուր և զԴուամէլիք, և զեղբայրսն իմ զԱմիրբէք, և զԱստուածատուր, և զՍտեփանոս՝ զփոխեցեալն ի Քրիստոս, այլ և

15 Ա. «զկենակցին»

* Հիշատակարան-վարքի մեջ եղող վերջին թվականն է այս: Ըստ այդմ էլ հիշատակարանը գրված պետք է լինի կամ 1449 թվականին, կամ նրանից միայն մեկ-երկու տարի հետո:

զհոգևոր „եղբայրն մեր՝ զտէր Յոհանէս կուսակրօն աբեղայն, և զծընաւղսն նորին՝ հայրն Եղէոնին, և մայրն Մարգային, և եղբայրն Յովանիսին, և ամենայն արեան մերձաւորաց նորին, ամէն։

Բ

Ծաղկող՝ Մկրտիչ Նաղաշ

Յորժամ ստացաւ տէր Յովսէփն, էր Թվ. ի ՊՂԸ (1449) ամին...։

Սոյն երջանիկ և աստուածաբան սուրբ վարդապետս Յոհաննէս* ետ գրել զաստուածաշունչ սուրբ տառս յիշատակ հոգւոյ իւրոյ և ամենայն մերձաւորաց։

Եւ վասն առաւել բարեսէր կամացն արար զանարժան ծառայս իւրն յորդեգիր. և յառաջ քան զվախճանն իւր երեք ամով՝ պարգևեաց մեզ զսուրբ գիրքս յիշատակ սուրբ հոգւոյն իւրոյ։ Եւ եկաց մնաց առ իս սուրբ գիրքս՝ յետ վախճանի սուրբ վարդապետին՝ վեց տարի,** ի մայրաքաղաքն յԱմիթ, ի Նորակերտ սուրբ Կաթողիկէն։ Ապա յետոյ եկն եհաս և հանդիպեցաւ առ մեզ ի յԱմիթ մայրաքաղաք ճըգնազգեաց սուրբ կրաւնաւորն Յովսէփ, ձեռնասուն աշակերտն սուրբ և աստուածաբան վարդապետին Առաքելի։ Որ և տեսեալ սուրբ աստուածաբեալ աստուածազարդ գիրքս, և փափա[գտն]աւք խնդիր արար ի մէնջ։ Եւ իմ տեսեալ զջերմեռանդ սէր և տենչումն նորա... պարգևեցաք զսուրբ աստուածազարդ գիրքս Յովսէփ կրաւնաւորին անգարձ յիշատակ. և ի պատճառ գրոցս առաք ՅԾ. (300) թանկայ ի Յովսէփ կրաւնաւորէն և խարճեցաք ի սուրբ Կաթուղիկէն՝ վարդապետի հոգւոյն, և գրեցաք զվարդապետի անունն ի սուրբ Կաթուղիկէի յիշատակարանն...։ Յիշեցէք ի Քրիստոս Յիսուս նախ և առաջին զարժանին յիշման՝ զաստուածաբան վարդապետն զՅովանէս բաբունապետն, և զեղբայրն իւր զԹուղթամուր միայնակեացն...։ Դարձեալ, յիշեցէք ի Քրիստոս և զիս՝ զեղկելիս զմեղաւոր Մկրտիչ միայն անուամբ եպիսկոպոս, մականուն Նաղաշ կոչեցեալ, զշինող սուրբ Կաթուղիկէին, որ յԱմիթ մայրաքաղաք և բարձր Աստուածածնին՝ ի յամուրն Արղնու, և զծնողսն իմ զԱռաքել քահանայն և զՀռիփս-Խաթուն...։***

---

* Տպված է «Յովսէփ»։ Ըստ երևույթին ձեռագրում գրված է եղել հապավումով «Յով.», և հրատարակիչը առաջին պարբերության մեջ հիշվող Յովսէփի հետ շփոթելով, հապավված անունը սխալ է վերծանել։

Առաջին ստացող Յովհաննէսի մասին տես այս հիշատակարանի շարունակության մեջ և 1422 թվաշարքի 2-րդ հիշատակարանում։

** Այսպիսով, ձեռագրի պատվիրատու Յովհաննէս վարդապետը վախճանվել է 1449-ից 6 տարի առաջ՝ 1443-ին։ Ձեռագիրը նվիրել է Մկրտիչ Նաղաշին իր մահվանից 3 տարի առաջ, ուստի 1440-ին։

*** Հրատարակիչը հայտնում է, որ այս հիշատակարանին նոտր գրով կցված է հետևյալը. «Որ եղ յիշատակ ի դուռն ամենասուրբ Առաքելոցն և սուրբ Աստուածածնին և սուրբ Կարապետին ի աթոռն Կամխայ Աւագ վանքն, ի թվականութեան Հայոց Ջ· (1451) ամին»։ Չի պարզվում, թե ով է նվիրաբերողը։

706

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Ն. Ջուղա, Ամենափրկիչ 546

Հիշատակագիր՝ Մկրտիչ Նաղաշ

316 *Զմեղապարտ* Մկրտիչ *նկարագիր. և արքեպիսկոպոս ամենայն* Միջագետաց, *և երեսփախան կաթողիկոսի ամենայն Հայաստանեայց, որ զվերջի յիշատակարանս գրեցի, աղաչեմ յիշել...։**

707

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Փիրգ. Նոտ., էջ 159—160, Բաղէշ, ս. Գէորգ եկեղեցի

Գրիչ՝ Ներսէս եպիսկոպոս
վայր՝ Աղթամար

...Եւ արդ, ես... Ներսէս *անուամբ և եթ աբեղայ եղկելի ոգիս՝ ծրագրող սորա ... գրեցի զսա ընդ հովանեաւ գերապայծառ և երկնանման սուրբ Խաչիս՝ զմրէքթայարկ տաճարիս և սուրբ Փրկչին, ընդ հովանեաւ սուրբ Սարգսիս, և ի հայրապետութեան տեառն* Զաքարիայի, *և ի թուականութեան Հայկազեան տումարիս ՊՂէ. (1448) ամին։*

... [*Յիշեցէք*] Ներսէս *սոսկանուն աբեղայիս, որ զսուրբ աւետարանս գծագրեցի, և ծնողացն իմոց* Կուռնի-Բէկին *և* էմնայ-Խաթունին, *և հարազատ եղբօրն իւրոյ* Ստեփաննոս *սրբասէր կրօնաւորի։ Աստուածողորմի ասացէք հոգևոր հօրն իմոյ՝ անյաղթ փիլիսոփային* Մինասենց Թումային, *ամէն։*

Եւ արդ ես՝ ունայնս... Հայրապետ *անուամբ և եթ աբեղայս, ի* Շատվան *գեղէ, ստացայ զսուրբ աւետարանս զայս... և ընծայեցի նուէր Նկարինայ սուրբ Յարութեան և սուրբ Աստուածածնին՝ հրեշտակաբնակ մենաստանին, յիշատակ բարի հոգւոյ իմոյ և ծնողացն իմոց* Թումային *և* Մարթային...:

Եւ մի ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զսա ի Նկարինայ սուրբ Յարութեան տաճարէն։

Աւա՜ղ դառնութեան ժամանակիս, որ պատահեցաք մեք, վասն զի յայսմ ամի, որ զսուրբ աւետարանս ծաղկեցի և կազմեցի՝ էր սաստիկ մահաբաժամ, .որ չէր եղեալ այսպէս ի վաղ ժամանակաց. և ժանգն ապականեաց զվաստակ դաշտաց, և մուկն եռաց յամենայն երեսս դաշտաց և ապականեաց զվաստակս։

Այս եղև ի ՊՂԸ. (1449) թվականին։

---

* *Հիշատակագրությունն անթվական է, տեղադրում ենք Մկրտիչ Նաղաշի ինքնագիր հիշատակարանին առընթեր՝ 1449-ի թվաշարքում։*

708

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Երևան 4928

Գրիչ՝ Գրիգոր
վայր՝ Աղթամար

306 բ *...Արդ, գրեցաւ սուրբ աւետարանս յաստուածապահ կղզիս* Աղ-
թամար, *ընդ հովանեաւ ամենայաղթ սուրբ Խաչիս և սուրբ Նշանացս,*
ի հայրապետութեան տեառն Զաքարիայի *և ի թուականիս Հայոց ի* ՊՂԸ.
(1449), ձեռամբ Գրիգոր *ոսսկանուն և անպիտան քահանայի... ի*
ստոյգ և յընտիր յաւրինակէ, կենօք տառապանաց և բաղում սյան-
307 ա *դրխտութեամբ, ի դառն և ի վշտա* ‖ *բեր ժամանակիս, որ կամք ընդ*
հարկի անաւրինաց՝ ազգին նետողաց...։

Արդ, որք հաշակէք յաստուածային բուրաստանէս... յիշեսջիք...
ստացող սորա զՅովանէս *ոսկերիչն, և զծնաւղսն նորա* զԱմիրմուլք *և*
զԽոճ-Մէլիք, *և զզաւակսն նորա* զՅոճանէս, զԽաչիկ *և* զՅուստիանէ, *և*
զկենակիցն նորա զԹուրւանդայ, *և զնորին ծնօղսն* զՄարգարէ *և* զԲա-
բաթ-Մէլէք, *և զեղբարքն* զԴովլաթիար *և* զՇաճրիար, զՍքանգար *և* Գրի-
գոր, *և զքուերք նոցին* ըզՇաճ-Փաշէն *և* զՍուլտան-Մէլիք, *և զխոջայ*
Աառմն՝ *զայրն* Թուրվանդին, *որ և յետոյ եղև,* և զայլ ամենայն ազ-*
գատոհմսն նոցին...։

307 բ *Ընդ նոսին և զանպիտան* Գրիգոր *գրիչս, արժանի արարէք միոյ*
աստուած-ողորմոյ, նա և զծնօղքն իմ՝ զԽաչիկ *և* զԱզիզ-Մէլիք, *և զեղ-*
բայրքն իմ՝ զհոչակաւոր քարտուղարն զԹումայ *կրօնաւոր և* զՆաւա-
սարդ, *և զզաւակսն իմ և զայլ ամենայն արեան մերձաւորսն մեր՝*
զկենդանիսն և զհանգուցեալսն...։

709

ԱՆՑԱՑՏ ՋԵՌԱԳԻՐ

«Հայապատում» Բ, էջ 576—577

Վայր՝ Մէրտին

...Յորում ամի (1449) բացան պատուհանք հինից բարկութեան ի տանէ աստուծոյ, և մերկացաւ սուրն վաղակաւոր յազդերէ իւրմէ, և տարածեցաւ հուր ծախիչ ընդ ոլորտս տիեզերաց, ոչ եթէ խրատ կամ հարուած, որպէս երբեմն յԻսրայէլի, այլ պատիժ, վրէժ աշխարհի կորստեան, զի հարուածն և խրատն մին դաւառի լինի՝ զի միւսն խրատեսցի, իսկ պատիժն՝ համօրէն և ընդհանրական, որպէս Ջրհեղեղաւն։ Սոյնպէս և յայսմ ամի յընդհանուբ արարածս տարածեցաւ տարաժամ մահ, յելանելոյն արևու մինչև ի մուտս արևու, ի հիւսիսոյ մինչ ի հարաւ, զի ոչ ոք ետես կամ լուաւ ի հնոց կամ ի նորոց այսպիսի դառնալուր պատիժ և հիանալի տեսողաց և լսողաց զարմանալի։ Մինն այս է դառնութիւն սորա, զի բոլոր ամ մի է և երեք

** Երկու բառի տեղ դատարկ է թողնված։*

ամիս, որ ի Մէքտիճս է և ոչ վերանայ. և երկրորդ եղեռնագոյն դառնութիւն, որ մի անգամ և երկու հանէ խոց և ողջանայ զաւուրս բազում, և դարձեալ կրկին հանէ և մեռանի. և երրորդ դժնեայ դառնութիւն սմին, զի յոր տունն որ մտանէ՝ բնաջինջ առնէ ամենայնիւ. չորրորդ սաստկութիւն սորա, զի ոչ տայ իմանալ զցաւն, երեւի թէ անվնաս է և իսկոյն մեռանի։ Որ եղև մեզ գալ և հանդիպել ի Մէքտիճ քաղաք ի սոյն ամի և դառն ժամանակի, զոր ոչ կարեմ պատմել կամ ընդ գրով արկանել զանցս աղետից և զմրուր դառնութեան, զկսկիծս մորմոքման և զբաժակն բարկութեան, զողբս արտասուաց և զբեկումն հառաչանաց, զվիշտս վառեալ և զհուրն բորբոքեալ, զաղիողորմ դառնութիւն և զանպատմելի տարակուսանս, զմեծական հառաչանս և զաղիողորմ արտասուս, զի աստուած էր խռովեալ և արաբիչն դառնացեալ, զի անբարկանալին աստուած էր բարկացեալ, և կենարարն մահու մատնեալ, զի ողորմածն աստուած անողորմն դատեցաւ և քաղցր բնութիւնն՝ վրէժխնդիր յայտնեցաւ, զի տուողն կենաց՝ հրաման ետ մահու, և պահապան հրեշտակն հրեղէն սրովն խոցէ. քաղցր տեսութիւնն ընդ ակամբ հայեցաւ, և սուրն վաղակաւոր իսկոյն ընդ մէջ կարէ զանմեղ մանկունսն։ Զի սաստիկ էր պատգամն և ահեղ պատգամարերն, զօրաւոր էր զինաւորն և սուրն և զօրագլուխ ահեղին, զի կարծեմ թէ, որ յանապատին զքսան և չորս հազարսն կոտորեաց՝ այսօր ի միջի մերում զեօթանասուն և հինգ հազարսն երևի, կամ որ երբեմն յաւուրս Դաւթայ ընդ մէջ կոտորեաց ի միում ժամու՝ այսօր շողշողացնէ զսուրն բարկութեան ի միջի մերում. կամ այն, որ զօրս Ռափսակայ զհարիւր ութսուն և չորս հազար սատակեաց ցուցանէ այսօր և զմրուր դառնութեան պատժոյն, և առաւել դառնագոյն քան զնոյն, զի անդ միայն ի գիշերի սպանանէր, և աստ ի տուէ և ի գիշերի, և աստ մի ամ և երեք ամիս, զի անդ միայն զանհաւատսն սատակէր և զարդարն ապրեցուցանէր, աստանօր՝ զարդարն վասն մեղաւորաց պատժէ։ Յամենայն առաւօտու փոխանակ լուսոյն՝ աղիողորմն կսկիծ ծագէ, և ամենայն աւուր փոխանակ արևուն՝ արեան արտասուք, յերեկօրեայ՝ երգ տրտմութեան, և ի մէջ գիշերի՝ խաւար մահաբեր, ի հաւախօսին՝ կանայք լալականք, և ընդ արշալոյսն՝ ողբերգականք պարաւորք։ Անդ էր տեսանել զողբս արտասուաց և անդանօր զկսկիծն մաղկտտանաց, զալիս ծերոց արեան արտասուօք թաթաւեալ, և զմարքն որդեմեռ՝ կիսամահ նուաղեալ։ Ոմանք ծամակտուր և այլք ոմանք հերարձակ. ոմանք սևազգեստ և կէսք հրապարակ. ոմանք յարեան ճապաղեալ և շատք ի խելաց անցեալ. ոմանք ապշեալք և ոմանք կատաղեալք ի դառն կսկծանաց։ Զի անմեղ գառինքն ի հուր ծնողացն եփեցան, մատաղ մանկունքն ի ծնողացն պատուհասեցան, որպէս ասէ աստուած մարգարէիւն, եթէ՝ Հանեմ զմեղս հարց՝ յորդիս և յորդիս յորդւոց նոցա. և զմեղս մարց՝ ի դստերս և ի դուստրս դստերաց նոցա։ Եւ մարգարէութիւնս այս այսօր առ մեզ կատարեցաւ, զի վասն մեր մեղացն անմեղ մանկունքն կոտորեցան։ Ո՜հ դառն դատաստանիս և սաստիկ վրէժխնդրու-

թեանս, ո՜հ անկասկած կատարածի և արժանահաս պատուհասի։ Վա՜յ է ինձ ի բիւրս հազարաց և եղուկ է զիս, թէ զո՞ր կսկիծ տեսի կամ զո՞ր դառնութեան բաժակ ըմպեալ ճաշակեցի։ Զի տեսի զնորաբողբոջ մանկունքն յաստուածային անհեղ սրոյն ստասանեալ, զի թաւալէին մանկունքն առաջի ծնողացն՝ որպէս զգառն սրով զենեալ, կամ զձագս աղաւնոյ նետիւ խոցոտեալ, ի վերայ գրկաց մարցն նուաղեալ, և ողորմն ընդ երեսս ծնողին նայեցեալ, զձեռքն մեկնեալ և զոտքն տարածեալ և առ մայրն աղաղակեալ, և ի հօրէն օգնութիւն խնդրեալ։ Ոչ մայրն ողորմէր մանկան և ոչ հայրն օգնական լինէր, և հրեշտակն անհեղ կերպարանօք զհոգին քակտէր, և ընդ քակտել հոգւոյն անմեղաց՝ և ծնողաց հոգին խոցոտէր։ Անդ էր տեսանել զմանկունս մու-բուագտլի աղիողորմ թաւալեալ, զնոր փեսայն և զնորահարսն՝ զի փոխանակ վայելուչ անկողնոյն՝ ի գէջ գետին և ի ներքոյ հողին տարածեալ, և փոխանակ հարսանեացն՝ սուգ սաւառնացեալ, և փոխանակ ուրախարար երգոցն՝ կանայք լալականք և ողբերգականք։

Արդ, զո՞ր լացից կամ, զո՞ր ոք ողբացից, զո՞րս ապաշաւեցից և զորո՞ց պատմեցից. զանմեղ մանկունքն՝ եթէ զկատարեալքն հասակաւ, զվայելուչ նորափեսայքն՝ եթէ զգեղեցկագեղ նորահարսունքն, զնորաբողբոջ կուսանքն՝ եթէ զսուրբ սարկաւագունքն։ Որ ամենեքեան ի միասին կոտորեցան որպէս զծաղիկ նռնենեաց՝ հարեալ ի կարկտէ յաւուրս գարնանային, զի ամենեցուն էր պատիժն և առհասարակ պատուհասն։ Անտանօր տեսանելի էր, զի ամենայն աչք ի յարտասուք և ամենայն բերան լալական, ամենայն անձն ի սուգ և ամենայն սիրտ ի տրտմութիւն։ Եւ այս ամենայն եկն ի վերայ մեր վասն բազում մեղաց մերոց ի ՊՂԸ. թուին Հայոց (1449). յորում ամի այսպիսի սաստիկ պատուհաս ընդ ամենայն գաւառս տարածեցաւ, և բազումս լալագին արար, և զբազում աւանս անմարդաբնակս, շատ մայր առանց որդւոյ արար, և շատ ծնող առանց զաւակաց, բազում տուն առանց տանուտէր, և բազում հարսն առանց փեսայի։

710

Ա Ւ Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Փիրղ. Նօտ., էջ, 162—163՝ Վանի ս. Յակոբ եկեղեցի

Գրիչ՝ Թումա Մեծոփացի

վայր՝ Քաջբերունեաց Արջոնից վանք

... Ուստի և տեսեալ զսորա փրկագործութեան խորհուրդ մեղուցեալ գրիչս Թումայ Մեծոփացի* զտկարութիւն մարմնոյս ի բաց ընկեցի, և զօրութեամբ և օգնութեամբ հոգւոյն սրբոյ սկսայ և աւարտեցի զսուրբ աւետարանս յիշատակ ինձ և ծնողաց իմոց՝ Ղազար մահտասուն և Անբարին՝ հանգուցելոցն ի Քրիստոս։

Գրեցաւ ի յերկիրս Քաջբերունի, ի սուրբ ուխտս, որ կոչի Արջո-

* Չպետք է շփոթել նշանավոր Թումա Մեծոփեցու հետ, որը վախճանվել էր երեք տարի առաջ՝ 1446 թվականին։

Նից վանք, ընդ հովանեաւ սուրբ Գէորգայ զօրավարիս և այլ սրբոցն, որք աստ կան հաւաքեալ, և ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի սուրբ Էջմիածնի, և ի թագաւորութեան Ջհանշին՝ որդի Ուսուֆին, որ տիրեաց աշխարհիս Հայոց և Ասորւոց, զի էր խաղաղարար, և հարկապահանջութիւն բուռն էր... վասն մեղաց մերոց, և ի թուականութեանս մեր ՊՂԸ. (1449)։

Դարձեալ, մեղուցեալ գրիչս Թումայ և Մինաս եպիսկոպոս ընծայեցաք զսուրբ աւետարանս աստուածահաճոյ և փառաւորեալ տէր Գրիգոր կաթուղիկոսին սուրբ Էջմիածին, որ հանապազ զմեզ ի յիւր սուրբ աղօթքն յիշէ, և անմեղադիր լինի, զի խիստ տկար էի աչօքս, որ ոչ զկարգ գրոյն և զնիրքն տեսանէի. աղաչեմք զձեզ վասն սիրոյն Քրիստոսի, որ անտես չառնէք, զի կար մեր այս էր։ Եւ զվարպետ Վարդան, որ զսուրբ աւետարանս կապեաց և կազմեաց յիշեսջիք ի սուրբ յաղօթս ձեր։

711

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

ՄՑՎ 162 (663), հտ. Ա., էջ 690—692

Գրիչ՝ Թումայ
վայր՝ Քաջբերունեաց գաւառ, Ձորոյ վանք

299 բ— ...Արդ, գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի գաւառս Քաջբերունե-
293 բ եաց, ի յանապատս, որ կոչի Ձորոյվանք, ընդ հովանեաւ սուրբ Աս-
տուածածնիս և կենսաբեր սուրբ Նշանիս, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի սուրբ Էջմիածնի, և ի թուականութեանս մերոյ ՊՂԸ. (1449), և ի թագաւորութեան Ջհանշին, որ է որդի Ուսուֆին և եղբայր Սքանտարին, որ տիրեաց երկու թագաւորութեան՝ Հայոց և Ասորոց, և էր խաղաղասէր. բայց հարկապահանջութիւնն բուռն է ի վերայ քրիստոնէից. վասն որոյ ապաւինեալ եմք յարարիչ արարածոց Քրիստոսն, որ այց առնէ տառապեալ ազգիս քրիստոնէից, ամէն։

Եւ ես՝ անարժան գրիչս Թումա, տեսա զսէր և զլի փափագ սորա՝ հոգևոր եղբաւրս մեր Հէրապետ կրաւնաւորիս, որ բազում անգամ աղաչեաց զմեզ. և էի խիստ տկար մարմնով և պակասեալ լուսով. հարկեցայ՝ ձեռն ի գործ արկի, մեղսամած մատամբ և մեղաւոր անձամբ գրեցի անարժան ձեռաւք իմովք։ Արդ, որ ճաշակէք յաստուածային բուրաստանէս և յամենալի սեղանոյս ընթերցմամբ, կամ գաղափար առնելով, և կամ հարևանցի տեսութեամբ՝ յիշեսջիք առաջի անմահ գառինն Յիսուսի Քրիստոսի ի մաքուր և յանապական աղաւթս ձեր...։

712

ՔԱՂՈՒԱԾՈՑ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻՆ ՄԱՏԹԷՈՍԻ, ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՑՒՈՅ

Ե բեան 4419

Գրիչ՝ Ալէքսանոս
վայր՝ Հերմոնի վանք

288 բ *... Արդ, գրեցաւ սուրբ աւետարանի քաղուածոյս Մաթէոս դըլ-*
խին յերկիրս Եղեգի[ա]ց, *ի վանս* Հերմոնի, *ընդ հովանեաւ սուրբ Լու-*
սաւորչիս և սուրբ Նշանացս, ձեռամբ բազմամեղ և անարժան, տար-
տամ և անպիտան, փցուն և անյարմար գրչի Ալէքսանոս *սուտա-*
նուն աբեղայի, որ ձևով միայն է և ոչ գործով, ի առաջնորդութեան
սուրբ ուխտիս Սարգիս *վարդապետի, զոր տէր աստուած պահեսցէ զսա*
ընդ երկայն աւուրս յուղիղ վարդապետութեամբ, և փակակալի սորա
289 ա Զա || քարիայ *սուրբ և մաքուր աբեղայի, կուսակրաւն և սրբասնունդ*
Յակոբ *քահանայի, և այլ միաբանիցս՝ մեծի և փոքու, ի Թվականու-*
թեան Հայոց ՊՂԸ. (1449), ի յաւուրս դառն և անբարի, ի յետին
ժամանակս և անձուկ, որ յամենայն ուրէք բարին նուազեալք և չարն
յորդորեալ և Թագաւորեալ։ Զի ազգ անաւրինաց զրկեն զազգս Հայոց
և քահանայից ի յընչից իւրոց և դատեն անողորմ։

Արդ, երեսս անկեալ աղաչեմ զամենեսեան դհանդիպողսդ սմա կարդալով, կամ տեսութեամբ, կամ յօրինակով, կամ ուսմամբ՝ յիշել յեռափափագ և ջերմեռանդ սիրով և սրտի մտաւք ի մաքրափայլ և լուսաբորբոք յաղաւթս ձեր զհարազատ եղբայրն իմ ի Քրիստոս փոխեցեալ՝ զԱնտոն *աբեղայ, և զհաւրեղ[բ]այրն իմ* զՅովանէս *կուսակրաւն քահանայ, և զհայրն իմ* Մկրտիչ, *և զմայրն* Խոնդիկ, *և զայլ արեան մերձաւորս՝ զկենդանիս և զհանգուցեալս։ Ընդ նոսին և զիս՝ զանարժան և զբազմամեղ գծող սորին աղաչեմ սրտառուչ դոչմամբ և արտասուալից հառաչանաւք յիշել ի քաղցր գութն Քրիստոսի՝ յոյսոյն մերոյ, զի Թերևս ներեսցէ բազում մեղաց իմոց ձերով աղաւթիւքդ։ Եւ խոշորութեան և սխալանաց սորա անմեղադիր լինել, զի ըշտապ էի։*

*Այլ և է. (7) տետրն գրած էր առաջ, ի զատ ի առաջի մին տետրէն, որ խորանաց մեկնութիւն է՝ առել եմ իմ հալալ ընչիւք ու զպակասորդն լմնել, ի յիշատակ ինձ և ննջեցելոց իմ, զի որք բոլորով սրտիւ յիշեն զմեզ ի Քրիստոս՝ յիշեալ լիցին և ինքեանք առաջի ատենին Քրիստոսի, ամէն։**

* *Գրիչ Ալէքսանոսն ունի նաև մի քանի հիշատակագրություններ, որոնցում նոր բան չի ասում։ Ուշագրավ է միայն երկու տողանոց այն հիշատակագրությունը, որը գտնվում է 8-րդ տետրակի առաջին էջի (90 ա) ներքին լուսանցքում։ Այստեղ գրված է՝ «Աւգնութիւն ինձ ի տեառնէ եկեսցէ և սուրբ հոգին առաջնորդեսցէ, ամէն, տկար ոգոյս* Ալէքսանոսի, *որ դժադնջուց Թերատս լնունք»։*

713

Ա Ս Տ Ո Ւ Ա Ծ Ա Շ Ո Ւ Ն Չ

«Թորոս Աղբար» Բ., էջ 296, Երզնկայի ս. Սարգիս եկեղեցի

Հետ. ստացող՝ Կարապետ
վայր՝ Ապահունիք վանք

... *Զվերջին ստացող աստուածաշնչիս* զԿարապետ *վարդապետն, և զհայրն* զՄկրաիչ *քահանայն, և զմայրն* զԽդիսաբեթ, *և զքոյրն* զՄարթա, *և զամենայն ազգատոհմսն, և* զՅակոբ *վարդապետն իւր... և զաշակերտսն* զՅովանէս, *և* զՅակոբ, *և* զՍիմէւոն, *և* զՄարտիրոս, *և* զՍիմէւոն *հայրապետն, և զամենայն միաբանք սուրբ ուխտիս* Ապահունիք *կոչեցեալ՝* զՍարգիս, *և* զԹորոս, զՍողոմոն, զՅովաննէս, զՊետրոս, *և զմիւս* Յովհաննէս *սուրբ քահանայն, և* զԳրիգոր *տնտեսն յիշեսջիք ի Քրիստոս...։*

Եղև գրաւ բանիս ի Թվ. Հայոց ՊՂԸ. (1449)...։

714

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Ց

Բրիտ. Թնգ. Add. *18,603, կՑ 46, էջ 95, Փիրղ. Նօտ., էջ 160—161*

Գնող՝ Յոհանէս
վայր՝ Արգելան

15ր　*Ես* Յոհանէս *որդի* Ժանկտարին,* *ի Գ. (4) Թանկայ*** *Թամուրի ի չաղաթիցն գնեցի, յիշատակ ինձ և ծնողաց իմոց, ի վայելումն որդոց իմոց։ Որդիքս առ աստուած փոխեցան և թողին մեզ սուք անմխիթար. ետու զՇարակնոց դեռաբոյս մանկանն* Յովանէս *սարկաւագին, ի վայելումն անձին իւրոյ՝ տէր* Խսայի *որդուն...։*

*Գրեցաւ գիրս ի յ*Արգելան,*** *ի յառաջնորդութիւն սուրբ ուխտիս* Ներսէս *վարդապետիս և* Յովանէս *եպիսկոպոսիս, սոցա վկայութեամբ,* Աբդալու *որդու* Բուրաքքիս *վկայութեամբ ետու զՇարակնոցս* Յովանիսին, *ի Թվ. ՀԾՂԸ. (1449) ամին, ի հայրապետութիւն* Գրիգոր *կաթողիկոսի, ի թագաւորութիւն* Ջհանշին, *որ գնաց ի Հրէ ու ի* Խորասան։

715

Մ Ա Շ Տ Ո Ց

Երևան 3556

Գրիչ՝ Սարգիս
վայր՝ Երզնկայ

212ր　*...Ի թվականութեանս Հայոց ՊՂԸ. (1449) եղև գրաւ գրչութեան սուրբ և տիեզերալոյս և համտպիտան գըրկունքս, որ կոչի Մաշթոց, ի մայրաքաղաքս* Եզրնկայի, *ի դուռն սուրբ Աստուածածնին և սուրբ*

---

* *Փիրղ. «Սքանդարին»*
** *Փիրղ. «ԻԴ. (24) Թանկայ»*
*** *Ձեռագրում եղել է «Ցարպելան» (°), ուղղում ենք՝ «յԱրգելան»։*

213 ա Կարապետին և այլ բազմահաւաք սրբոցս, որք աստ կան ժողովեալ։ ‖ Եւ ի թագաւորութեանս բարբարոսաց, և ի կաթողիկոսութեանս Հայոց տէր Գրիգորի, և յառաջնորդութեան և վերայտեսչութեան գաւառիս տէր Ներսէսի արհիեպիսկոպոսի։

Արդ, ստացաւ զսա բարեմիտ և հեզահոգի, ընտիր և պարծանք, տեսականաւն և գործականաւն բարգաւաճեալ*

Արդ, ես՝ ողորմելիս և տարտամս, ի սրտէ խոցեալ և մեղաւք
213 բ զառածեալս, ազգի ազգի մեղաւք լցեալս, ‖ զանարժան գրիչս զՍարգիս երէցս, և զծնաւղսն մեր զՄեսրոպ քահանայն, և զմայրն իմ զՄանան-Խաթունն, և զբարի խրատատուքն մեր՝ զտէր Յակոբ ճգնաւորն և զԿարապետ քահանայ Վանեցին, [որ] զգրիկս ծանուցեր է մեզ փոքր ի շատէ. տէր աստուած զիւր երկնից արքայութիւնն պատրաստէ իւրեանց հոգւոյն։

[Ա]րդ, ես յերես անկեալ աղաչեմ զամենեսեան, որ հանդիպիք այսմ տառի կարդալով, կամ տեսանելով, կամ աւրինակելով յիշեսջիք յարժանաւոր յաղաւթս ձեր և սըղալանաց և խոշորութեան և անարհեստութեան մի մեղադրէք, քանզի կար մեր այս է։ Եւ ձեզ՝ յիշողացդ և մեզ յիշեցելոցս Քրիստոս աստուած առհասարակ ողորմեսցի։

716
ԱՒԵՏԱՐԱՆ

«Թորոս Աղբար», Բ., էջ 423—424, Տիգրանակերտ, ս. Սարգիս եկեղեցի

Գրիչ՝ Երեմիա
վայր՝ Դարանաղեաց գաւառ, ս. Լուսաւորչի անապատ

Գրեալ ի լաւ և յընտիր աւրինակէ յԵրեմիա կրաւնաւորէ, ի թվ. ՊՂԸ. (1449), ի լեառն Սեպուհ, ի հռչակաւոր անապատն ս. Լուսաւորչին, ի դուռն ս. Աստուածածնին, և ս. Կարապետին, և սքանչելագործին սրբոյն Մինասայ, և Երից մանկանցն, ի յառաջնորդութեան Մատթէոս սրբասէր կրաւնաւորի, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի ի Վաղարշապատ քաղաքի, և ի բռնակալութեան Դարանաղեաց գաւառիս Ճաւար-Բէկի...։**

717
ԼՈՒԾՄՈՒՆՔ ՍԱՂՄՈՍԱՑ ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՑՒՈՅ

Երևան 1203

Գրիչ՝ Մարտիրոս
վայր՝ Կաֆայ

255 ա ... Գրեցօ քաղուածոյս երգարանին Դաւթի ի թվականութեանս Հայոց ՊՂԸ. (1449), ի յաշխարհս հիւսիսային, ի մայրաքաղաքի յեզրս

* 5 տող գատարկ է թողնված՝ ստացողի և նրա մերձավորների անունները լրացնելու համար։

** Հիշատակարանի բովանդակությունը վերապատմել է իր խոսքերով հրատարակիչ Գ. Սրվանձտյանը։

Կաֆայի, ի մենաստանս Նորաշէն, ընդ հովանեաւ երաշխօոր սուրբ Աստուածածնին, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի սուրբ էջմիածնի պատրիարգի ամենայն Հայոց, և յեպիսկոպոսութեան նահանկիս այսմ՝ Սուրղարոյ և ամենայն հիւս[իս]ական կողմանց՝ տէր Մաղաքիայ արջիեպիսկոպոսի, ի դառն և յանբարի ժամանակիս, ի նըւազել սուրբ վանորէիցս, ձեռամբ Մարտիրոս կրօնօորի, հրամանօ քեռոյն իւրոյ և երկրորգ ծնօղի տէր Սահակ բանասիրի, ի վայելումն տէր Մարտիրոսի եպիսկոպոսի և աշակերտի և նըւիրակի սուրբ էջմիածնի քրիստոսական աթոռոյ, յիշատակ իւր, և ծնողաց իւրոց, և զկնի եկելոց սուրբ ընթերցողաց։

Արդ, յերես անկեալ աղաչեմ զամենեսեան, որք հանդիպիք սմա կարդալով կամ օրինակելով, յիշեսջիք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր զվերոյգրեալն զտէր Մաղաքիա արհիեպիսկոպոսն, որ զօրինակն շնորհեաց, և զիւր ծնօղսն, և զեղբայրն իւր՝ հանդերձ զարմօք և զաւակօք, ամէն։

Այլ և զաշխատողքս ի սուրբ գիրքս՝ զվերոյգրեալ հեզահոգի սրբասնունդ եղբայրս իմ ըստ հոգոյ՝ զտէր Սանակ կուսակրօն աբեղա և սպասօոր բանի. ընդ նմին և զհեզահոգի մանկագոյն կրօնօորն զՄարտիրոս՝ քըւերորդին իւր՝ զգաղափար սորին, որ բազում փութով և աշխատութեամբ սիրով և հնազանդ բարուք գրեաց մեզ զգիրքս զայս վասն սիրոյ աստուածային պատուիրանացն, ի յիշատակ երից եղբարցս Մարտիրոս եպիսկոպոսի, և տէր Սանակի, և իւրս (°) գծողի, և ծնողաց մերոց, և ամենայն զարմից՝ կենդանեաց և հանգուցելոց։ Այլ և զճգնազգեաց կրօնօորն և զեղբայրն իմ ըստ հոգւոյ տէր Ստեփանոս և զչարչարակիցն իմ յիշեսջիք ի Քրիստոս։

Դարձեալ երկրամած դիմօք աղաչեմ զամենեսեան՝ զհանդիպողք այսմ գանձի՝ յիշեսջիք ի Քրիստոս աստուած զերախտօորքն իմ և զհոգևոր ծնօղքն իմ՝ զԿարապետ րաբունին, և զՅոնանէս րաբունին, և զՅովանէս վարդապետն, և զաշակերտակիցսն իմ՝ զՅակոբ, զՍիմէոն, զԱբրահամն, զԱստուածատուրն, զԱւետիք։ Նայ և զմարմնօոր ծնօղսն իմ զՍանփանոս, և զմայրն ի[մ] Հռիփսիմէ, և զայլ ամենայն արեան մերձաւորսն իմ։

255 բ Այլ և զառաջնորդ սուրբ ուխտիս զտէր Քրիստոսատուր հայրապետն, որ ամենայն արդեամ[բ]ք է մեզ երախտօոր, ես առօել ի պատճառ գրոցս՝ հանապազ մոմ տալով և լոյս՝ վասն դրելոյ սուրբ գրոցս, Քրիստոս աստուած զիւր հոգին լուսօորէ. ամէն։

Այլ և զկոկող նիւթիս զԿարապետ կրօնաւոր և զՄկրտիչն յիշեցէք առ Քրիստոս, և զամենայն երախտաւորսն մեր՝ զառաջինսն և զմիջին և զվերջինսն։

Եւ Քրիստոս աստուածն իմ, որ առատն է ի տուրս բարեաց ձեզ՝ յիշողացդ և մեզ՝ յիշեցելոցս, առհասարակ, ողորմեսցի, ամէն, ամէն և եղիցի։

Բ

Արդ, ես՝ Նըւաստ ծառայս աստուծոյ Մարտիրոս պիտակ անուն եպիսկոպոս, եդի զսուրբ գիրքս ղայս, և զարծաթի սկիհն, և զիմ ոսկած աւետարանն, և զշուրջառն, և ղբաղպաներն ի յիշատակ ինձ և ծնողաց իմոց՝ ի գերեզման և ի դամբարանի սուրբ Լուսաւորչին։ Եւ ոչ ոք ունի իշխանութիւն հանել ի դրանէ սորա, ոչ վարդապետ, և ոչ եպիսկոպոս, և ո՛չ ոք ի քրիստոնէից, ոչ յիմոց և ոչ յաւտարաց, ոչ ազգական և ոչ բարեկամ, ո՛չ ի ծանաւթից և ոչ յանծանաւթից ծախել և կամ գրաւել...։*

718

ՑԻՍՈՒՍ ՈՐԴԻ ՆԵՐՍԻՍԻ ՇՆՈՐՀԱԼՒՈՅ

Երևան 5297

Գրիչ՝ Թադէոս
վայր՝ Երուսաղէմ

197 բ ... Գրեցաւ գիրքս, որ կոչի Ցիսուս Որդի ի Թուականութեանս Հայոց ՊՂԸ. (1449), ի սուրբ քաղաքս Երուսաղէմ, ընդ հովանեաւ սրբոյն Ցակոբայ որդոյ Զեբեդեա, ձեռամբ բազմամեղ գրողկանս Թադէոսիս, ի խնդրոյ պատուական և կուսակրաւն քահանային Յոհանէսին։

Արդ, աղաչեմք զամենեսեան, որք հանդիպիք սմայ կամ աւգտիք ի սմանէ, կամ գաղափար առնոյք՝ յիշեսջիք ի Քրիստոս զստա-
198 ա ցաւղ ‖ տառիս՝ զսրբասէր քահանայն զՅոհանէս, և զծնողսն իւր, և զամենայն արեան մերձաւորս իւր՝ զկենդանիս և զհանգուցեալսն ի Քրիստոս, որ ստացաւ զսա ի վայելումն անձին իւրոյ և յիշատակ հոգւոյ իւրոյ, և ծնողաց իւրոց, և համաւրէն զարմից՝ յետ աստի փոխելոյն։ Ընդ նմին և զեղկելիս՝ զՅովանէսս, որ զգրկունքս ծաղկեցի, նաև զվերոյգրեալսն՝ հանդերձ ծնողաւքն իւրեանց, և որ յիշէքդ՝ և դուք յիշեսջիք ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս, ամէն։

---

* Ձեռագրի 14 բ էջի վրա՝ մեծ հմտությամբ ու ճաշակով նկարված է աշխատության հեղինակ Գրիգոր Տաթևացին կենտրոնում՝ մեծ դիրքով (տես էջ 102, նկ. 6), շրջապատված իր 15 աշակերտներով։ Աշակերտների մեջ կան երիտասարդ անձինք, ինչպես և հասակավոր ու ծերունի մարդիկ։ Դրանք, հավատացած ենք, իրական անձանց դիմանկարներ են, ինչ վերաբերում է Գրիգոր Տաթևացու դիմանկարին, ապա՝ տարակույս չի կարող լինել նրա հավաստիության մասին։ Այդ դիմանկարը գտնվում է նաև Գետական Մատենադարանի երկու այլ ձեռագրերում՝ նույնությամբ։ Սույն ձեռագիրն ընդօրինակված է 1449 թվականին, այսինքն՝ Գր. Տաթևացու մահվանից 39 տարի հետո։ Պետք է ենթադրել, սակայն, որ նկարը կամ ընդօրինակված է ավելի հնագույն (Տաթևացու կենդանության օրոք արված) բնագրից, և կամ գրված է ձեռագրի մեջ՝ այլ ձեռագրից։ Վերջինս հնարավոր է, որովհետև նկարի թերթը մագաղաթյա է, երբ ձեռագիրն ամբողջապես թուղթ է, և իր չափերով այդ մագաղաթե թերթը՝ փոքր է ձեռագրի թերթերից։

719

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

Երևան 3179

Գրիչ՝ Յոհաննէս

132 բ ... *Արդ, գրեցաւ գիրքս կանոնաց սրբոց հարց և սակաւ ոտանաւորքս և սակաւ Բարուախաւսս առ ոտս սրբոյն Մինասայ արագայհասին, ձեռամբ* Յոհաննէս *արեղի, ի վայելումն սարկաւագատար* Յովաննէսին, *յիշատակ իւր և ծնողաց իւրոց՝ հաւրն իւրոյ պարոն* Մաղաքիային *և մաւրն՝* Տովլաթ-խաթունին:

Արդ, աղաչեմ, որք հանդիպիք ի սմա ընթեռնելով կամ աւրինակելով, յիշեսջիք զվերոյասացեալսն՝ զՅովանէսն *և զծնօղսն իւր, և որք յիշէք՝ յիշեալ լիջիք ի տէր։*

Գրեցաւ ի թվ. ՊՂԸ. (1449), և ապրիլի Գ. (3)-ն։

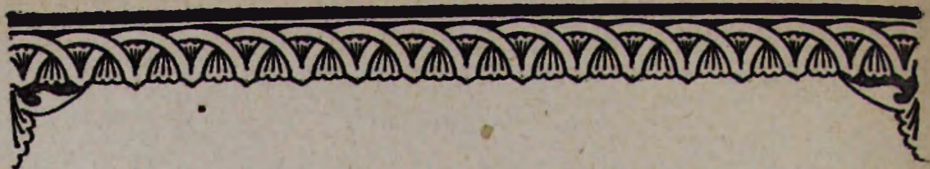
720

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

ՄՑՎ 122 (323), հտ. Ա., սյուն. 537

Նուիրատու՝ Յոհանէս

2 ա *Ես* Յոհանէս *երէցս՝* Սարգիս *երիցու որդիս՝ պարգևեցի զսուրբ աւետարանս* Մարաիրոս *երիցու, մեզ յիշատակ՝ և զարմից մերոց։ Նա չունի իշխանութիւն որ ծախէ. քանի կենդանի կենայ՝ նա բռնէ, և յորժամ իւր վախճանն հասնի՝ նա մեզ յիշատակ դնէ։ Ի թվիս Հայոց ՊՂԸ. (1449), հոկտեմբեր ԺԴ. (14).*

721

Ա Ւ Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երևան 5355

Գրիչ՝ Յովանէս.
վայր՝ Ցիպնա վանք

ա

275 ա *...Ի խնդիր ելեալ լուսափայլ մարգարտիս առաքինասէր և բարեմիտ միայնակեացն* Կարապետ, *և փափագանաւք ետ գրել զսուրբ աւետարանս...։*

Արդ, աղաչեմք զամենեսեան, որք հանդիպիք այսմ աստուածաքնար աւետարանիս ընթերցմամբ կամ գաղափարիւ՝ աստուած-ողորմի անյապաղ արձակել Կարապետին, *և ծնաւղաց նորին* Թումին *և* Մարեմին, *և զաւակաց նոցին* Ազըզին, Ներսեսին, Սառ[այ]ին, Անն[այ]ին, *և զաւակաց նոցին* Ներսէս *սարկաւագին,* Վարդանին, Սարգիսի[ն]։

Գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի թուաբերութեանս հայկազնեան սեռիս ՊՂԹ. (1450), ի վանս Ցիպնա՝ *Դաստակ կոչեցելոյ, ընդ հովանեաւ սուրբ Ստեփաննոս կաթուղիկէիս, և Վասիլ թագաւորի սուրբ նշանիս, և սուրբ վարդապետաց գերեզմանիս, որ աստ կան հանգուցեալ, ի խանութիւն* Թաւրէզ *քաղաքին* Ջհանշա *խաղաղարար պարոնի, և ի կաթողիկոսութեան տեառն* Գրիգորի Վաղարշապատ *քաղաքի սուրբ* էջմիածնի, *աւարտեցաւ ձեռամբ ամենամեղ գրչի* Յովանէս *սուտ կրաւնաւորի։ Այլ և աղաչեմք զձեզ յիշել ի սուրբ յաղաւթս ձեր զմիաբանք վանացս՝ զառաքինասէր հայրապետն մեր զտէր* Մինաս *եպիսկոպոսն, զ*Յոհաննէս *աբեղայն, և զ*Մանուէլ, *և զ*Առաքէլ, *և զ*Յակոբ *քահանայ, որ են ժիր մշակ ի դրունս սուրբ եկեղեցոյս...։*

բ

Ծաղկող և կազմող՝ Թումայ Մինասենց

10 բ *Ի ՊՁԹ. (1440) թվականին* Ջըհանշա *ամիրզէն ի* Վրացտուն *մտաւ, և շատ աւեր արար, և զեկեղեցիքն քակեց, և քան զԺԲՌ. (12000) աւելի ի Հայոցս՝ զորս եսպան և զորս գերի վարեաց։ Եւ ի Պ. և ի ՂԵ. (1446) թիւն* զԲաղդատ *էառ։*

11 ա *Ի Պ. և ՂԹ. (1450) թվականին էառ* Ջըհանշա *ամիրզէն* զԵզընկէն, *և անթիւ քրիստոնէից կանայք և մանկունք գերի կալաւ։ Եւ յիննհարիւր (1451) թիւն՝* զՂըլաթայ *երկիրն և* զԲաղիշուն *արար գերի և գետին։ Վայ Ռ. (1000) բերան, որ զայս խըղճերս տեսաք. աչաւք մերովք ի ժամանակիս մերում։*

12 բ Զմեղուցեալ գծող ցանկիս և կազմող սուրբ աւետարանիս՝ զՄինասեՑց Թումայս յիշեցէք ի Քրիստոս, և աստուած-ողորմի ասացէք ինձ և ծնաւղացն իմոց, և ձեզ ողորմի Քրիստոս։*

722

ԺԱՄՈՑ

«Թորոս Աղբար», Ա, էջ 223—225**

Ա

Վաճառող՝ Մկրտիչ
վայր՝ Տիւրիկ

...Արդ, ես Մկրտիչ քահանայս, ուխտ եդեալ էի գնալ յԵրուսաղէմ. և ի զբաղմանէս և ի ծուլութենէս ոչ շտապեցայ։ Եւ յազդմանէ չարին եկաւ Նուր-Ալւանղն ի վերայ Արճիշոյ և Թալանեց զամենեսեանըս։ Եւ մեր չհանդիպեալ ուխտին՝ առաք զգիրքս և բերաք ի Տիւրիկս, և տուաք ի Ղազար երէցն. և նա ետ մեզ Ծ. (50) ֆլօրի, և մեք տարաք յԵրուսաղէմ։

Բ

Գնող՝ Ղազար
վայր՝ Տիւրիկ

Արդ, ես՝ Ղազար երէցս և որդին իմ Յովանէսս քահանայ գնեցաք զգիրքս ի Միրտիչ աբեղայէս Ծ. (50) ֆլօրի, յիշատակ մեր և ծնաւղաց մերոց։

Արդ՝ ես Ղազար երէցս ուխտ եդեալ էի գնալ յԵրուսաղէմ, և ի ժամանակիս դառնութենէն ի վերայ ազգիս քրիստոնէից, զոր ելեալ Ճիհանշան սուլթանն ի Թաղթէն Թաւրիզոյ, և եկաւ ի վերայ Եզընկոյ քաղաքին, և էառ զԵզընկայն, և բազում նեղութիւնք էած ի վերայ ազգի քրիստոնէից. և Խութլուպակ պարոնն ոչ հնազանդեցաւ Ճիհանշին, զոր հրաման ետ Ճիհանշան զաւրաց և զաւրավարաց իւրոց, զոր գնացեալ առին աւար բազում և գերի բազում. և ով կարէ պատմել զխեղճ և զաղիողորմն քրիստոնէից ազգիս։ Եւ դարձեալ անտի, և

---

* Այս հիշատակագրությունները Թովմա Մինասենցը Թողել է նշված էջերի խորաններից ներքև։ Ուշագրավ է, որ այսքան ավերածություններ գործող բռնակալ Ջհանշահը գլխավոր հիշատակարանում կոչվում է «խաղաղարար պարոն»։

** Ձեռագիրն ընդօրինակված է 1441 Թվականին, Հովաննէս գրչի կողմից, Արճեշում (տես 1441-ի Թվաշարքում)։ Ստացող (աղա և վաճառող) Մկրտիչի ու գնող Ղազարի հիշատակարաններն անԹվական են, սակայն, անտարակույս, նրանք գրվել են 1450 Թվականին։ Բ. հիշատակարանում նկարագրված քաղաքական անցուդարձերը (Երզնկայի գրավումը Ջհանշահի կողմից և այլն), ինչպես պարզվում է Թովմա Մինասենցի հիշատակագրությունից (տես նախորդ հիշատակարանը) և Դաւիթ Խարբերդցու 1453 Թվականին գրած ընդարձակ հիշատակարանից՝ տեղի են ունեցել 1450 Թվականին (վերջինս հրապարակելու ենք «ԺԵ. դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ» ժողովածուի Բ. հատորում)։

չուեալ ի Կամախ, և առին աւար և գերի բազում. և զխեղճ և ողորմն, զոր եղաւ ի վերայ քրիստոնէից, զոր հրաման տեառն կատարեցաւ, թէ՝ Մի լինիցի փախուստն ձեր ի ձմերայնի և մի յաւուր շաբաթու. այս ի Կամախ *կատարեցաւ: Եւ իմ տեսեալ զդառնութիւն ժամանակիս և զծերութիւն անձինս, և իմ յուսահատեալ յաստուած ապաւինեցայ, թէ այց արասցէ աստուած փափաքանաց իմոց: Եւ ողորմածն և մարդասէրն աստուած ողորմեցաւ, և այլ դուռն ողորմութեան եբաց ինձ, զոր եկաւ գիրքս այս ի յ*Արճիշոյ *և եհաս առ մեզ. և մեք տեսեալ զգիրս և զթուղթ և զվայելչութիւն ծաղկի սորա. և մեր լցեալ փափաք սրտի՝ առաք զգիրքս ի վայելչութիւն իմոյ անձին և իմ որդւոյ.* Յովաննէս *քահանային:*

723

ՔԱՐՈԶԳԻՐՔ ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՑՒՈՅ

Երևան 5223

Գրիչ՝ Մարտիրոս
վայր՝ Թորդանայ վանք

133 բ *Աւաղ հանդիպմանս և ահագին աղետիս, որ դիպեցաւ գօտիս և շրջակա բոլորիս, զի ծածկեցին զօրք Իսմաելին և յանխնա թալանեցին՝ զոմանս սպանին և գ[ե]րեցին. ուստեք չեղև մեզ օգնութիւն, վերուստ խնդրեմք զայցելութիւն:*

ՊՂԹ. (1450) ամի գրեցաւ, Թորթանայ *վանքս, առ դամբարանի հօրս լուսոյ և որդոց և թոռանց նորա, ձեռամբ մեղսամներկ ոգւոյ և անարժան* Մարտիրոս *եպիսկոպոսի:**

724

ՃԱՇՈՑ

Փիրղ. Նոտ., էջ 163—164, Բաղէշ, Ամրդօլու վանք

Գրիչ՝ Յովանէս
վայր՝ Խլաթ

... Զոր տեսեալ զայսպիսի գանձս աստուածային և պայծառ լուսով պատուական և երջանիկ պարոն Ամիր-Դօլն, *ցանկացաւ այսմ աստուածային փարթամ գանձուցս, և ջերմեռանդ սիրով հոգւոյն և մեծ փափագմամբ ստացաւ զսա յիշատակ հոգւոյ իւրոյ և ծնողաց*

---

* Ձեռագրի ընդօրինակությունը կատարվել է տարբեր վայրերում և, տևելով 13 տարի, ավարտվել է 1463 թվականին: Գրիչ Մարտիրոսը շատ քարոզներից հետո թողել է սեղմ հիշատակագրություններ, ուր հայտնում է տվյալ քարոզի. ընդօրինակության տարեթիվը, երբեմն նաև՝ վայրը: Ահա այդ հիշատակագրությունների մի մասը՝

«Զմեղաւոր ԾԲՏԾԼՏԶՎ (եղբայրագիր ծածկագրով կարդացվում է «Մարտիրոս») յիշեցէք ի Քրիստոս, գր[եցաւ ի] ՋԹ. (1460)» (էջ 61 ա):

«ՋԹ. (1460 թ.) գր[եցաւ] այս Բ. (2) քարոզս» (էջ 145 բ),

«ՋԹ. (1400 թ.) գր[եցաւ], ի Պուրսա» (էջ 16 բ):

իւրոց՝ Հասանին և Թաւրէզ-Մէլիքին, և եղբարց իւրոց պարոն Թանդնին, պարոն Ապտուլ-Քարամին, պարոն Կարապետին, պարոն Մկրտչին, և քըւերցն Շիրին-խաթունին, Շատուն, Արմէլիքին, և զամենայն ազգատոհմ նորա՝ զկենդանիս և զհանգուցեալսն։ [Ցիշեցէք] զստացող սուրբ գրոյս զպարոն Դօլն, և զկենակիցն իւր զՄլքան-խաթուն, և զիւր ծնողքն զԱստուածատուրն և զՍաղդաք-Մէլիքն։ Ջանիմաստ և զանպիտան գրչակս՝ զՅովանէս սուտանուն քահանայ, և զծնողսն իմ զԿարապետ քահանայն և զԹաղայ-Մէլիքն, և զեղբարքն իմ զԱստուածատուր քահանայ, և զամենայն արեան մերձաւորս իմ...։ Կատարեցի կարողութեամբն աստուծոյ զսուրբ դիրքս ի թուականիս Հայոց ՊՂԹ. (1450)։ Այլ և գրեցաւ ի քաղաքս Խլաթ, ընդ հովանեաւ ԺԱ. (11) խորանացս, և սուրբ Գէորգ զօրավարին, զի ետ գրել զսա Ամիր-Դօլն յիշատակ իւրն և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց։ Եւ ետ զսա ի դուռն սուրբ Ցովհաննիսին, ձեռամբ և վկայութեամբ Սարգիս վարդապետին, և սրբակրօն կրօնաւորացն՝ տէր Աստուածատրուն, տէր Մկրտչին, տէր Խոսրովին, տէր Ստէփաննոսին, տէր Յովանիսին, միւս տէր Ստեփանոսին, տէր Ներսէսին...։

[Ցիշեցէք] զպարոն Ամիր-Դօլն, զպարոն Թանդինն... և զծնողքն իւրեանց՝ զԱմիր-Հասանն և զԹավրէզ-Մէլիքն, և զմեծ պապն զՍուլէմանշէն, և զՇար-Մէլիքն, և զհօրեղբայրն իւր զԱմիր-Ալին, և զորդիքն՝ զՍուլտանշէն և զՍուլէմանշէն, զՅովաննէս, և զՇանրիարն, և զպարոն զԻլալն...։

725

ԱՌԵՏԱՐԱՆ

ԱՑԹ, էջ 05—07, Թաւրիզ, Լիլաւա, ս. Սարգիս եկեղեցի

Գրիչ՝ Յովանէս
վայր՝ Արճէշ

...Ամէնաւրհնեալն և հոգիացեալն ի գործս ամենայն առաքինութեանց Վարդան գրակալն <և> ստացաւ զանառիկ մեծութիւնս զփարթամ հարստութիւնս ի յիշատակութիւն հոգւոյ իւրոյ և բարեպաշտ ծնաւղացն իւրոց՝ հաւրն Աւետիսին և մաւրն Տալիթին, և եղբարցն Քանանայապետին, Յոնանիսին, Ղազարին և Տուրութին, և հաւրեղբօրն Հէրապետին, և զաւակաց նորին, և պապուն իւրոյ՝ Ներսէս բարի քահանային, և որդոյն Անդրիաս քահանային, և մաւրքըւերցն Երանուհոյն և Խաթունին, և հօրքըւերն Եպրաքսին, և Գոհարտիկնին, և այլ ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց՝ կենդանեաց և հանգուցելոց։ Արդ, որք վայելէք յամէնառատ սեղանոյս՝ լիակատար սըր-

«Ի դուռն Եանարտաշ սուրբ Նշանիս գրեալ եղև Ջ. (1451) ամին» (էջ 181 ա)։

«Գրեցաւ թվ. ՋԹ. (1460), մայիս Ժ. (16), և աւարտեցաւ ի ԺԱ. (11) տարին» (էջ 200 ա)։

«Նախագիրս ի սուրբ քաղաքս Երուսաղէմ գր[եցաւ], ի ՋԺԱ. (1462)» (էջ 200 բ)։

«Այս Գ. (3) քարոզս... ՋԲ. (1463) գրեցաւ, յօրինակէ Վարագեցի Յովանէս արեղայէ և աշակերտէ, Քրիստոս լուսաւորէ զիւր հոգի և զձերն, ամէն» (էջ 204 ա) և այլն։

տիւ աստուած-ողորմի ասացէք Վարդանին և իւրոցն ամենայնի, ամէն։

Եւ արդ, ես՝ յետինս ի կարգաւորաց և անպիտան և անարժանս ի մանկունս եկեղեցւոյ և անիմաստս ի գիրս գրչութեան Յովանէս սուտանուն քահանայ շնորհիւ տեառն սկըսայ և ողորմութեամբ նորին կատարեցի զսուրբ աւետարանս ի Թուականիս Հայոց Մեծաց ՊՂԹ. (1450) ամին, յԱրճէշ քաղաքի, ընդ հովանեաւ և ի դուռն սուրբ տաճարիս Գէորգեայ ղաւրավարիս, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի աստուածադիր կաթողիկոսի մեծ աթոռոյս աստուածաշէն Կաթուղիկեի սուրբ էջմիածնի Վաղարշապատու, զոր տէր աստուած հաստատուն և անփորձ պահեսցէ զնա յաթոռ իւր ի պարծանս և ի մխիթարութիւն յետնեալ և նուաղեալ ազգիս, ամէն։

Արդ, որք ճաշակէք յաստուածային բուրաստանէս և յամենալի սեղանոյս՝ լի սրտիւ և առատ բերանով աստուած-ողորմի ասացէք վարպետ Վարդանին և քւերն իւրոյ Քարամ-խաթունին, ամէն։ Եւ ինձ անարժան գրիչ Յովանէս քահանայի, և երախտաւոր ուսուցչին իմոյ Թումա աշխարհալոյս վարդապետի՝ հետևողի առ Քրիստոս, և մարմնաւոր ծնաւղաց իմոց՝ Մանկասարին և Փաշային՝ գնացելոցն ի Քրիստոս։

Բայց խոշ[որ]ութեան գըրիս անմեղադիր լինել աղաչեմ, զի կար մեր այս է, և զի սիրտս խոցեալ է ի սատանայէ, և զի կենդանոյն մեռեալ եմ, և աչքս ի բաղում արտասուաց կուրացեալ է, զի իմ սիրական որդիքն Սանակն և Մեսրոպն զիս սևեցին։

726

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

ՔՑԲ 6, էջ 5

Գրիչ՝ Յոհաննէս
վայր՝ Հարճոց

...Եւ արդ ես՝ ունայնս ի բարեաց գործոց, սուտանուն գրչակս Յոհաննէս... գրեցի զսա՝ զսուրբ աւետարանս ի գեւղս, որ կոչի Հարճոց, ընդ հովանեաւ սուրբ Քրիստափորի և Աւաք սուրբ Խաչի։

...Եւ արդ, ես Կիրակոս եպիսկոպոս... ետու գրել սուրբ աւետարանս յիշատակ հոգոյ իմոյ և ծնօղացն իմ, ամէն, եղիցի. եղիցի։

Արդ, գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի Թուականիս Հայոց ՊՂԹ. (1450), ի դառն և ի նեղ ժամանակիս, ի հայրապետութեան Հայոց տէր Գրիգորի, ի ղանութիւն Թավրիզոյ Ջհանշի...:*

* Հիշատակարանը հրատարակված է նաև «Բյուզանդիոն»-ի 1888 թ. համարում, էջ 101։ Այնտեղ հայտնված է նաև, որ ձեռագրի ծաղկողի անունն է Մկրտիչ։

727

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Փիրզ. Նոտ., էջ 165, Մշոյ ս. Մարինանէ եկեղեցի

Վայր՝ Բաղէշ

...Եւ գաի ստոյգ և ընտիր օրինակ, զոր դրեալն էր Յովանէս Աղէթրցի *ի* Թորոս *փիլիսոփայէ՝ ի* Դրազարկն, *և յուղարկեալ հռչակաւոր ուխտին Առաքելոցն* Տարօնոյ, *որ կոչի Ղազարու վանք։ Եւ իմ առեալ դրեցի... ձեռօքս, ի թվականիս Հայոց ՊՂԹ. (1450), ի քաղաքս* Բաղէշ, *ընդ հովանեաւ սուրբ Սարգսի...։*

728

ՃԱՇՈՑ

Երևան 936

Հետ. ստացող՝ Վէգեն

232 բ *Ջվերջին ստացողիս այս սուրբ գրոցս, որ է Ճաշագիրք զհայրս* Վէգեն, *և բարէպաշտ և աստուածայսէր զկինն իւր* Մրվարթն, *և զորդին իւր՝ զ*Ամիր-Մէմէն, *և զ*Յովանէս *սարկաւագն, և զ*Հայրապետն, *և զվանիզն հայր զ*Հայրա/պետն՝ *քահանայ փառաւոր և պատուելի, և զայլն ամենայն արեան մերձաւորքն՝ լի սրտիւ աստուած-ողորմի ասացէք և մեղաց թողութիւն խնդրեցէք ի յաստուծոյ,* Վէգենին *և կողակցին* Մրվարթին *յիշեցէք ի Քրիստոս աստուած մեր։ Գիրքս տվի սուրբ Աստուածածնին դուռն յիշատակ հոգոյ իմոյ և այլ ամենայն արեան մերձաւորացն, թվականիս ՊՂԹ. (1450)։*

729

ԺԱՄԱԳԻՐՔ

Բրիտ. Թնգ. Add. *16,408, կԹ. 61, էջ 159*

Գնող՝ Թադէոս Շաճապունեցի
վայր՝ Կաֆայ

406 ա *Յամի տեառն ՌՆԾ. (1450) վերջի ստացող Բրէվիաբիս ես՝* ֆր. Թադէոսս Շաճապունեցի *եկի ի* Կաֆայս՝ *ի սուրբ* Նիկօլ *վանքս և գնեցի ըզգիրքս զայս ի լադինացոց, ի հալալ արդեանց իմոց, և ետու զսա վերստին կազմել և զպակասն լնուլ, ի վայելումն անձին իմոյ և յիշատակ ինձ և ծնողաց իմոց, և որք հանդիպիք ի սմայ՝ յիշեսջիք յաղօթս ձեր զիս՝ զ*ֆր. Թադէոսս, *և դուք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ աստուծոյ մերոյ, ամէն։*

730

ԺՈՂՈՎԱԾՈՅ ԱՌԱԿԱՑ ԵՒ ՔԱՐՈԶԻՑ

Երևան 2226

Գրիչ՝ Մակար Կիլիկեցի՞

250 ա *Այս քարոզներս ասացեալ է ի* Ղուկաս Կեղեցի *սուրբ վարգա-*

պետէ՝ դիւրալուր հեշտիմաց ըստ աշխարհականաց ճանապարհաւ։ Եւ յառաջն եդաւ գեղեցիկ պատմութիւնք անծանօթք վասն օրինակի, ի հնոց որրոց վարդապետաց ասացեալ և գաղափարաւ առ մեզ հասեալ։

Գրեցաք ի վայելումն մեծի րաբունապետին տեառն Սարգսի վարդապետին Մեծոփեցւոյ՝ աշակերտին Գրիգորի Տաթևացւոյն: Գրեցաւ ձեռամբ Րակամ (=Մակար*) գրչիս էլիկեցւոյ,** թվ. ՐՃՂԹ. (1450),***

731

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԵՐԳՈՑ ԵՐԳՈՑՆ, ԳՐԻԳՈՐԻ ՆԻՒՍԱՑԻՈՑ

Երևան 2514

Նուիրատու՝ Յովսէփ

170 բ Ես Յովսէփ աբեղայս բաշխեցի զայս սուրբ գիրքս իմ հոգևոր եղբաւրն Սուքիաս կրաւնաւորին ի յիշատակել զիս և զծնաւղսն իմ ի ժամ ընթերցման խրատու սուրբ հաւրն Նւսգրիոսի, աւգտելով ի սմանէ՝ ի յերգ երգոցն Սօղօմոնի, աստուած ո[ղո]րմի աս[աս]ցէ մեզ և ինքն յիշեալ եղիցի ի Քրիստոսէ՝ հանդ[երձ] եղբաւրն Դաւիթ կրաւնաւորիւ, և ամենայն ազգականաւք և ծնաւղիւք, ամէն։

Ի թվ. ՊՂԹ. (1450)։

732

ՄԱՇՏՈՑ

Մ. Աթոռ 31, «Էջմիածին», 1950 թ., նոյեմբեր—դեկտեմբեր, էջ 85

Գրիչ՝ Կարապետ

ա

211 բ ...Գրեցաւ սուրբ տառս աստուածային՝ յորջորջեալ ցուցակ արարուած սուրբ հաւրն Մաշդոցի, ի թուականիս Հայոց ՊՂԹ. (1450), ձեռամբ յոգնամեղ և անարժան և պարտաւոր գրչի՝ սուտանուն Կարապետ աբեղայի, չարեաւք լցեալ եմ յաշխարհի։

բ

101 բ– Ո՛հ, ոհ, զայս ոչինչ տունս, զինչ յերգէն կու անկանի՝ թոի ի
102 ա գիրս և ապականէ։

գ

144 բ Զեղկելիս և զանարժան գրիչս յիշեցէք և զպատուական կին զՔիչի-Խաթունն՝ զստացող գրոցս աղաչեմ յիշել ի Քրիստոս. և ինքն՝ ամենատատն աստուած ձեզ ողորմեսցի՝ կարդացողաց և լսողացդ յիւր միւսանգամ գալստեանն, ամէն, ամէն, եղիցի։

---

* Պետք է կարդալ աջից ձախ։

** Թերևս եղած պետք է լինի «Կիլիկեցւոյ»։

*** Հիշատակարանը գրված է, անտարակույս, Ղուկաս Նեկեցի վարդապետից (սա 1857 թ. գրեց իր չափածո տաղերը) հետո: Երկրորդ պարբերությունը ընդօրինակված է այն ձեռագրից, որի մասին ընդօրինակողն ասում է՝ «գաղափարաւ առ մեզ հասեալ»։

ԼՐԱՑՈՒՄ

Սույն ժողովածուի բնագրային բաժինն արդեն հրատարակված էր, երբ մենք հնարավորություն ունեցանք լինելու Լենինգրադում և ծանոթանալու ՍՍՌՄ Գիտությունների ակադեմիայի Արևելագիտության ինստիտուտի Արևելյան ձեռագրերի սեկտորի 316 հայերեն ձեռագրերի, ինչպես նաև Մ. Ե. Սալտիկով-Շչեդրինի անվան հանրային գրադարանի Ձեռագրական բաժնի հայերեն 96 ձեռագրերի հետ։ Վերոհիշյալ ձեռագրերից 7-ը ունեին ԺԵ. դարի առաջին կեսի ընթացքում շարադրված հիշատակարաններ, որոնք մեջ են բերվում ստորև, որպես լրացում սույն ժողովածուի բնագրային բաժնի։

Վերջերս Մատենադարանը ձեռք բերեց Զմմառի (Բեյրութի մոտ) վանքի հայերեն 154 ձեռագրերի անտիպ ցուցակի լուսանկար պատճենը։ Այդ ձեռագրերից 4-ը ունեն ԺԵ. դարի առաջին կեսի հիշատակարաններ, որոնք ևս մեջ են բերվում ստորև։

Վերոհիշյալ հիշատակարանները նույնպես շարադասել ենք ժամանակագրական կարգով, տալով նրանց հերթական համարներ (№№ 733—744)։

733

ԱՍՈՐԱ-ՀՌՈՄԷԱԿԱՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔ ԵՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ ՄԽԻԹԱՐԱՅ ԳՈՇԻ

Լենինգրադ, Հանր. գրադարան. Арм. н. с. 39

Գրիչ՝ Թումա

ա

Թվ. ՊԾԳ. (1404) գրեցաւ գիրս դատաստանի ձեռամբ մեղապարտ-գրչի Թումաի *բանի խնդրողի, ընդ հովանեաւ Սուրբ Աստուածածնի և Գէորգեա ղաւր[ավար]ի, ով ոք որ ընթեռնու յիշէ ի մաքրափայլ յաղօթս իւր զհոգևոր հայրն մեր զէլէքսաճ կր[օնաւոր] և զծնաւղսն մեր, և դուք յիշեալ լիջիք յառատ ողորմութիւնն աստուծոյ...։*

բ

*Զխնդրողս բանի զ*Թումայ *յաղօթս յիշեա։*

734

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

Քեշիշյան, Ցուց. Զմմառի 121

Գրիչ՝ Յովհանճէս։

86 բ *Արդ, յերես անկեալ պաղատիմ ի [ման]կանցդ եկեղեցոյ, որք հանդիպիք այսմ կտակիս | | | քերականիս ա | | | թեան խրատիս, յիշեսջիք ի բարին Քրիստոս զա | | | արեգակն, զքրիստոսածաւալ աղբիւրն, զհոգևոր հայրն մեր և զծնաւղ՝ զմեծ րաբունապետս* Գրիգորիոս *զորդի* Տերին, *որ [պարգև"] ողորմութեան շնորհեալ մեզ՝ մեղուցեալ անձին՝ պիտակ անուն վարդապետի | | |, ի մեծ թվականին Հայոց ՊԾԹ. (1410)... ըստ արժանաւորութեան իմոյ, այլ ըստ անխարդախ սիրոյն և հայրական | | | թեանցն, զոր ունի առ մեզ։ Եւ [դուք յի]շեալ լիջիք ի Քրիստոսէ մերոյ։*

735

ՃԱՇՈՑ

Բեշիկչյան, Ցուց. Ջմմառի 2

Գրիչ՝ Յովսէփ

ա

462 բ ... Աւարտեցաւ քառահիւն և առաքելախօս մարգարէաշէն հոգիաբուխ այս տառ ձեռամբ յոգնամեղ և անարժան գրչի Յովսէփ անուն կրաւնաւորի, ի խնդրոյ սրբասէր և սրբահոգի Կարապետի և Ստեփաննոսի, ի Թվ. ՊԿԳ. (1414) ի հայկազան սեռիս տումարի, ի հայրապետութեան տեառն Յակոբայ, ի թագաւորութեան Հայոց ազգիս, որ այլ չերևին, ի դառն և ի նեղ ժամանակիս, որ հարկապահանջութեամբ զհայք տապալեցին և մեք կանք հալած[ական | | |

բ

41 ա Եղբա՛յր, անմեղադիր լեր, զի օրինակն այնց էր, յայլ տեղ գիտ և կարդայ։

գ

242 ա Ո՛, աղաչեմ անմեղադիր լերուք խոշորութեան, զի ցամաք կորեկ հաց կերայ և գրեցի, անմեղադիր [լերուք]։

դ

245 ա Ո՛վ եղբայր իմ հոգևոր Կարապետ, անմեղադիր լեր, զի ճանչերն ուտէին զաչս։

ե

248 բ Աւրն պահք էր և հացն ցամաք կորեկ, աղաչեմ անմեղադիր լեր։

զ

254 ա Ո՛, զխոշոր թուխթս, որ զիս ի յաջ իղն երեր, ու ճանճերս։

է

270 ա Ո՛, զայս խոշոր թուխթս, որ ձանձրացոյց զիս, և ճանճերս։

ը

271 ա Ձէրէց մի յայսմ ամի ուրացաւ զաստուած և անուանեաց զինքն զանթարի։

թ

279 ա Պահք էր և կորեկ հաց կերայ ցամաք։

ժ

286 ա Ո՛, ծարաւեցայ և ոչ կայր ջուր խմելոյ։

ժա

358 ա Ո՛հ, շոգ էր և ճանճերն չեն ի տալ դադար։*

* Նման մանր հիշատակագրություններ կան նաև ձեռագրի այլ էջերում։

736

ՔԱՂՈՒԱԾՈՅ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻՆ ՄԱՏԹԷՈՍԻ, ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՑՒՈՅ

Բեշիշյան, Ցուց. Զմմառի 50

Գրիչ՝ Յովաննէս
վայր՝ Տաթև

391 բ *... Արդ, գրեցաւ սուրբ և գերամբարձ աւետարանի քաղուածոյս ի լուսաւոր բանից Մատթէոս գլխոյ, հարմարեալ և աշխատասիրեալ* Գրիգորի *արի վարդապետի, ի սուրբ և ի դերահռչակ ուխտս և յականաւոր աթոռս* Եւստաթէի *սուրբ առաքելոյս, ընդ հովանեաւ սուրբ Նշանիս աստուածածնիս և սուրբ Լուսաւորչիս և այլ բազմահանգէս սրբոցս աստ գումարելոց, ի տեղապահութիւն աթոռոյս վարժապետին* Մխիթար *վարդապետի, և իշխանութեան տեղոյս մեծատոհմի* Բէշքէնի, *հարազատով* Շահիւ *("), ձեռամբ ապիկար և թարմատար գրչի* Յովաննէս *վարդապետի, և ղստացող գրոցս* զՄարգարէ *աբեղայ, որ ստացաւ յիշատակ իւր և ծնողաց իւրոց, ի թվիս Հայոց ՊԿԴ. (1415), ի դառն և ի յետին ժամանակի, յորում նեղինք ժողովք ըստ առաքելոյ բանի, խաղաղութիւն տարաբձեալ և սէր բազմաց ցամաքեալ և ատելութիւն ղաւրացեալ և հաւատոյ պակասեալ, և մեք տարտամքս գործովք ի յայս ժամուս պատահեալք։*

Արդ, յերեսս անկեալ աղաչեմ ղամենեսեան զհանդիպողք սմին տեսութեամբ և կարդալով կամ յաւրինակելով՝ յիշեսջիք սրտի մտօք ի լուսաբորբոք և ի հաշտարար աղօթս ձեր՝ զիս զՄարգարէ *անարժան աբեղայ, և զծնողսն իմ, և ղամենայն արեան մերձաւորսն իմ միով տէր ողորմայիւ...։*

737

ՔԱՐՈԶԳԻՐՔ ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՑՒՈՅ, ԽՄԲԱԳՐԵԱԼ Ի ՅԱԿՈԲԷ ՂՐԻՄԵՑՒՈՅ

Լենինգրադ, Արևելագիտության ինստիտուտ, ADM. A. 88

Խմբագիր՝ Յակոբ Ղրիմեցի*

Արդ, ես Յակոբ *սուտ անուամբ վարդապետս* Ղրիմեցի *եկի ի վանքս* Մեծոփու**, *առ* Թումայ *րաբունապետն, և առի զքարոզգիրքն զԲ. (2) հատորն, զոր աշխատասիրեալ էր քաջ հռետորն՝ մեծն* Գրիգոր: *Եւ մեծաւ ջանիւ ընթերցեալ իմ զտիւ և զգիշեր զՅԾ. (350) քարոզսն և ի խնդրոյ րաբունոյս* Թումայի *դարձեալ վերստին նուաստութիւնս մեր ծաղկաքաղ արարի ղսոսայ և հանի ՃՀԳ. (173) քարոզ։ Եւ է ի քարոզքս, ղի զինքն որպէս էր հանց գրեցաք և թէ ուրէք-ուրէք բան կամ բառ, որ ի յինքն իրք մի կարիք ունէր՝ զայն լուծաք և բացաք. և է որ առաւելաւ ի քարոզքն, և է որ պակասեաց, և է որ յերկուցն*

* *Արևելագիտության ինստիտուտի այս ձեռագիրը Հակոբ Ղրիմեցու ինքնագիրն է։*
** *Վանքի անունը ջնջված է։*

և կամ յերից զզօրաւոր բանսն և զգեղեցիկսն ըստ կարգի շարադասեցաք և այնպէս գեղեցկայարմար ոճիւ զքարոզսն ի գլուխ հանաք։ Եւ էր, որ ի հանդիսաւոր տօնսն, որպէս ի յաւագ ուրբաթուն և ի յարութեանն և յաստուածածնին և ի խաչին, որ ի յայլմէ վարդապետաց ասացեալ էր և չէին բանքն ըստ կարգի և ըստ պատշաճի, զայն քարոզսն ի շնորհաց հոգոյն սրբոյ և այլ քարոզք վասն խոստովանութեան և վասն մահու վարդապետաց՝ նուաստութիւնս մեր զբոլորն արտաճառեաց։ Եւ է այլ քարոզք, որ ի կիսու ըր[եա̄լ] կամ այլ առաւել և նուազ՝ շնորհօք սուրբ հոգոյն աշխատասիրեցաք և ի գլուխ հանաք զբանսն ըստ կարգի, և է որ ի մեր գրոց, և է որ ի յայլ դրոց հարկաւոր և ընտիր քարոզք՝ զայն այլ ի դիրքս մուծաք։ Եւ այնպէս արարաք զսայ ըստ տկարութեանս մերում, շնորհօք սուրբ հոգոյն, զի բովանդակն, որ ի գիրքս հաւաքեցաք. բովանդակն ըստ իւրաքանչիւր կարգի ասելի է և քարոզելի։ Եւ ոչ մուծի աստ այնպէս քարոզ, որ ասենք, թէ այս ասելի է և այս ոչ, այլ բովանդակն ասելի է և քարոզելի, զորն որ կամիս, ամէնն արդիւնաւոր է և քաղցր ի քարոզել և ի լսել։ Եւ ի սկիզբն քարոզացս Խ. (40) քարոզ ի Խառաբաստու վանքն գրեցի, ի Կարապետ վարդապետի գրոցն և սակաւ ինչ յայլ գրոց։

Եւ ամենայն ոք, որ օրինակէ զգիրքս մինչև ցայս վայր՝ զյիշատակարանս զայս գրեսցէ, զի և զմեզ աստուած-ողորմի ասելոյն վարձ լիցի։ զի վասն այն յուսոյն աշխատասիրեցաք, գիտէ տէրն իմ Յիսուս։

Արդ, որ ոք օրինակեսցէ զսայ և կամ ընթերցեալ լուսաւորեսցի ի սմանէ և յայլս լուսաւորեսցէ, յիշեսցէ ի սուրբ սրտէ զգերերջանիկ րաբունապետն և զքաջ հռետորն զմեծն Գրիգորիոս, և ղերիցս երանեալ րաբունապետն իմ և զքաջ փաղերայն զմեծն Գէորգէոս, համշիրակ մեծին Գրիգորի և կրսեր եղբայրն նորա, և զսրբասնեալ ծերունին՝ զմեծն և զհռչակելի հռետորն զՅակոբ րաբունապետն՝ զհամշիրակ և զերէց եղբայրս սոցա։ Սոքա երեք արեգակունքս համշիրակ շառաւեղեցան ի յեռամեծէն Յոհաննու Որոտնեցոյ, որ կախեալ էր ի սէրն Յիսուսի, և լուսաւորեցին զաղգս հայկազան դրենեաւք և աշակերտաւք և մեծամեծ սուրբ վարդապետաւք և րաբունապետաւք, զոր տէր աստուած Յիսուս Քրիստոս հատուսցէ վարձս ըստ վաստակոց. ամէն։

Այլ և յիշեսջիք զհեզահոգի րաբունապետքս՝ զԹումա վարդապետս, և զԿարապետ վարդապետն, և զծերունի հայրս մեր զՅովաննէս վարդապետն, որ ժողովող եղեն պանդխտութեանն մեր և ամենայն պիտոյիւք հանգուցին զմեզ և մխիթարեցին օրինակօք, թղթովք և հարկաւոր պիտոյիւք, զորս տէր աստուածն իմ Յիսուս Քրիստոս հատուսցէ ի հոգի սոցա բիւրապատկապէս, ամմէն։

Այլ և զիս զՅակոբ սոսկ անուամբ վարդապետս Դրիմեցի, զաշակերտ մեծին Գէորգի Երզնկացոյ, յերես անկեալ աղաչեմ. զհեզութիւն ձեր, ո՛վ դասք սուրբ վարդապետաց և բանասիրաց և ամենայն ընթերցողաց, որք օրինակէք և կամ ընթեռնուք և լուսաւորիք՝ յիշեցէք ի սուրբ սրտէ, աղաչեմ, ի մաքուր և յընդունելի աղօթս ձեր և աստ-

ւած ողորմի համեցէք ողորմելի գրչիս՝ Յակոբ վարդապետիս, զի վասն այժմ յուսոյ աշխատեցայ ի սայ գրելով և սրբագրելով, զի անտարակոյս լիցի օրինակողաց և ընթերցողաց։

Այլ և զբարեպաշտ ծնօղսն իմ և զաստուածասէր՝ զհայրն իմ Նորազատ և զմայրն իմ զՄելիք, և զեղբարսն իմ զԵղիսէ, և զքոյրսն իմ զԽաս-Մելիք և զԼալ-Խաթուն աղաչեմ յիշել....

Արդ, սկսեալ եղև ընտիր քարոզագիրքս ի թվիս հայի ՊԿԴ. (1415), ի Խառաբաստայ վանքն՝ ի դուռն սուրբ Աստուածածնին, բազում աշխատութեամբ և հոգեկան և մարմնական կրից փորձութեամբ, զոր յոյս ապաւինի զաղօթս ձեր ունիմ, զի ինքն աստուած քաղցրասցի ի բարերար կամաց իւրոց և զելս փորձութեան ամենայն հաւատացելոց և զմերն ի բարին աւարտեսցէ և ինքն աւրհնեալ եղիցի յաւիտեանս, ամէն։

Բայց գիրքս տկիկ երեկ, այս է պատճառն, զի ժամանակս ձմեռն էր և անճարակ էաք Դմըշխ թխթի. Թավրիզի թուղթս հաստ էր և դիրքն փոքր, իսկ որ օրինակաց ի վերայ...* ի թխթի այն պարկեշտ երեկ, զի թուխթ բարա...*

Կատարեցաւ գիրքս յապրիլ ամսոյ ի Ա. (1) և որէի ի Զ. (6), ի վանքս Մեծոփու** սուրբ Աստուածածնին գեղեցկաշէն տ[աճարին]։***

738

ՈՂԲ Ի ՎԵՐԱՑ ԽԱՉԵԼՈՒԹԵԱՆՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

Քեշիշյան, Ցուց. Ջմմառի 25****

354 բ Որ և զմեզ մաքրեսցէ Քրիստոս աստուած յամենայն մեղաց մերոց, նաև զՂրիմեցի Յակոբ վարդապետն,***** որ բազում աշխատու-

---

* 3—4 տառ. ջնջված լինելով չի վերծանվում։

** Վանքի անունը ջնջված է։

*** Այս նույն ձեռագրի վերջում Հակոբ Ղրիմեցին ընդօրինակել է նաև իր «Ցաղագս ազգականութեանց բաժանմանց» աշխատությունը, որը նույնպես շարադրել է Թովմա Մեծոփեցու խնդրանքով։ Այդ աշխատության կապակցությամբ հեղինակի գրած հիշատակարանի մի փոփոխակ, քաղելով Ղ. Փիրղալեմյանի «Նոտարք Հայոց» աշխատությունից, հրատարակել ենք սույն ժողովածուի 183 էջում (Հիշատակարան № 193), ենթադրաբար այն տեղադրելով 1416-ի թվաշարքում։

Այս ձեռագրի մեջ պահպանված Հակոբ Ղրիմեցու ինքնագիր հիշատակարանի տվյալով հաստատվում է, որ նա իր վերոհիշյալ աշխատությունը շարադրել է, իրոք, 1416 թվականին։

Ստորև տալիս ենք այդ ինքնագիր հիշատակարանի կարևոր մասը. «Գրեցաւ ի թվականութեանս Հայոց ՊԿԵ. (1416), ի վանքս Մեծոփու, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին։ Արդ, աղաչեմ զամենեսեան, որք ընթեռնոյք և կամ օրինակէք՝ մեղաւոր Ցակոբ վարդապետիս Ղրիմեցոյ աստուած ողորմի համեցէք և ծնողաց իմոց...»։

**** Ձեռագիրը ժողովածու է. Խաչելութեան ողբն ընդօրինակված է ձեռագրի 247ա—254բ էջերի վրա։

***** Հակոբ Ղրիմեցին վախճանվել է 1426 թվականին, ուստի այս հիշատակարանի գրությունը այդ թվականից առաջ պետք է եղած լինի։

թիւն կրեաց ի շինուﬓ ողբիս և զգրող սորա յիշեցէք ի մաքրափայլ
յաղօթս ձեր, ով ընթերցողք։

739

ԳԻՐՔ ՀԱՐՑՄԱՆՑ ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՑՒՈՅ

Լենինգրադ, Հանր. Գրադարան, АРМ. Н. С. 31

Գրիչ՝ Գրիգոր Ախալցխեցի.
վայր՝ Հերմոնի վանք

ա

388 բ ...Արդ, գրեցաւ սայ ձեռամբ յոգնամեղ և ախմար գրչի Գրիգոր
սուտանուն աբեղայի և գործով խաբեբայի, ի թվականութեանս Հայոց
տաւմարի յութհարիւրերորդի վաթսներորդի և ութերորդի (1419), ի
յաշխարհակալութեանն Ուսուֆին՝ Թուրքման պարոնին և ի կաթողի-
կոսութեան տէր Պաւղոսի։ Զոր յայսմ ամի ղմին կաթողիկոս Գրիգոր
անուն աքսորեցին ի յաթոռոյն, զոր մականուն Խանձող կոչիւր, և
զտէր Պաւղոս՝ Երուսաղէմայ եպիսկոպոս հարկեցին և հաստատեցին
կաթողիկոս։ Եւ եկն միւռոնն սուրբ և նամակն աւրհնութեան նորայ
յԱրևելս՝ ի յաշխարհս Հայոց։ Եւ ամենայն բաբունեաց պետք և բա-
բունիք և եպիսկոպոսք և քահանայք և իշխանք և ամենայն ազգս ու-
րախացան ի յանկուﬓ Խանձողին և ի նստիլն յաթոռն և ի հաստատիլն
տէր Պաւղոսի։ Բերկրեցաւ ամենայն ազգս Հայոց, զի էր ամենայնիւ
զարդարեալ նայ տեսականաւն և գործնականաւն, հոգեկան և մարմ-
նական առաքինութեամբ։ Եւ Վրաց ի թագաւորութեանն Աղէքսանդրի՝
որդւոյ Կոստանդիանոսի, զոր սպանաւ նայ ի ձեռն Ուսուֆ պարոնին,
որ էր Կոստանդիանոսն այն որդի Բագրատայ թագաւորի, և ի յա-
թափագութեանն Իվանէի, որդոյ Աղբուղայի։

Գրեցաւ գիրքս այս, որ կոչի Հարցմունք ի գաւառս Եղեգեաց, ի
վանքս, որ կոչի Հերմոնի, ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսավորչիս Գրի-
գորի, և սուրբ Յակոբայ սուրբ Նշանիս, և սուրբ բաբունեաց դամ-
բարանացս, որ աստ կան հանգուցեալ սուրբ Նշխարք նոցայ, և այլ
389 ա բազմահաւաք սր ‖ բոց, որք աստ կան հաւաքեալ։ Եւ ի հայրապետու-
թեան սուրբ ուխտիս և գաւառիս պարոն Տարսայիճին, որդւոյ Գու-
զուճին, որդոյ Իճանիկին, որդոյ Բուրթէլին։ Զի յայսմ ամի յոյժ ի նե-
ղութիւն, ի տառապանք և յաղքատութիւն անկաւ, զի նա, որ բոլոր
գաւառիս իշխէր, այժմ ոչ միոյ ագարակի կամ գեղջ ոչ կարէ իշխել
զի խլեալ և յափշտակեալ էին ի նմանէ զամենայն գեւղ և զքաղաք.
զվանք և զանապատ ի նմանէ. և նայ փախեալ և թագուցեալ էր ի
ծերպս վիմաց և ի մայրիս, մինչև այց արասցէ նմա տէր աստուած
և յառաջին փառսն և իշխանութիւնն դարձուսցէ զնայ։ Եւ ի հայրա-
պետութեան այսմ նահանգի տէր Ստեփանոսի, մականուն Իւանէի, որ-
դի պարոն Սմբատայ և եղբայր պարոն Բէշքէնի, զոր տէր աստուած
պահեսցէ զնոսայ ընդ երկայն աւուրս՝ հարազատովն իւր։ Եւ ի յա-
ռաջնորդութեան սուրբ ուխտիս եռամեծիս Յովհաննու բաբունեաց

պետիս, զի յայսմ ժամանակի փայլէր իբրև զարեգակն ի մէջ աստե-
ղաց, նմանեալ անուանակցացն Յովհաննու Մկրտչին և Յովհաննու
389 բ որդոյն Զեբեթեայ... զոր պահես || ցէ զսայ տէր աստուած բարձր փա-
ռաւք բարգաւաճ կենաւք ի կամս ողորմութեանն իւրոյ և յետ աս-
տեաց սուրբ վարդապետացն և անուանակցացն դասակից և պսակակից
արասցէ տէր աստուած՝ հանդերձ ծնաւղաւք և ամենայն արեան մեր-
ձաւորաւք։
Արդ, գրեցաւ սայ յիշատակ ինձ, և հոգևոր հաւրն և վարդապե-
տին իմոյ Մարուգէ կրաւնաւորի, և ծնաւղացն՝ հոգևորացն և մարմ-
նաւորացն։
Արդ, աղաչեմ զամենեսեան, որք հանդիպիք սմա կարդալով կամ
աւրինակելով յիշեցէք ի յաղաւթս ձեր զՄարգարէ կրաւնաւորն, զի
յոյժ երախտաւոր է մեզ, և զառաջին վարպետն իմ զՄկրաիչ քահա-
նայն, և զՎարդան, և զԿարապետ քահանայն, զի նոքա անյիշատակ
են և խեղճ. յիշեցէք աստուած ողորմայիւ և զհայրն իմ զՍարգիս և
զմայրն իմ զԽէրխաթուն, յիշեցէք յաղաւթս ձեր և զեղբարսն իմ զկեն-
դանիս՝ զԱստուածատուրն և զԱւետիսն...։
Այլ և կրկին յերես անկեալ աղաչեմ և համբուրեմ զսուրբ գար-
շապարստ ձեր, ո՛վ ընթերցողք և հանդիպողք այսմ գրոցս, յիշեցէք
զվերոյասացեալ զծնաւղսն մեր առհասարակ. և զիս՝ անպիտան և ախ-
մար գրիչս յիշեցէք աստուած-ողորմայիւ միով և մեղաց թողութիւն
խնդրեցէք և անմեղադիր լերուք, զի երեք ամ բոլոր գրիչ ի ձեռս չի
առել, ու սատանայ զիս ի պարսետ եդիր ու յաշխարհէ յաշխարհ ձգեց.
յետոյ աւգնութիւն յաստուծոյ հասաւ ու դարձոյց զիս ի յառաջին
հանգիստն յետ երեք ամին։ Յորժամ եկի վանքս Բ. (2) տարով յա-
ռաջ մորեխ մարախն զվաստակն կերաւ և յոյժ գառնութիւն հասաւ
արեելից աշխարհիս, զի երեք ամ հետ մի զմիոյ վաստակն կերաւ և
աւերեաց զաշխարհս։ Ու մինչև ի գրոց կէսս, որ կու գրէի միաբանա-
տուն ու սեղանատեղ կայր, յետոյ վանիցս տնտեսն գնաց ու վանից
սեղանատեղս աւերեցաւ ու երկպառակութիւնն ի միաբանքս անկաւ,
որ բամբասանք ու տրտունջն շատացաւ, ու եղան ամէնն ինքնագլուխ
խցւոր։ Ու ամէն խուց ունէին ու ես ոչ, ու ամէն հաց ունէին ու ես
ոչ, ու զվանիցս հացն վերայ իւրեանցն բաժանեցին ու ինձ ոչ տվին,
թէ նայ զտրիպ է, նրայ բաժին մի տէք, ու ամէնն մոնթ, սպասաւոր
ունէին ու ես ոչ, ու ամէնն սիրելի ունէին, որ հաց ու թաց կու բե-
րէին ու ինձ ոչ, ու ամէնն կու երթէին ի վարդապետի խուցն, ու-
տէին ու խմէին ու ես ոչ, ու վարդապետն զամէն մարդու քաղց գի-
390 ա տենէր ու զիմս ոչ, ու զամէն մարդ միաբանքն մին մին || տանէր ի
խուցն ու կերակրէր ու զիս ոչ. ու զամէն մարդու գոհ ու գանգատ
հարցանէր ու զիմս ոչ, ու զամէն մարդ մխիթարէր ու զիս ոչ, ու ես
նրայ սրբութեանն համար նստեալ էի* կու գրէի սոված ու քաղցած
ու գնի ոչ։ Տնտեսին գնալն մին ·գիրն Գ. (3) աւր հաց չկերայ ու ես

* Հապավված է այսպես՝ «նստլի»։

ուզեցի ոչ, մին գիրն Բ. (2) աւր անաւթի կացի ու ուզեցի՝ նա հաց տվին ոչ, ու մին աւր մինչև իրիկուն անաւթի կացի, մին խիար ընկաւ՝ զէն կերայ ոչ ու մենակ, մինչ յիրիկուն, գիր կու գրէի։ Երբ ի ժամ կու երթայի եզրարքն ինձ քէն ին արել, ի հետս խաւսէին ոչ, ու վաղւէնէ մինչ յիրիկուն մաւա վարդապետն դան դիշերուի՝ ես ի մաւան էի ոչ, ու շաբաթն մէկ հետ զաւրինակն կուզէր վարդապետն, թէ կու երթամ ու ես լմնել կտրէի ոչ, ու վարդապետին մեծ աշակերտն ինձ խիստ կու աւգնէր, կու երթէր մաւտ ի վարդապետն, թէ Ախալցխեցուն աւրինակ կու տաս ու ինձ ոչ։՛Եղբարցս աւգնութիւնն այս չափսս էր ու մարմնաւոր ուրախութիւնն ինձ ի յայս գրոցս գրելս այս չափ էր։ [Ու վարդապետն գրիեանք բաժնեց աշակերտացն Բ. (2) ու Գ. (3) ու ինձ մեկ մ' ոչ։ Աստուծոյ համար, ով որ դարիպութիւն չէ գնացել թող այլ չերթայ. զհոգու խոցն ի սատանայէ լեզուաւ ասել կարեմ ոչ։ Ու ճտնապարհ կայր ինձ գնալու ու միտքս հանգչէր ոչ. և զայս ամենայն վիշտս քաշել եմ ի գրոց գրելս ու մարգ գիտէր ոչ].* Մին այլ մեծ աշակերտն զմին փոքր աբեղա կու ծեծէր, թէ Գրիգորին Թուղթ յէ՞ր կու կոկես ու ի դուս ձգես ոչ։ Յետոյ արարիչն աստուած, որ զամենայն տարակոյս ի մարդոյ կու բառնայ ու զամենայն քաղց կու լնու. ու կերակրէ, յաբոյց մին բարի մարդ ու եղաւ ինձ հայր ու իւր կողակիցն ինձ մայր, մինչև զգիրքս լմնեցի տվին շալակով հանապազ հաց ինձ կու զրկէին, տացէ նոցա տէր աստուած զայն հացն, որ ուտեն ու այլ ոչ քաղցենան, դՋամալադին մոնթն ի խորին ծերութիւնն հասուցանէ։ Ու ես հէնց խեղճ ու մենակ, որ մէկ բարչ Ջրի բերող անգամ ոչ ունէի, բայց զաստուած աւգնական ունէի, ու կամաւն աստուծոյ սկսայ ու կարողութեամբ նորին ՀԴ. (74) աւրն վճարեցի։

Արդ, որք աւգտիք ի սմանէ վասն սիրոյն Քրիստոսի և յուսոյ արքայութեանն մի աստուած ողորմայիւ աւգնեցէք ինձ, զի կարող է աստուած ի ձեռն այլոց այլում ողորմութիւն առնել, զի և դուք լիջիք յայնմ ատենին, ուր բանք սպառին ու գործք թագաւորեն, և մեք և դուք ի մի բերան աւրհնութիւն և փառս տացուք անեղին աստուծոյ։

Ընդ նմին յիշեցէք զկազմաւղ գրոյս զԿարապետ կուսակրաւն աբեղայ զմանուկ կրաւնաւորն՝

Նմտնեալն Դանիէլի,
Այն, որ հոգոյն էր ցանկալի,
Աժխոյժ մտաւք խիստ գովելի,
Մատունք ձեռացն շնորհաւքն ի լի,
Որ մտանէր յեկեղեցի
Եւ շաւշափէր զբանն ի մարմնի,
Որպէս որդիքն Զեբեդի,
Եւ տեսանէր զտէրն մարմնով

---

* Ուղղաղիծ փակագծերի մեջ առնված հատվածն ավելացված է լուսանցքի վրա։

Պատարագեալ յեկեղեցի,
Որպէս երբեմն Մովսէսի
Երևեցաւ ի Սինայի,
Եւ զարգարէր մատեանս,
Որ ընթեռնուն յեկեղեցի.

Տացէ նմա տէր աստուած կեանք խաղաղական և պահեսցէ ընդ երկայն աւուրս և յետ աստեացս զինքն, զիւր ամենայն արեան մերձաւորաւքն, սուրբ կրաւնաւորացն դասակից արասցէ տէր աստուած, ամէն և եղիցի.

Բ

352 ա *Զմեղաւոր և անպիտան գրիչս՝ զ*Գրիգոր *սուտանուն արեղայ յիշեցէք յորժամ ընթեռնուք զսուրբ մատեանս, զի յոյժ վշտով գրեցի և դառնութեամբ, զի և դուք լիջիք յիշեալ առաջի աստուծոյ։*

740

ՑԱՑՍՄԱՒՈՒՐՔ

Լենինգրադ, Հանր. Գրադարան, АРМ. Н. С. 15

Գրիչ՝ Կարապետ
վայր՝ Վարձգ

ա

Աւարտեցաւ սուրբ գիրքս այս յամի ՊՀԶ. Թուականութեանս հայկազեան տոհմիս տումարի (1427), ձեռամբ յոգնամեղ և անարհեստ գրչի Կարապետ *մեղաւոր և ծոյլ երիցու և անարժան այսմ անուան և աստիճանի, ի խնդրոյ աստուածասէր տանուտրոջն* Յովանէսի... *յիշատակ անջինջ ի մէջ սուրբ եկեղեցոյ իւրն և ծնողաց իւրոց՝ բարեպաշտիցն և երկիւղածացն* Թաւաքալին *և* Ղրփչախին, *և կենակցին իւրոյ* Մըրուաթին, *և զաւակին իւրոյ* Սահակին՝ *փոխեցելոցն ի Քրիստոս և այլ ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց՝ կենդանեացն և հանգուցելոցն։*

... Որ և տացէ Քրիստոս աստուած այսմ փոխան... զձայնն երանական, թէ՝ Մուտ յուրախութիւն տեառն քո՝ Յովանիսին, *և ծնողաց նորին* Թաւաքալին *և* Ղրփչախին, *և եղբարցն* Յակոբին *և* Սանակին, *և քուերցն* Թավրէզ-Մէլէքին, Օրդու-Մէլէքին *և* Մըրուաթին, *և կենակցին իւրոյ* Մըրուաթին, *և զաւակին իւրոյ* Սահակին, *որ տարաժամ փոխեցաւ ի Քրիստոս և սուգ անմխիթար եթող* Յովանէսին:

Եւ արդ, ես՝ անպտուղս ի բարեաց, մեղանչականս յանմեղաց և անկատարս ի կատարելոց, անկարգս ի կարգաւորաց, տգէտս ի գիտնականաց և անարհեստս ի յարուեստագիտաց, անյիշելիս ի | | |

Բ

... Ողորմեա Քրիստոս աստուած Ամիր-Սարգսին, *որ զօրինակն շնորհեաց, ետ առաւել* Յովանէսին *և ծնողաց նորին, որ ստացաւ զգիրքս*

և եա ի դուռն սուրբ Նշանին Վարագայ, որք ընթեռնուք յիշեցէք և աստուած-ողորմի ասացէք։*

741

ԱԻԵՏԱՐԱՆ

Լենինգրադ, Արևելագիտության ինստիտուտ, Арм. В. 25

Գրիչ՝ Թովմա
Վայր՝ Մեծոփայ վանք

... Կրաւնաւորն զՍտեփաննոս...ետացաւ զսուրբ աւետարանս յիշատակ բարի հոգւոյ իւրոյ, և բարի ծնաւղաց իւրոց՝ Ներսեսին և Սաղդաթին՝ հանգուցելոցն ի Քրիստոս, և եղբաւր իւրոյ Էլէքսան կրաւնաւորին, և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց՝ կենդանեաց և հանգուցելոցն ի Քրիստոս, ամէն։

Եւ արդ, գրեցաւ սա յերկիրս Քաջբերունեաց, ի սուրբ մենաստանիս, որ կոչի Մեծոփայ վանք, ընդ հովանեաւ տիրամաւր սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Յակոբ հայրապետիս, և սուրբ վարդապետացս գերեզմանացս, որ աստ կան հանգուցեալ, և առ ոտս տիեզերալուր և աշխարհալոյս մեծ րաբունապետիս մերոյ Թովմայի և Մատթէոս կրաւնաւորի, որ հայրական գթով նախախնամէ զմեզ...։

Եւ ի մերոյ մեծ թվականիս Հայոց ութհարիւրերորդի եւթանասուներորդի և ութերորդի (1429), ձեռամբ անարժան, յոգնամեղ, մեղսաշաղախ, ծոյլ և անարի, փծուն և անարհեստ գրչի Թովմա սուտանուն կրաւնաւորի, զոր ոչ եմ արժանի այսմ գործոյ և աստիճանի, այլ ըստ բազում հայցման և պատկառանաց սուրբ եղբաւրս մերոյ Ստեփաննոս կրաւնաւորի ձեռն ի գործ արկի տխեղծ մատամբ և մեղաւոր անձամբ գրեցի տնարժան ձեռաւք իմովք։ Արդ... յիշեսջիք... զստացող սորա զՍտեփաննոս կրաւնաւորն և զԱլեքսան կրաւնաւորն զհանգուցեալն ի Քրիստոս և զՂազարբէկ միակեցն՝ զհարազատ եղբարքն իւր, և զծնաւղսն իւր զՆերսէսն ‖ և զՍաղդաթն՝ զհանգուցեալքն ի Քրիստոս, և զքուրն իմ զՇամշէն, և զորդին իւր զՅոհանէս քահանայն, և զՂազար դպիրն, և զամենայն արեան մերձաւորսն իւր...։

[Նա]և զհոգև[որ եղբայ]րն մեր զՆերսէս եպիսկոպոսն, որ բազում աշխատութեամբ աշխատեցաւ ի վերայ մեր յիշեցէք ի բարին... ընդ նոսին և զանպիտան գրիչս Թումա և զծնաւղսն իմ զՂազար մահդասին և զԱմբարն՝ զհանգուցեալքն ի Քրիստոս յիշեցէք ի սուրբ յաղաւթս ձեր...։

* Մանր և անհեաաքրքիր ու միօրինակ հիշատակագրությունններ գրիչը թողել է համարյա բոլոր վարքագրությունների վերջում։

742

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Լենինգրադ, Հանր. գրադարան, ADM. H. C. 34

Վայր՝ Խաղտեաց գաւառ, Բերդակայ վանք

... *Ցամի ութհարիւրերորդի եւթանասուներորդի և իններորդի թուականութեանս Հայոց նոր տումարի (1430), ի գաւառս* Խախտեաց, *ի հրեշտակաբնակ մենաստանս, որ կոչի* Բերդակայ *վանք, ընդ հովանեաւ սրբոյ Աստուածածնիս և սրբոյ լուսաւորչիս, ի հայրապետութեան տէր* Կոստ[անդնեայ] *և յեպիսկոպոսութեան գաւառիս* Բաբերդոյ *և* Դերջնայ *տէր* Աւեաեաց. *յուսամք յամենայն մեծն աստուած, որ զինքն անփորձ պահէ մինչև ի կէտ կոչման իւրոյ, հանդերձ իւր միաբան կրաւնաւորաւքն, ամէն։ Նաև զԲերդականս առաջնորդ՝ զ*Գրիգոր *հերպետն իւր միաբանաւքն անսասան պահէ։*

Ի յայսմ ժամանակի գրեցաւ ամենագովելի և գերահռչակելի սուրբ աւետարանս...։*

*Արդ, այսմ աստուածապատում և քրիստոսաւանդ տառիս ցանկացող եղեալ բարիոք և պատուական** հեզահոգի մայրն* Մարեայ՝ *գնեց զաւետարանս իւր յիշատակ և | | |****

743

ՇԱՐԱԿՆՈՑ

Լենինգրադ, Արևելագիտության ինստիտուտ, Арм. A. 38

Գրիչ՝ Յովանէս
վայր՝ Տփխիս

... *Գրեցաւ եղանակաւոր տառս ի թուաբերութեան հայկազեանս տումարի ՊՁԶ. (1437), ձեռամբ աստուածահաճոյ ընտրեալ և սուրբ կրաւնաւորի և քաջ փիլիսոփայի տէր* Սարգսի՝ *[աթոռա]կալի սուրբ Կաթուղիկէին քաղաքիս* [Տփխիս], *և աւարտեցաւ ձեռամբ բազ[մամեղ և անար]հեստ գրչի* Յովանէս *սուտանուն | | | ք]աղաքիս* Տփխիս, *ի հայրա[պետութեան տեառն* Կոս]տանդեա *և ի թագաւորութեան [Վրաց* Ալեքսա՞նդ]րեա, *ի լաւ և յընտիր աւրինակէ, ընդ հովանեաւ կամակատար սուրբ Աստուածածնիս և լուսակիր տաճարիս, ի խնդրոյ բարեմիտ, մաքուր և հեզ և կուսակրաւն ծաղկեալ ալեաւք քահանայի* Խաչատրոյ, *յիշատակ յաւիտենական հոգւոյ իւրոյ և ծնաւղաց իւրոց և ի վայելումն քուերորդւոյ իւրոյ մաքրամիտ քահանայի* Գալըսաի։

Արդ, որք հանդիպիք սմա ուսմամբ կամ աւրինակելով և կամ տեսանելով՝ յիշեսջիք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր զվերոյգրեալ ստացող սորին զԽաչատուր *կրաւնաւոր, հանդերձ աստուածասէր զարմիւքն.*

* *Բաց ենք թողնում 4 անհետաքրքիր էջ, ուր փառաբանվում է ավետարանը։*

** *Շարունակությունը գրված է այլ ձեռագրով։*

*** *Շարունակությունը խնամքով ջնջված է։*

իւրովք, և զԳալուստ քահանայն, և զհայրն իւր զՍարգիս, և զմայրն իւր զՀեղինէ, և զկենակիցն իւր զԴուխթար, և զամենայն արեան մերձաւորսն իւր, ընդ նոսին և զտէր Սարգիսն, զառաջին գրողն, և զիս զբազմամեղ և զանարհեստ գծագրողս...։

744

ՅԱՅՍՄԱՒՈՒՐՔ

Bulletin Arménologique, Beyrouth, 1953, էջ 135

Կազմող՝ Յոհանէս

...Կազմեցաւ Այսմաւուրքս [Լե]առնակողման վանացն Սուրբ Յովհաննու Մկրտչին, ձեռամբ Յոհանէս *սուտանուն աբեղայի, ի թվին ՊՂԷ. (1448)։ Արդ, աղաչեմ զամենեսեան որք հանդիպիք սմա, յիշեցէք ի Քրիստոս* զՅովանէս *աբեղայ, և* զԿիրակոս *միայնակեաց, և* զՏրապիզոնցի *մայրն, որ աւգնական եղան, և աստուած զձեզ յիշէ յիւր արքայութիւնն, ամէն։**

** Լրացման կարգով նշենք նաև, որ Հ. Քոսյանի «Բարձր Հայք», հատոր Բ., Վիեննա, 1926 Թ., աշխատությունից տեղեկություն ստացանք 1914 Թ. առաջ Կարինի Ջիթավողք գյուղի եկեղեցում գտնվող մի ավետարանի մասին, որն ընդօրինակված է եղել Այրարատեան գաւառի Երևան քաղաքում, Աւետիս երէց գրչի ձեռքով, ԸՃՋԲ. (1433) թվականին։*

ՑԱՆԿԵՐ

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ, ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ, ԱՌԱՐԿԱՅԱԿԱՆ ԵՎ ԱՅԼ

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Անձնանունների սույն ցանկում տեղ են գտել 1401—1450 թթ. հիշատակարաններում այլև-այլ առիթներով հիշված բոլոր անձնավորությունները։ Յուրաքանչյուր անվան դիմաց տրված են անհրաժեշտ տեղեկություններ տվյալ անձնավորության մասին՝ ի՞նչ առիթով է նրա անունը տեղ գտել հիշատակարանում, ե՞րբ և որտե՞ղ է հիշված նա և այլն։ Կարևոր դեր կատարած քաղաքական և կուլտուրական գործիչների մասին ցանկում մեջ բերված տվյալներն ավելի ընդարձակ են և, որոշ առումով, ստացել են ծանոթագրության բնույթ։ Ուստի ցանկից կարելի է օգտվել ոչ միայն այս կամ այն անձնավորության մասին ժողովածուի մեջ եղող տվյալների էջերը գանելու, այլև նրանց մասին կենսագրական ամենաանհրաժեշտ տվյալների հետ ծանոթանալու նպատակով։

Ցանկի ծավալը հնարավորին չափ կրճատելու նկատառումով, բազմիցս գործածվող մի շարք բառեր համառոտել ենք։ Ստորև նշում ենք այդ բառերը՝ իրենց կրճատ ձևերի հետ միասին։

ազգ.— ազգական
Աւետ. — Աւետարան
եպս — եպիսկոպոս
կր.— կրոնավոր
հգևր — հոգևոր
հնգցլ — հանգուցյալ
հշվ. — հիշված
պր.— պարոն
սբ — սուրբ
ստ.— ստացավ
վրդ.— վարդապետ
քհյ — քահանայ
օր.— օրինակեց, ընդօրինակեց

Ա

24—43

24—44

Գրիչներ

118. Հովիվ Տրապիզոնի Ամենափրկիչ վանքի, 1437 թ. — 482

119. Հղեր որդի Սարգիս վրդի, որ 1438 թ. Ախալցխայի պր. Ցակորի կոչվող վանքում օր. Աւետ. — 486

120. Արճէշում 1438 թ. Ճաշոցի օրինակ տվեց Հայրապետ գրչին — 490

121. Հորեղբայր Կեսարիայի արքեպս Յովանիսի, որ 1438 թ. ստ. Յայսմաւուրք — 491

122. Երեց, եղբ. Մովսէս քհյի, որ 1439 թ. Աւագ վանքում ստ. Յայսմաւուրք — 495

123. Դասագլուխ Աւագ վանքի, հգևր հայր Սիմէոն գրչի, հշվ. 1439 թ. — 495

124. Եպս., վանահայր Ծնանառճոյ վանքի, 1439 թ. — 498

125. Քհյ., ծաղկող և կազմող, 1439 թ. Լիմում կազմեց Աւետ., 1444 թ. Վանում ծաղկեց և կազմեց Աւետ. — 500, 569

126. Գրիչ, 1439 թ. Արգելանի վանքում օր. Աւետ. — 500

127. Գրիչ, 1439 թ. օր. Մաշտոց — 501

128. Մուսաբէկեանց, Կաթողիկոս Հայոց՝ 1439—1441 թթ.։ Կաթողիկոսական աթոռն էջմիածին տեղափոխվելուց հետո (1441 թ.)՝ Մուսաբէկեանցը շարունակում է կոչվել կաթողիկոս, բայց իշխում է միայն Կիլիկիոյ աթոռին — 502, 511, 517, 518, 529, 576, 641, 644, 648

129. Մակուեցի, Ջալալբէկեանց, կաթողիկոս հայոց (ըստ Օրմանյանի՝ 1443—1465 թվականներին)։ 1426 թ. գտնվում էր Թադէոս Առաքեալի վանքում (Մակվի մոտ), ուր զբաղված էր վերանորոգչական աշխատանքներով, 1441 թ. կոչվում է «աթոռակալ սրբոյն Թադէոսի», իսկ նույն թվականի մի այլ հիշատակարանում՝ հայրապետ էջմիածնի։ Կաթողիկոս է սկսում անվանվել 1443 թվականից — 353, 519, 522, 551, 560, 567, 568, 575, 584, 587, 604, 605, 606, 621, 637, 639, 640

130. Միաբան Մաղարդի վանքի, 1440 թ. — 504

131. Արենակից աշակերտ Ներսէս աբեղայի, որ 1440 թ. Մեծոփավանքում — Մատնավանքում օր. Աո. Սիմեցու Մեկն. Սաղմանացը — 508

132. Տեր, Բարսեղ աբեղայի ընկերակցությամբ, 1441 թ՝., 1000 դահեկան վճարելով, գերությունից ազատեց Ջհանշահի զորքերի կողմից Լոռիում գերի վերցված մի Աւետարան — 515

Գրիչներ

133. Եղբ. Մկրտիչի, որ 1441 թ. Աղթամարում սա. Աւետ. — 524

134. Որդի Կարապետ քհյի, որ 1441 թ. Տայշող գյուղում ստ. Մեսրոպ Վայոցձորեցու Պատմ. Ներսիսի — 525

135. Որդի Յովանիսի, վանահայր Երուսաղէմի Գաբրիէլ և Միքայէլ հրեշտակապետաց վանքի, 1441 թ. ստ. մի Յայսմաւուրք — 528

136. Պր., եղբ. Սերկևիլի գյուղի տեր պր. Շալուէի, 1442 թ. — 534, 536

137. Հայր Ճաշ-Մէլիքի, որ 1442 թ. Խլպաշի վանքում սա. Աւետ. — 540

138. Աբեղա, 1442 թ. ստ. Գր. Նարեկացու Մատեանը — 543

139. Մխիթարեանց, 1442 թ. Ղրիմո՞մ ստ. Ճաշոց — 543

140. Աբեղա, հգևր եղբ. Յովհաննէս գրչի, որ 1443 թ. օր. Ճաշոց — 558

141. Գրիչ, որդի Խաչիկի, 1444 թ. Աղթամարում օր. Յայսմաւուրք և Մաշտոց, իսկ 1449 թ.՝ Աւետարան — 570, 571, 572, 634

142. Ծաղկող, 1444 թ. Խարբերդում օր. Յայսմաւուրք — 576

143. Պր., որդի Գաւրգի-Մելիքի, եղբորորդի Թ. Մեծոփեցու, 1445 թ. — 586

144. Քհյ, ազգ. Թ. Մեծոփեցու, 1445 թ. —586

145. Համշենցի, միաբան Սեպուհ լեռան սբ Լուսաւորչի վանքի, 1445 թ. — 589

146. Համշիրաք եղբ. Գորգ գրչի, որ 1446-ից առաշ օր. Գր. Տթ. Գիրք Հարցմանցը — 600

147. Տեր, եղբորորդի Կիլիկիոյ կաթողիկոս Կարապետի, 1446 թ. — 603

148. Եպս. Հասրնքէֆոյ, 1446 թ. Արապկիրի սբ Փրկիչ վանքում ծաղկեց ու կազմեց մի Ճաշոց — 603

150. Եղբ. Մովսէս քհյի, որ 1447 թ. ստ. Աւետ. — 608

151. Որդի Ստեփանի, Աշնայ գյուղից, 1447 թ. իր եղբայրների հետ ստ. մի Ճաշոց — 610

152. Եղբ. Կարապետ քհյի, որ 1440-ական թթ. Մոկքում ստ. Գանձարան — 611

153. Ուշտունիքի Բերդաձոր վանքում 1447 թ. կազմեց մի Աւետ. — 614

154. Եպս., առաջնո՞րդ Ծառիկու վանքի 1447, 1448 թթ. — 615, 620

155. Վրդ., ուսուցիչ Ներսէս գրչի, որ 1447 թ. Ումրուքիլիսա գյուղում օր. Գանձարան — 616

Գրիգոր

156. Կր., եղբ. Յովանէս վրդի, որ 1448 թ. Արծկէում օր. Աւետ. — 619

157. Հայր Աղազարի, որ 1448 թ. Վանում ստ. Գանձարան — 619

158. Տնտես Ծառիկու վանքի, 1448 թ. — 620

159. Քհյ Ամիդ քղքի, 1449 թ. — 631

160. Եղբ. ոսկերիչ Յովանէսի, որ 1449 թ. Աղթամարում ստ. Աւետ.— 634

161. Տնտես Ապահոնեաց վանքի, 1449 թ. — 639

162. Վրդ. Բաղիշեցի, որդի Ամիրաղի, ԺԶ. գարում ստ. Յակոբ Ղրիմեցու Մկն. Տումարի աշխ. այն ձեռագիրը, որ օրինակվել էր 1425 թ. Ջագավանքում — 335 *

Գրիչ — Որդի Ներսէս քհյի, որ 1414 թ. Օշականում ստ. Ճաշոց — 162

Գօզալ — Դուստր Գրիգորի, թոռ տանուտեր Դաւթի, որ 1437 թ. Թացու գյուղում ստ. Աւետ. — 477

Գօրգի-Մելիք — Տե՛ս Գորգի-Մելիք

Դ

Դալալ — Ավելածու Կալաւու վանքի, 1410 թ.— 117

Դալար

1. Ազգ. Տերոմ գրչի, որ 1412 թ. Ոստանում օր. Աւետ. — 137

2. Հայր Գաւաշեցի պր. Մուղրիլի, որ ԺԵ.— ԺԶ. դդ. գերութիւնից ազատեց մի Աւետ. — 566

Դամուր — Հայր ոմն Տերոմի, որ նահատակվեց 1435 թ. — 453

Դամուր-Բուղայ — Կնոշ եզր. Առաքեալ քհյի, որ 1417 թ. ստ. Աւետ. — 205

Դայուք կամ Դաւուտ — Տե՛ս Ամիր-Դայութ

Դանարէկ — Եղբորորդի Մկրտիչ կր-ի, որ 1446 թվականին Բաղէշում ստ. Յայսմաւուրք — 592

Դարման — Որդի Գաւաշեցի պր. Մուղբիլի, որ ԺԵ.—ԺԶ. դդ. գերութիւնից ազատեց մի Աւետ. — 566

Դաւր — Քույր Զաքարե և Իվանե Զաքարյաններն, հիմնադրուհի Գօփյան իշխանական տան, ԺԳ. դար — 122

Դաւիթ

1. Անհաղթ — 394

2. Թագավոր վրաց (1346—1360). սրա արքունիքում սնվեց մանուկ Գր. Տաթևացին, իր եղբոր խնամակալութեան ներքո, որը, ըստ երևույթին, բարձր պաշտոն էր գրավում վրաց արքունիքում — 103 *

Դաւիթ

3. Կաթողիկոս Աղթամարի, եղբայր Զաքարիա կաթողիկոսի, որ նահատակվեց 1393 թվականին։ Ըստ Օրմանյանի, գահակալել է մինչև 1433 թ., բայց հիշատակարաններում վերջին անգամ հիշվում է 1431 թ.— 7, 8, 16, 17, 22, 26, 40, 43, 46, 47, 53, 66, 97, 113, 115, 117, 136, 147, 149, 152, 165, 166, 170, 177, 202, 203, 204, 216, 217, 220, 226, 227, 230, 231, 238, 243, 244, 247, 252, 265, 266, 268, 306, 309, 326, 342, 357, 374, 381, 397, 412, 580

4. Հայր Առաքել Սիւնեցու, հշվ. 1403 թ. — 34, 38

5. Ազգ. Կիրակոս քհյի, որ 1404 թ. Աղթամարում ստ. Մաշտոց — 47

6. Եպս, առաջնորդ Գամաղիէլի վանքի, 1407 թվականին — 67, 71

7. Որդի Գորգոյ, 1407 թ. 1100 դրամով գնեց մի Աւետ. — 83

8. Դպիր, հնգցլ եղբ. Կարապետ Վրացտանեցոյ, որ 1407 թ. Երուսաղէմում օր. Գր. Տթ. Գիրք Հարցմանցը — 85

9. Մշեցի, 1408 թ. գրավից ազատեց Տարոնի սբ Կարապետ վանքին պատկանող մի Աւետ. — 88

10. Որդի Թումայի, ուսուցիչ Յովանէս գրչի, հշվ. 1408, 1411, 1421 թթ. — 92, 127, 253

11. Հնգցլ եզր. Աբրահամ կր-ի, որ 1411 թ. Բագարանի Աղճաղալայ բերդում ստ. Աւետ. — 125

12. Միաբան Խիզանի Գամաղիէլի վանքի, հշվ. 1413, 1414, 1427 թթ. — 152, 169, 367

13. Հնգցլ հայր Սաղի սբ Սաեփանոս վանքի վանահայր Ոնոփրիոսի, հշվ. 1413 թ. — 154

14. Որդի Մոկաց Ողիմ գյուղի տանուտեր Մկրտիչի, որ 1413 թ. Ծպատայ վանքին նվիրեց մի արտ — 150

15. Եղբ. Սարգիս Թմոքուեցի գրչի, որ 1414 թ. Օշականում օր. Ճաշոց — 162

16. Աբեղա, 1418 թ. ստ. Աւետ. — 223

17. Քհյ, հորեղբայր Մելքիսեդի, որ 1421 թ. Սանահնում ստ. և ծաղկեց ու կազմեց մի Մանրուսմունք — 257

18. Եղբ. Մարտիրոս քհյի, որ 1420 թ. Սանահնում ստ. Աւետ. — 240

19. Միաբան Կտուցի սբ Խաչ վանքի, 1422 թ. — 296

20. Գրիչ, որդի Վարդանի, աշակերտ Սարգիս վրդի, 1423 թ. Այրիվանքում — Գառնիում

---

* Ստորև տալիս ենք այդ աշխատության հիշատակարանը, քաղելով № 7203 ձեռագրի 135բ էջից. «Դարձեալ ծանիր, զի յամի ծննդեան տեառն մերոյ Ցիսուսի Քրիստոսի ՌՆԽԱ (1441) թուին, և հայոց թուին էր ՊՂ (=1441), և լուսնագիրն էր ԺԷ (17), և գիր կիրակէին՝ այբն։ Ցորում ամի ես փրցուն գրիչս Աւգսէնդ արեղայս դրեցի զսա ի վայելումն համշիրակ եղբաւրն իմոյ Եսայիայ կրաւնաւոր քահանային՝ շինաւղի արուեստիս՝ քաջ տումարագիտի և աստեղաբաշխի...» (Ձեռ. № 7203, էջ 135բ)։

Հիշատակարանը, մեր մեղքով դուրս է մնացել ժողովածուից։

Կարապետ

Կարապետ

Կարապետ

Հ

Մ

Մարտիրոս

Յովհաննէս

40. Ճգնավոր, հգևր Հայր Ստեփանոս գրչի, որ ԺԵ. դարի սկզբին Տշող գյուղում օր. Ճառընտիր — 44
41. Երիտասարդ տարիքում վախճանված եղբ. Ստեփանոս Տշողցի գրչի, հշվ. 1417, 1419 թթ. — 44, 204, 226
42. Հայր Ղազարի և Ստեփաննոսի, որոնք ԺԵ. դարի սկզբին Տշող՞ում սա. Ճառընտիր— 45
43. Որդի վերոհիշյալ Ղազարի — 45
44. Պապ Կիրակոս քհյի, որ 1404 թ. Աղթամարում ստ. Մաշտոց — 47
45. Եպս, 1404 թ. ստ. Գրիգոր գրչի օրինակած հսկայական մեծության Ճառընտիրը — 48
46. Մեկն էր այն կրոնավորներից, որ 1405 թ. ազատեցին Գետարգելի սբ Նշանը և դրին Վարդ-Պատրիկի վանքում — 53
47. Գրիչ և կազմող, 1405 թ. Կոնկըռկայ գյուղում կազմեց Մաշտոց — 54
48. Փակակալ Տաթևի վանքի, 1406, 1411, 1422 թթ. — 58, 123, 292
49. Պատանյակ, ԺԵ. դարի սկզբներին սպասավորում էր Գրիգոր Ապարաներցի դըրչին — 62
50. Արիթարենց, 1409 թ. ստ. Աւետ. — 64
51. Պր., ամուսին Թուրվանդայ կնոջ, որ 1406 թվականին ստ. Աւետ. — 64
52. Գրիչ, որդի Պապի, 1406, 1413 թթ. Գորոփոսի սբ Թէոդորոսի և Ապահունեաց վանքերում օր. 2 Յայսմաւուրք և Գիրք Հարցմանց — 65, 146, 160
53. Եղբ. Շահմէլիքի, որ 1406 թ. Կոնթէր գյուղում ստ. Յայսմաւուրք — 65
54. Յովանէս կամ Յովէլ քհյ, որդի Մխիթարի, 1407 թ. Տաթևում ստ. Աւետ. — 77
55. Քհյ, եղբ. Թովմայ Մեծոփեցու, մհ. 1430 թվականին — 78, 101, 103, 135, 360, 451, 454, 455, 586
56. Աշխարհական, եղբ. Թովմայ Մեծոփեցու, հշվ. 1407—1435 թթ. — 78, 103, 135, 360, 451
57. Վրդ., «վերադիտող երկրիս Քաջբերունեաց», առաջնորդ Մեծոփայ վանքի, ուսուցիչ Թովմայ Մեծոփեցու, մհ. 1410 թ. (կամ մի տարի առաջ) — 79, 94*, 103, 104, 106, 125, 128, 359
58. Վրդ., 1407 թ. հշվ. որպես «համշիրակ եղբ.» Թովմայ Մեծոփեցու, 1410 թ.՝ որպես վրդ. Մեծոփայ վանուց, իսկ 1415—1445 թթ.՝ որպես եպս Քաջբերունիքի և առաջնորդ Մեծոփայ վանքի — 78, 105, 107, 108, 176, 241, 362, 380, 425, 451, 508, 587, 654
59. Գրիչ, 1407 թ. Տաթևում օր. Գր. Տթ. Մկն. Մտթ. աւետ. երկը — 81
60. Վրդ., գրիչ, որդի Խորիշխանի, 1407, 1415 թթ. Տաթևում օր. Գր. Տթ. Քարոզգիրք և Մկն. Մտթ. աւետ. երկերը — 82, 653
61. Ոմն գրիչ, 1407 թ. օր. Վարդան Արևելցու Մկն. Երգոց երգոյն աշխ. մի մասը. թերևս նույն գրիչը 1410 թ. օրինակեց նաև մի Ժողովածու — 83, 651
62. 1407 թ. վկա եղավ մի Աւետ. վաճառքի — 83
63. Որդի Գաւիթ երեցի, որ 1408 թ. Մուշում գերությունից ազատեց մի Աւետ. — 88
64. Որդի Պաւղոսի, գրիչ, 1408 թ. Ցիպնայ վանքում օրինակեց Գանձարան, 1411 թ. Մեծոփայ վանքում՝ Գր. Տթ. Քարոզգիրք, 1421 թ. Լիմ կղզում՝ Աւետ. — 91, 92, 127, 253, 254
65. Կր. գրիչ, որդի Ամիրի, 1408 թ. Ցիպնայ վանքում օր. Գանձարան — 92
66. Ազգ. Սարգիս գրչի, որ 1409 թ. Մեծոփայ վանքում օր. Գր. Տթ. Գիրք Հարցմանցը — 94
67. Գրիչ, որդի Յակոբի, 1409 թ. Մոկսի Կազթանց գյուղում, 1417 թ. Ջերմաձորի Ակոռոյ վանքում օր. Աւետարաններ — 95, 96, 202
68. Սարկավագ, որդի Թադէոս քհյի, 1409 թ. Մոկսի Կազթանց գյուղում ստ. Աւետ., իսկ 1425 թ. Ծպատայ վանքում՝ Շարակնոց— 95, 340, 341
69. Որդի ոմն գրչի, որ 1409 թ. ի վայելումն որդու օր. Գր. Տթ. Քարոզգիրք — 95
70. Որդի Ավրանի, 1409 թ. Աղթամարում ստ. Տօնական — 97
71. Քհյ, գրիչ, 1409 թ. Սամսոնում օր. ճառերի մի Ժողովածու — 99
72. Վրդ., աշակերտակից Թովմայ Մեծոփեցու, 1410 թ. Մեծոփայ վանքում Թովմայի հետ օրինակեց Գր. Տթ. Քարոզգիրք — 101, 104, 105
73. Գրագիր, աշակերտ Թովմայ Մեծոփեցու, վերջինիս կողմից հիշված՝ 1410 թ., 1415, 1427, 1428 և 1432 թթ. Մեծոփայ վանքում օր. Շարակնոց, Սարգիս Կունտի Մկն. Ղուկասու աւետ., Յայսմաւուրք և Ժամագիրք — 104, 105, 176, 360, 380, 423, 424
74. Գրիչ, 1410 թ. Երևանում մի էջ օրինակելով օգնեց Թ. Մեծոփեցուն, Գալուստ

Յավճաճճէս

Յավճաննէս

պետ վրդի, որ 1416, 1418 և 1421 թթ. ստացավ ձեռագրեր — 192, 223, 256

143. Հայր Ստեփանոս կր-ի, որ Խիզանում 1417 թ. ստացավ, իսկ 1420 թ. օրինակեց Ավետ. — 199, 247

144. Վրդ., հշվ. 1417 թ. Հաղբատում որպես մեծ բարունապետ — 201

145. Քհյ, որդի Մկրտիչի, ազգ. Յովհաննէս գրչի, որ 1417 թ. Ակոռոյ վանքում օր. Ավետ. — 202

146. Եղբ. Աստուածատուր գրչի ե ծաղկողի, 1417 թ. Ակոռոյ վանքում ծաղկեց Ավետ., 1418 թ. Ոշտունիքի սբ Վարգան անապատում՝ Մաշտոց, 1419 թ. Ոստանում օր. Ավետ., 1423 թ. Ովկագոմ գյուղում ստ. Ավետ., 1437 թ. Խլաթում օր. Ավետ., 1443 թ. նույնպես Խլաթում մի այլ Ավետ. — 203, 220, 227, 306, 472, 554

147. Գրիչ, 1418 թ. օր. Գր. Տթ. Քարոզգիրքը — 209

148. Եղբ. Յովսէփ վրդի, որ 1410-ական թթ. ստ. Գր. Տթ. Քարոզգիրք — 210

149. Կր., առաջնորդ Խառաբաստայ վանքի, եղբ. Կարապետ վրդի, 1418 թ. — 212

150. Տանուտեր, որդի Անդրիանոսի, 1418 թ. Վանում ստ. և նվիրեց Յատականց գյուղի եկեղեցուն մի Մաշտոց — 218

151. Հնգցլ եղբ. Կարապետ Աղթամարեցի գրչի, հշվ. 1418—1444 թթ. — 218, 260, 261, 420, 457, 473, 510, 573

152. Եղբ. Աստուածատուր գրչի, ուսուցիչ Յակոբ վրդի, հշվ. 1420 թ. Ոշտունիքի սբ Վարդանի անապատում — 220

153. Ամիրլուսենց, «փիլիսոփայ», Ոստան քաղաքի քահանաներից, մհ. 1419-ից առաջ — 221, 227

154. Հնգցլ ավագերեց Ոստանի սբ Աստուածածին եկեղեցու, հշվ. 1418, 1419 թթ. — 221, 227

155. Երկու նույնանուն քահանաներ Ոստան քղքում, հշվ. 1418, 1419 թթ. — 221, 227

156. Որդի Ստեփանոս քհյի, Ոստան քղքի քահանաներից, հշվ. 1418, 1419 թթ. — 221, 227, 228

157. Ոսկեփոր, որդի պր. Փաշի, եղբ. պր. Ջալարու, կոչվում է նաև Անւոյ, մհ. 1432 թ. օրինակել է Ճարակնոցներ ու Աստուածաշունչ, Ոհաննէս Թմոգուեցի և Մկրտիչ գրիչների կողմից հիշվում է որպես իրենց ուսուցիչ, ապրել ու գործել է Վրաստանում (Թմոգվիում) — 222, 302, 303, 355, 420, 534, 604

Յավճաննէս

158. Արքեպս Երզնկայի, հշվ. 1418, 1422 և 1439 թթ. — 222, 289, 496

159. Քհյ, որդի Դանիէլի, 1419 թ. Ցիպնայ վանքում ստ. Ավետ. — 224, 225

160. Քհյ, որդի Ստեփաննոսի, Տշող գյուղում ստ. Ճառընտիր — 226

161. Կր., որդի Իխտիարի, 1419 թ. Գառուագրակի վանքում ստ. Հարանց վարք — 231, 232

162. Երևանցի, միայնակյաց, 1419 թ. ինչ-որ տեղ թուղթ էր կոկում — 237*

163. Մեծահամբավ բարունի, առաջնորդ Գըարլկի վանքի (կոչված նաև Գուտըլկեցի), 1420-ից առաջ վերաշինել է Գատրկի, ինչպես նաև Վարդան զորավարի վանքերը — 238, 565, 573, 574

164. Մտերիմ Վարդան կր-ի, որ 1420 թ. Աղթամարում ստ. և նվիրեց Գատրկի վանքին մի Ավետ. — 238

165. Հայր վերոհիշյալ Վարդան կր-ի — 238

166. Հորեղբորորդի վերոհիշյալ Վարդան կր-ի — 238

167. Երեք նույնանուն միաբաններ Գատրկի վանքի, 1420 թ. — 239

168. Երկու նույնանուն միաբաններ Բերկրիի սբ Յուական որգւոյ վանքի, 1420 թ. — 242

169. Եղբ. Աստուածատուրի, որ 1420 թ. Կաֆայում ստ. Ավետ. — 245

170. Որդի Տերուն քհյի, 1420 թ. Խիզանում հայրը ստացավ Ավետ., իսկ 1424 թ. Յովաննէսն ինքը (արդեն՝ կրոնավոր) Եզեվանքում ստ. Ճարակնոց — 247, 321, 322

171. Կոչված նաև Ամիրշա, հյուսն, որդի Ավետիսի, 1421 թ. Ազէթում ստ. Ճաշոց — 249, 250

172. Եպս, առաջնորդ Վարագայ վանքի, հշվ. 1421—1448 թթ. — 251, 255, 259, 261, 266, 457, 536, 568, 584, 596, 612, 619

173. Կր., որդի Կիրակոսի, 1421 թ. Աղթամարում ստ. Ճաշոց, իսկ 1424 թ. Սըղգայ գյուղում՝ Գանձարան — 251, 322

174. Եղբ. վերոհիշյալ Յովհաննէսի — 251

175. Քեռորդի վերոհիշյալ Յովհաննէսի — 251

176. Հնգցլ հորեղբայր Թումայ գրչի, որ 1421 թ. Աղթամարում օր. Ճաշոց — 252

177. Կր., 1421 թ. Աղթամարում օգնում էր Թումայ գրչին թուղթ կոկելով — 252

178. Եպս, միաբան Լիմ մենաստանի, 1421 թ. — 253

179. Առաջնորդ Լիմ մենաստանի, 1421 թ. — 253

180. Միաբան Լիմ մենաստանի, 1421 թ. — 253

Յովհաննէս

348. Փակակալ Աղթամարի, 1441 թ. — 524
349. Երկու նույնանուն միաբաններ Աղթամարի վանքում, 1441 թ. — 524
350. Թո՞ռ Կարապետ քհյի, որ 1441 թ. Տշող գյուղում ստ. Մեսրոպ Վայոցձորեցու Պտմ. Ներսիսի Հայոց Հայրապետի երկը — 525
351. 1441 թ. Աղթամարում միջնորդ եղավ մի Ավետարանի օրինակման — 525
352. Գրիչ, որդի Կարապետի, 1441, 1450 թթ. Խլաթում օր. Ցայսմաւուրք և Ճաշոց — 526, 647
353. Քհյ, 1441 թ. իր որդի Յակոբ դպրի հետ միասին Սիւնիքում օրինակեց Ցայսմաւուրք — 526
354. Հայր Մարգարէ գրչի, որ 1441 թ. Մոկքի Աբրահամանց գյուղում, իսկ 1447 թ. Ռըշտունիքի Բերդաձոր վանքում օր. Ավետարաններ — 527, 613, 614
355. Հայր Երուսաղէմի Գաբրիէլ և Միքայէլ հրեշտակապետաց վանքի վանահայր Գրիգոր կր-ի, 1441 թ. — 528
356. Գրիչ, 1441 թ. ստ. մի Գանձարան-Մաշտոց — 530
357. Միաբան Սերկևիլի գյուղի վանքի, 1442 թ. — 534
358. Թմոգուեցի, գրիչ, աշակերտ Յովհ. Ոսկեփորի, 1442 թ. Սերկևիլի գյուղում օր. Տօնականն, կցելով նրան բովանդակալից և ընդարձակ հիշատակարան — 535, 536
359. Հնգցլ եղբ. Յոհաննէս վրդի, որ 1442 թ. Խիզանի Գամաղիէլ վանքում օր. Ճաշոց — 538
360. Գրիչ, Սեպուհ լեռան Գր. Լուսաւորչի վանքում 1442, 1445 թթ. օր. Սաղմոս և Ավետարան — 539, 589
361. Փակակալ Սեպուհ լեռան Գր. Լուսաւորչի վանքի, 1442, 1445 թթ. — 539, 589
362. Միաբան Խլպաշի վանքի, 1442 թ. — 539, 540
363. Քհյ, հգևր հայր Ոնոփրիոս գրչի, որ 1442 թվականին Խլպաշի վանքում օր. Ավետ. — 540
364. 1442-ից քիչ առաջ ստ. Ավետ. — 541*
365. Եպս, 1442 թ. վկա եղավ մի Ավետ. վաճառքի — 542
366. Ցրա, 1442 թ. վկա եղավ մի Ավետ. վաճառքի — 542
367. Քհյ, 1443 թ. Բաղէշում շարադրեց մի Ավետարանի օրինակման և ստացման մասին հիշատակարան — 545
368. Հնգցլ որդի Եսայու, որ 1443 թ. Բաղէշում ստ. Ավետ. — 545

Յովհաննէս

369. Հնգցլ որդի խոջա Վարդանի, որ 1443 թ. Բաղէշում ստ. Ցայսմաւուրք — 547, 548
370. Միաբան սբ Սարգսի դամբարան կոչված վանքի, 1443 թ. Նորոգեց մի Ավետարան — 549
371. Փակակալ սբ Սարգսի դամբարան կոչված վանքի, 1443 թ. — 549
372. Եղբ. Դաւիթ գրչի, որ 1443-ից առաջ օր. մի Ժողովածու — 550
373. Եղբ. պր. Մեծատան-որդւոյ, 1443-ից հետո ստ. մի Ժողովածու — 550
374. Տանուտեր որդի Մկրտիչի, 1443 թ. Խլաթում ստ. Ավետ. — 553, 554, 555
375. Եղբ. վերոհիշյալ Յոհանէսի (ինքը կոչվում է Յովանէս) — 553
376. Քհյ Խլաթի սբ Գէորգ զօրավարի եկեղեցու (°), 1443 թ. տանուտեր Յոհանէսից ստ. մի Ավետ. — 555
377. Տեր Յովան, նահատակվեց Մէլիք-Մահտի Ավզբէկցւոյ կողմից, 1443-ից առաջ (կեղծիք) — 559
378. Եղբ. Հայրապետ գրչի, քեռորդի Թումայ Մինասենցի, հշվ. 1444, 1445, 1447 թթ. — 564, 583, 609
379. Միաբան Գաւաշի Վարդան զօրավար վանքի, 1444 թ. — 565
380. Փափոսենց, Գաւաշի տանուտերերից, 1420-ից առաջ նպաստել է Գաւաշի Վարդան զօրավար վանքի վերաշինման գործին — 565
381. Պապ Մարտիրոս վրդի, որ 1444 թ. Վարագում ստ. Ավետ. — 568
382. Թո՞ռ Մկրտիչ կր-ի, որ 1444 թ. Վանում ստ. Ավետ. — 569
383. Հայր Վարդան գրչի, որ 1444 թ. Վանում օր. Ավետ. — 569
384. Եղբ. Գաւաշցի Քարիմի, որ 1444 թ. ստ. Մաշտոց — 571, 572
385. Որդի Առաքել քհյի, որ 1444 թ. Աղթամարում ստ. Ճաշոց — 572
386. Մեծ պապ Կարապետ գրչի, որ 1444 թ. Ոստանում օր. Գանձարան — 573
387. Հնգցլ միաբան Պըտըլկի վանքի, հշվ. 1444 թ. — 573
388. Միաբան Պըտըլկի վանքի, 1444 թ. — 574
389. Եպս, միաբան Պըտըլկի վանքի, 1444 թ. — 574
390. Փակակալ Պըտըլկի վանքի, 1444 թ. — 574
391. Աներ Մելքիսեթի, որ 1444 թ. Արղնիում ստ. Ավետ. — 575
392. Բրծոնց, որդի Բաղտասարի, Գաւաշցի,

Ներսէս

24—49

Սարգիս

Սիմէօն

4. Բաբռնապետ, աշակերտ Գր. Տաթևացու, մհ. 1428 թ., սովորել է Տաթևում (1403 թ. այնտեղ օր. Գիրք Հարցմանց, 1406 թ. Լծմ. Սաղմոսաց), 1419—1415՞ թթ. դասավանդել է Եղվարդի վանքում, եղել է Երուսաղէմում, դարձից հետո հաստատվել է Այրիվանքում, ապա՝ Զագավանքում, ամենուրեք ձգտել է ճգնավորական կարգեր հաստատել — 34, 58, 59, 60, 108, 143, 163, 172, 175, 310, 355, 560, 561, 562
5. ԺԵ. դարի սկզբներին Տշողում նպաստել է Ստեփանոս գրչին — 43
6. Եղբորորդի Յովհանէս (կամ Յովէլ) քհյի, որ 1407 թ. Տաթևում ստ. Աւետ. — 77
7. Կր., Թովմայ Մեծոփեցու և Գալուստ վրդի ընկերակցությամբ, 1410 Երևանում օր. Գր. Տթ. Քարոզգիրքը, մեռավ հենց նույն՝ 1410 թ. — 106, 107
8. Կր., 1410 թ. Ղրիմում օր. Գր. Տթ. Գիրք Հարցմանցը, 1420 թ. հիշվում է Քրիստոսատուր գրչի կողմից, որպես իր հգևր հայր — 109, 245
9. Գրիչ, 1410 թ. օր. Աւետ. — 109
10. Հնգցլ ամուսին Գարիանէի, որ 1412 թ. նվիրեց Հայտար գյուղի եկեղեցուն Ճաշոց — 140 *
11. Վրդ. 1412 թ. գործակցում էր Ստեփաննոս Փիր վրդին Ուշտունիքի սբ Յակոբ վանքի շինության աշխատանքներում, 1427 թ. դարձավ այդ վանքի առաջնորդ և վարդապետ, այդ նույն պաշտոնում հիշվում է նաև 1445, 1446 թթ. — 579, 580, 581, 582, 596
12. Քհյ, որդի Ղուկասի, որ 1413 թ. Վանում ստ. մի Աւետ. — 148
13. Եղբ. Եկեղեաց Սաղի սբ Ստեփանոս վանքի վանահայր Ոնոփրիոսի, 1413 թ. — 154
14. Ազգ. Յովաննիսի, որ 1413 թ. օր. Յայսմաւուրք — 159
15. Երեց, օգնեց Յովաննէս գրչին, որ 1413 թ. օրինակեց մի Յայսմաւուրք — 159
16. Փեսա Գրիգոր քհյի, որ 1414 թ. Կաֆայում ստ. Ճաշոց — 171
17. Կր., 1418 թ. Խորին անապատում ստ. Վարդան Այգեկցու առակները պարունակող մի ժողովածու — 211
18. Ճգնավոր, հշվ. 1419 թ. Գեղարքունիքում՝ Սարգիս եպս. գրչի կողմից — 229
19. Հայր Գրիգոր կր-ի, որ 1419 թ. Խիզանո՞ւմ ստ. գր. Տթ. քարոզգիրք — 235, 236
20. Կր., 1419 թ. սբ Յակոբի վանքում ստ. Բարսեղ գրչի օրինակած Քարոզգիրքը և Բառգիրքը — 236, 237
21. Միաբան Բերկրիի Յուսկան որդւոյ վանքի, 1420 թ. — 242
22. Եղբ. Աստուածատուրի, որ 1420 թ. Կաֆայում ստ. Աւետ. — 245
23. Գրիչ, 1421 թ. Մարմլա գյուղում օր. Աւետ. — 266
24. Դպիր, 1421 թ. կազմեց մի Աւետարան — 271
25. Գրիչ, որդի Ստեփանոսի, 1422 թ. Երզնկայում օր. Մաշտոց — 289, 290
26. Միաբան Կտցի սբ Խաչ վանքի, 1422 թ. — 296
27. Աբեղա, 1422 թ. Ղրիմո՞ւմ վաճառեց պրխութլուպէկին մի Աւետ. — 299
28. «Հոգևոր զաւակ» Ամասիայի առաջնորդ Մխիթար արքեպսի, 1424 թ. — 323
29. Մելտինցի, 1424 թ. Երուսաղէմում ծաղկեց մի ձեռագիր — 325
30. Հայր բազմարդյուն գրիչ Թումայ Մինասենցի, հշվ. 1425—1447 թթ. Աղթամարում — 327, 377, 564, 583, 609
31. Որդի Յովաննէսի, 1425 թ. Խարհոց գյուղում ստ. Աւետ. — 342
32. Քհյ, 1426 թ. Գռաստինք գյուղի մեծի ու փոքրի դրամական օժանդակությամբ գյուղի եկեղեցու համար գնեց մի Ճաշոց — 356
33. Միաբան Կոթիփորոյ վանքի, հշվ. 1427 թ. — 363
34. Քհյ, որդի Ուզբեկի, 1428 թ. Խութ գավառի Քեռուու գյղքղքում ստ. Աւետ. — 386
35. Միաբան Կաֆայի սբ Անտոնի վանքի, 1427—1428 թթ. լսում էր Սարգիս րաբունապետի դասախոսությունները Պորփիւրի և Արիստոտէլի աշխատությունների մասին — 390, 413
36. Հայր Ստեփանոս քհյի, որ 1430 թ. ստ. Աւետ. — 402
37. Կր., եղբ. Յովհաննէս աբեղա գրչի, որ 1431 թ. Կաֆայի սբ Գրիգորի վանքում օր. Շարակնոց — 415
38. Վրդ., 1431 թ. Գաւաշեցի Ստեփանոս վրդից 12 ֆլորիով գնեց մի Աւետ. (գուցէ նույնն է 1445 թ. Ոստանում հիշված «պատուական փիլիսոփայ» Սիմէոն վրդը) — 418, 585
39. Հայր Թումայ գրչի, որ 1432 թ. Ագուլեաց վանքում օր. Պատմագրերի ժողովածու — 423
40. Քհյ, եղբ. Յոհաննէս աբեղայի, որ 1432 թ. Երուսաղէմում ստ. Գանձարան — 430

Շարունակություն

կրկին ստացավ Նախկինում իրեն պատկանող Ավետարանը — 111

29. Վրդ., միաբան Մեծոփայ վանքի, հշվ. 1411, 1435 և 1440 թթ. (վերջին անգամ՝ որպես ուսուցիչ Ներսէս գրչի) — 128, 451, 454, 508

30. Գործավոր Մեծոփայ վանքի, 1411 թ. — 128

31. Վրդ., մականվամբ Փիր, Ուշտունիքի Բախվանից գյուղից, աշակերտ Յովհ. Որոտնեցու. Հռոմոց երկրում, ապա Երուսաղէմում շրջագայելուց հետո 1412 թ. վերադարձավ Ուշտունիք, բերելով թանկարժեք նվերներ՝ եկեղեցիներին ու վանքերին. վերաշինեց ու կառուցեց 10-ից ավելի եկեղեցիներ, որոնց թվում նաև սբ Յակոբի վանքը։ 1427 թ. դարձյալ գնաց Երուսաղէմ, ուր և վախճանվեց 1445-ից առաջ — 580, 581

32. Կր., 1412 թ. Աղթամարում, Յովանէսի հետ միասին, ստ. Ճաշոց — 135

33. Քհյ. որդի Սարգիս Ներկարարի, 1412 թ. Ոստանում ստ. Ավետ. — 136, 137

34. Սոկ (՞), հայր Ծերուն գրչի հոգևոր եղբ. Մարտիրոսի, հշվ. 1412 թ. Ոստանում — 137

35. Փիլիսոփայ, հնգցլ ուսուցիչ Թադէոս կր-ի, որ 1412 թ. ստ. և նվիրեց Մեծոփայ վանքին մի Ավետ. — 135

36. Եպս., առաջնորդ սբ Բարդուղիմէոսի վանքի, 1412 թ. — 136

37. Քեռի Ստեփանոս քհյի, որ 1412 թ. Ոստանում ստ. Ավետ. — 137

38. Ավաքերիցանց, գրիչ, 1412 թ. Սսում օր. Մանրուսմունք — 139

39. Հնգցլ քեռորդի Գետրոս աբեղայի, որ 1413 թ. Սաղի սբ Ստեփանոսի վանքում 300 դրամով նպաստեց մի ձեռագրի օրինակման գործին — 155

40. Գապ Յովաննէս գրչի, որ 1413 թ. օր. Յայսմաւուրք — 159

41. Որդի վերոհիշյալ Յովաննէս գրչի — 159

42. Աներ վերոհիշյալ Յովաննէս գրչի — 159

43. Ազգ. վերոհիշյալ Յովաննէս գրչի — 159

44. Կր., 1414 թ. սա. Յովսէփ գրչի օրինակած Ճաշոցը — 652

45. Ազգ. Կիրակոս քհյի, որ 1414 թ. Ոստանում ստ. Ավետ. — 166

46. Վրդ., առաջնո՞րդ Յուսկան որդւոյ վանքի, 1414 թ. — 170

47. Գրիչ, 1415 թ. Նարեկայ վանքում օր. Ավետ. — 176

Շարունակություն

48. Գր. Ստեփան, հայր Անդրէաս կր-ի, որ 1415 թ. Մեծոփայ վանքում ստ. Շարակնոց — 176

49. Տեր, հայոց հնգցլ «հովուապետներից», հշվ. 1416 թ. Սարգիս եպսի կողմից — 184

50. Քեռորդի Կիրակոս քհյի, որ 1416 թ. Վանում ստ. Մաշտոց — 189

51. Կր., որդի Յովանիսի, 1417 թ. Խիզանցում ստ. Ավետ. — 199, 201

52. Քհյ, հայր Կարապետ գրչի, որ 1418—1444 թթ. Վանում և Ոստանում օր. ձեռագրեր (հմմտ. նաև № 23 Ստեփանոսի հետ) — 218, 259, 261, 457, 473, 499, 510, 573

53. Նորընծա եպս խառաբաստի, քեռորդի Նախկին եպս Զաքէոսի, 1418 թ. — 213

54. Քեռի Մկրտիչ քհյի, 1418 թ. միջոցներ տրամադրեց իր քեռորդուն Յուսկան որդւոյ վանքում մի Ավետարան օրինակել տալու համար — 214

55. Կր., եղբորորդի Նիկողայոս գրչի, որ 1418 թվականին Վարագում օր. Գր. Տթ. քարոզգիրքը — 216

56. Տանուտեր, որդի Քրիստոսատուրի, 1418 թվականին ստ. և նվիրեց Ոստանի Ստ. Նավակայի եկեղեցուն մի Մաշտոց — 219, 221

57. Եպս, առաջնորդ Մոկքի սբ Գէորգ վանքի, 1418 թ. — 219

58. Ազգ. Աստուածատուր գրչի, որ 1418 թ. Ուշտունիքի սբ Վարդան վանքում օր. Մաշտոց — 220

59. Որդի Յովաննէս քհյի, որ 1418, 1425 թթ. Վանի շրջանում և Մոկքի Ծպատայ վանքում ստ. Մաշտոց և Շարակնոց — 219, 341

60. Որդի Ատոմի, Ոստան քղքի քահանաներից, 1418, 1419 թթ. — 221, 228

61. Որդի Աստուածատուր փիլիսոփայի, Ոստան քղքի քահանաներից, 1418, 1419 թթ. — 221, 228

63. Երկու նույնանուն քահանաներ Ոստան քաղաքում, 1418, 1419 թթ. (մեկը 1419-ին արդեն մեռած էր) — 221, 227, 228

64. Հայր Յովհանի, որ 1419 թ. Տշող գյուղում ստ. Ճառընտիր — 226

65. Ազգ. (եղբա՞յր) Մուրատշահի, որ 1419 թվականին Ոստանում ստ. Ավետ. — 227

66. Խոջա, Գաւաշի տանուտերերից, 1420-ից առաջ նպաստել է Գաւաշի Վարդան կորավոր վանքի վերաշինման գործին — 565

67. Արքեպս. Սիմեաց, առաջնորդ Տաթևի, «ի զարմէն Գուրթելեանց», որդի պր-

Ստեփանոս

106. Հայր Ղազարի (ի Վերին-Թլկանէն), որ 1427 թ. գնեց Աւետ. — 373
107. Եղբ. պր. Մկրտիչի, որ 1428 թ. Կողուց վանքում ստ. Ճառընտիր—Տօնական — 380
108. Գրիչ, որդի պր. Մկրտիչի, 1428 թ. Ոստանում օր. Քաղուածոյ մկն. աւետ. — 381
109. Ուսուցիչ Մովսէս Անգեղակութեցի գրչի, որ 1428 թ. օր. Աւետ. — 382
110. Առաջնորդ Այրիվանքի, 1429 թ. — 391
111. Աբեղա, միաբան Մանուէլի անապատի (Այրիվանքի մոտ), 1429 թ. — 391
112. Ե՞ղր. Մարտիրոս քհյի, որ 1429 թ. Կաֆայում ստ. Շարակնոց — 395
113. Միաբան Եզեգեաց անապատի, 1430 թ. նորոգեց ու կազմեց մի Աւետ., իսկ 1432 թվականին Աւետ. օրինակ շնորհեց Սարգիս գրչին — 397, 423
114. Քհյ, որդի Սիմէոնի, 1430 թ. ստ. Աւետ. — 402
115. Առաջնորդ Երեզ անապատի, 1431 թ. — 408
116. Քհյ, պատճառ եղավ, որ 1431 թ. Երերանի վանքում Յակոբ գրչին ընդօրինակի մի Հարանց վարք — 411
117. Լուսարար Կաֆայի սբ Անտոնի վանքի, 1431 թ. — 413
118. 1431 թ. դառնալով Կաֆայի սբ Անտոնի վանքի միաբան՝ նվիրեց վանքին ոչխարներ և կառուցեց շենքեր — 414
119. Եղբօրորդի Ատոմ աբեղայի, որ 1431 թ. սա. Ժողովածու — 416
120. Հայր Մկրտիչ Սսեցու, որ 1430-ական թթ. Բշնիում 250 դահեկանով վաճառեց Աւետ. — 421
121. «Հայրապետ», 1430-ական թթ. Բջնիում վկա եղավ մի Աւետարանի վաճառքի —422
122. Խոջա, 1432-ից տարիներ առաջ կառուցեց Տրապիզոնի սբ Փրկիչ վանքը — 427
123. Երուսաղէմի միաբաններից, 1432 թ. —429
124. Հնգցլ եղբ. Վասիլ գրչի, որ 1432 թ. օր. Մասունք Աստուածաշնչի — 431
125. Որդի Դանիէլ ծաղկողի և գրչի, հշվ. 1433 թվականին Ուրանց գյուղում և 1441, 1444 թվականներին Աղթամարում — 433, 524, 572
126. Եղբ. Ներսէս քհյի, որ 1433 թ. Ուրանց գյուղում ստ. Աւետ — 433
127. Հայր Յովանէսի, որ 1433 թ. Մոկքի Սուրբկանց գյուղում գնեց Աւետ. — 434
128. Եղբօրորդի վերոհիշյալ Յովանէսի — 434
129. 1433, 1440 և 1446 թթ. Ստեփանոս քհյ կամ աբեղա անունով մի գրիչ օրինակել է Աւետարան և 2 օրինակ Սարգ. Շնորհ. Մկն. կթղկ. թղթոց աշխատության (անհրաժեշտ տվյալներ այգ ձեռագրերի օրինակողներին նույնացնելու համար չըկան) — 437, 513, 600
130. Որդի Աղպուղայի, վանահայր Թոմայ առաքեալի վանքի (1434 թ.), ապա Գողթան վիճակի (1447 թ.) — 440, 604, 605
131. Որդի Ռըստակես երեցի, որ 1434 թ. Չմշկածագո՞ւմ դնեց մի Աւետ. — 443
132. Եղբօրորդի Աստուածատուր կր-ի, որ 1434 թվականին ստ. Սարգ. Շնորհ. Մկն. կթղկ. թղթոցը — 446
133. Գրիչ, 1434 թ. Խարտիշարի վանքում օր. Մաշտոց — 447
134. Երեց, աշակերտ Թովմայ Մեծոփեցու, 1435 թ. Մեծոփայ վանքի այլ միաբանների հետ փախավ Բաղէշ — 452, 454
135. Բրուտ, որդի Թումայի, 1435 թ. Վանում ստ. Աւետ. — 457
136. Եպս. Խարբերդի, 1435, 1444 թթ. — 458, 576
137. Որոտնեցի, 1435 թ. Լօվ (Լվով) քղքում, մի Ճաշոցի մեջ դրեց փոքրիկ հիշատակագրություն — 460
138. Քհյ Կրծանեցի, եղբ. Յոհանէս գրչի, որ 1436 թ. Կրծանիսում օր. Գանձարան — 462
139. Եղբ. Յովաննէսի, որ 1436 թ. Աղթամարում սա. Աւետ. — 463
140. Որդի Կարապետ գրչի, 1437 թ. Արճէշում օգնում էր Յայսմաւուրք օրինակող հորը, հշվ. նաև 1436 թ. Աղթամարում — 464, 474
141. Գրիչ, որդի Հէրապետի, 1436, 1446 թթ. Բաղէշում օր. 3 Յայսմաւուրք — 465, 592, 593
142. Կաթողիկոս Աղթամարայ՞, 1437 թ. — 477
143. Գր., որդի պր. Յովանէսի, 1437 թ. Տրապիզոնում ստ. Յայսմաւուրք — 481, 482
144. Ազգ. վերոհիշյալ պր. Յովանէսի — 481, 482
145. Գրիչ, 1437 թ. Անկիւրիայում օր. քարոզգիրք — 483
146. Եպս Բաղէշի, հշվ. 1435—1443 թթ., 1435 թվականին հյուրընկալեց Թովմայ Մեծոփեցուն և Մեծոփի փախստական միաբաններին — 452, 465, 487, 546
147. Երեց ոմն, հշվ. 1438 թ. Արճէշում — 490
148. Վանահայր Մելիտինէի սբ Գրիգոր վանքի, 1438 թ. — 491

Ստեփանոս

149. Որդի Սահակ քհյի, ա՞զգ. Դաւիթ դրչի, որ 1438 թ. Սեբաստիայում օր. Ճաշոց — 493

150. Թոռ Ներսէս քհյի, որ 1438 թ. Սեբաստիայում ստ. Ճաշոց — 493

151. Քհյ, եղբ. տանուտեր Յոհաննէսի, որ 1439 թվականին Ոստանում սա. Ճաշոց — 499

152. Միաբան Մաղարդի վանքի, 1440 թ. — 504

153. Եղբ. Վանեցի պր. Յովանէսի, որ 1440 թ. վաճառեց Աթանանց գյուղի քհյ Ատոմին նախկինում այդ գյուղին պատկանող Աւետարանը — 505

154. Քհյ, 1440—50-ական թթ. Աթանանց գյուղի Աւետարանում դրեց 2 հիշատակագրութլուն նվիրատումների և վերջին ստացողների անվանց հիշատակութլամբ — 506

155. Հայր Ներսէս աբեղայի, որ 1440 թ. Մեծոփավանքում — Մատնավանքում օր. Առ. Սիմեցու Մկն. Սահմանաց դրոց աշխատութլունը — 508,509

156. Արքեպս Մատնավանքի, 1440 թ. — 509

157. Քհյ, 1440 թ. իր վաղամեռիկ որդու հիշատակին ստ. և կազմել տվեց Մանրուսմունք — 512

158. Ազգ. ումն ստացողի, որ 1440 թ. ստ. մի Աւետ. — 513

159. Եպս, մորաքրոչ որդի Մկրտիչ քհյի, որ 1441 թ. Արճէշում ստ. Ճաշոց — 516

160. Հորեղբ. Մկրտիչ քհյի, որ 1441 թ. Արճէշում ստ. Ճաշոց — 516

161. Կր., եղբ. Մկրտիչի, որ 1441 թ. Աղթամարում ստ. Աւետ. — 524

162. Եղբ. Կարապետ կր-ի, որ 1441 թ. Խլաթում ստ. Յայսմաւուրք — 526

163. Արքեպս Արծկէի, 1442 թ. — 538

164. Միաբան Խլպաշի վանքի, 1442 թ. — 539, 540

165. Հայր Եսայու, որ 1443 թ. Բաղէշում ստ. Աւետ. — 545

166. Նկարիչ, 1443 թ. Աղչոց վանքում ծաղկեց մի Աւետ. — 552

167. Միաբան Գաւաշի Վարդան զօրավարի վանքում, 1444 թ. — 565

168. Քուերորդի Մկրտիչ կր-ի, որ 1444 թ. Վանում ստ. Աւետ. — 569

169. Քհյ, որդի Թումայի, 1444 թ. ստ. և նվիրեց Ոստան քաղքի Ստեփանոս Նախավկայի եկեղեցուն մի Յայսմաւուրք — 569, 570

170. Որդի Առաքել քհյի, որ 1444 թ. Աղթամարում ստ. Ճաշոց — 572

171. Հայր Առաքելի, որ 1444 թ. Աղթամարում ստ. Ճաշոց — 572

Ստեփանոս

172. Վանահայր Պըտըլկի վանքի, 1444 թ. — 573

173. Միաբան Պըտըլկի վանքի, 1444 թ. — 574

174. Հգևր եղբ. Տփխիսի Կաթուղիկէի առաջնորդ Սարգիս փիլիսոփայի, 1444 թ. — 575

175. Գաւաշեցի, միաբան Ուշտունիքի սբ Յակոբ վանքի, 1445 թ. — 582

176. Հայր Յակոբ կր-ի, որ 1445 թ. Ոստանում ստ. Ժամագիրք — 585

177. Որդի պր. Գաւրդի-Մելիքի, եղբորորդի Թ. Մեծոփեցու, 1445 թ. — 586

178. Որդի Ամիր-Մէլիքի, եղբորորդի Թ. Մեծոփեցու, 1445 թ. — 586

179. Պա՞պ Հազարբէկի, որ 1445 թ. Խլաթում ստ. Յայսմաւուրք — 586

180. Աբեղա, որդի Մխիթարի, 1445 թ. Արղնիում ստ. մի Սաղմոսարան — 590

181. Գրիչ, 1445 թ. Պրուսայում օր. Մաշտոց — 591 *

182. Սարկավագ, հնգցլ եղբ. Մկրտիչ Քուքենց կր-ի, որ 1446 թ. Բաղէշում ստ. Յայսմաւուրք — 594

183. Եպս. Կոռիկոսի, հշվ. 1446-ից առաջ — 600

184. Գրիչ, որդի Գուլաղիզի, 1447 թ. Աղթամարում օր. Ճաշոց — 609

185. Հայր Աշնայ գյուղի բնակիչ Թովմայ, Գրիգոր և Ղազար եղբայրների, որոնք 1447 թ. ստ. Ճաշոց — 610

186. Քհյ, հորեղբայր Դաւիթ կր-ի, որ 1440-ական թթ. Մոկքում ստ. Գանձարան — 611

187. Մեծ պապ Կարապետ քհյի, որ 1447 թ. Մոկքի Գինէկանց գյուղում ստ. Աւետ. 612

188. Միաբան Ոմրուքիլիսա գյուղի մոտ գըտնըվող սբ Լուսավորիչ վանքի, 1447 թ. — 616

189. Հնգցլ եղբ. Մկրտիչ Նաղաշի, հշվ. 1449 թվականին — 630

190. Հնգցլ եղբ. Յովսէփ աբեղայի, որ 1449 թ. Մկրտիչ Նաղաշից ստ. Աստուածաշունչ — 631

191. Կր., եղբ. Ներսէս եպսի, որ 1449 թ. Աղթամարում օր. Աւետ. — 633

192. Կր., հգևր եղբ. Մարտիրոս եպսի, որ 1449 թ. Կաֆայում ստ. Գր. Տթ. Լծմ. Սաղմոսաց — 641

193. Հայր վերոհիշյալ Մարտիրոս եպսի — 641

194. Երկու նույնանուն միաբաններ Խլաթի սբ Ստեփանոս վանքի, 1450 թ. — 647

195. Կր., Հաւիկ մականունով, միաբան Արծ-

Վարդան

29. Փիլիսոփայ, միաբան Լիմ անապատի, 1421 թ. — 253

30. Կր., իր մտերիմ Յովանէս գրչի հետ 1421 թվականին պատսպարվել էր Լիմ կղզում, օգնում էր վերջինիս թուղթ կոկելով. մահացավ մինչև ձեռգրի օրինակության ավարտումը — 253, 254, 255

31. Գրիչ, 1421, 1425 թթ. Ծպատայ վանքում օր. Աւետ. և Շարակնոց — 268, 340

32. Հայր Թումայ կր-ի, որ 1421 թ. Ծպատայ վանքում ստ. Աւետ. — 269

33. Հայր Յոհաննէս քհյի, որ 1423 թ. ստ. Յովհ. եպս Ոսկեփորի օր. Շարակնոցը — 303

34. Դպիր, եղբորորդի Յոհաննէս քհյի, որ 1423 թ. ստ. Շարակնոց — 303

35. Հայր Դաւիթ գրչի, որ 1423 թ. Այրիվանքում-Գառնիում օր. Մաշտոց — 304

36. Որդի՛ Հռիփսիմէի, որ 1423 թ. ստ. Աւետ. — 309

37. Դաստիարակ Ստեփանոս վրդի, որ 1423 թվականին անցնելով Կաֆայ ստ. մի Շարակնոց — 312

38. Եղբ. Յովաննէս կր-ի, որ 1424 թ. Եղեվանքում ստ. Շարակնոց — 321

39. Եպս Խիզանի, 1427 թ. — 367

40. Պր., որդի Պարոնի, 1420-ական թթ. և 1432 թ. Տրապիզոնում ստ. 2 Ճաշոց — 370, 427

41. Գրիչ, 1427 թ. Երուսաղէմում օր. Մկն. կթղկ. թղթոց (Տիրատուր գրչի հետ միասին) և Մկն. Մաթ. աւետ. (Թորոս և Գէորգ գրիչների հետ միասին) — 371, 372

42. Գրակապ (կազմարար), որդի Աւետիսի, 1427—1450 թթ. տարբեր վայրերում (Աղթամար, Տշող գյուղ, Արճէշ, Արջոնից վանք) կազմեց 6 ձեռագիր — 372, 373, 491, 512, 526, 637, 647, 648

43. Հայր Աբրահամ կր-ի, որ 1428 թ. Աղթամարում ստ. Աւետ. — 374, 376

44. Երկու նույնանուն միաբաններ Պատրիկի վանքում, 1428 թ. — 376

45. Հնգցլ միաբան Պատրիկի վանքի, հշվ. 1428 թ. — 377

46. Դրիչ, որդի Սամուէլ քհյի, 1430 թ. Խոսրովայ վանքում, 1447 թ. Մոկքի Գինէկանց գյուղում օր. Աւետարաններ — 397, 611, 612

47. Միաբան Կաֆայի սբ Անտոնի վանքի, 1431 թ. — 413

48. Հայր Սանահնի փակակալ Յովհաննէս վրդի, որ 1436 թ. Սաղմոսավանքում ստ. Մաշտոց — 466

49. Սարկավագ, աշակերտ Սանահնի առաջնորդ Յոհաննէս եպսի, 1437 թ. — 468

50. Եպս., հշվ. 1438 թ. (կամ քիչ հետո) Վարդխուպան գյուղում — 489

51. Մատնիչ, 1439 թ. (կամ քիչ առաջ) մատնեց Մշոյ Առաքելոց վանքի սրբությունները Մուշի քուրդ իշխանին — 497, 498

52. Հայր Ֆախրագինի, հշվ. 1440—50-ական թթ. որպես Աթանանց գյուղի Աւետարանի կրկին ստացողներից մեկը — 506

53. Գրիչ, որդի Յովանէսի, 1441, 1444 թթ. Վանում օր. Յայսմաւուրք և Աւետ. — 515, 568

54. Քեռու որդի Գուլփաշայ (կամ Փաշա-Մայր) մահգասու, որ 1441 թ. ստ. Աւետ. — 522

55. Եղբ. Յովանէս դրչի, որ 1441 թ. Խլաթում օր. Յայսմաւուրք —526

56. Միաբան Խլպաշի վանքի, 1442 թ. — 539, 540

57. Պր. և խոջա, մեծազգի տանուտեր, որդի Շահամիրի, 1443 թ. Բաղէշում ստ. Յայսմաւուրք — 546, 547, 548

58. Որդի Յովսէփ քհյի, որ 1443 թ. ստ. Ժամագիրք — Պատարագամատոյց — 557

59. Երկու նույնանուն Միաբաններ Գաւաշի Վարդան զորավար վանքի, 1444 թ. — 565

60. Հայր Գաւաշցի Քարիմի, որ 1444 թ. ստ. Մաշտոց — 571, 572

61. Մորաքրոջորդի և աշակերտ Թիփխիսի Կաթուղիկէի առաջնորդ Սարգիս փիլիսոփայի, 1444 թ. — 575

62. Հնգցլ հորեղբայր Թումայ Մինասենց գրչի, հշվ. 1428, 1445 թթ. — 377, 584

63. Տնտես Աւագ վանքի, 1445 թ. — 588

64. Կր., 1446 թ. Վանում ստ. Յայսմաւուրք — 596

65. Վրդ., հորեղբայր Աբրահամ կր-ի, որ 1446 թվականին Արճէշում ստ. Յայսմաւուրք — 600

66. Մականվամբ Մաքի, ուսուցիչ Իսրայէլ գրչի, որ 1447 թ. Մոկքի Փասավանք գյուղում օր. Ճաշոց — 610, 611

67. Հայր Դաւիթ կր-ի, որ 1440-ական թթ. Մոկքում ստ. Գանձարան — 611

68. Եղբ. Կարապետ քհյի, որ 1440-ական թթ. Մոկքում ստ. Դանձարան — 611

69. Ազգ. Կարապետ կր-ի, որ 1450 թ. Ցիպնայ վանքում ստ. Աւետ. — 644

70. Կր., 1450 — 60-ական թթ. հանձնեց Արծ-

ԱԶԳԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

ԺԵ․ դարում, ինչպես նաև նախորդ շրջանում ազգանունների գործածությունը հայոց մեջ բացառիկ երևույթ է եղել։ Այս կամ այն մարդուն նույնանուն այլ անձնավորություններից տարբերելու նպատակով մեծ մասամբ օգտագործում էին նրա ծննդավայրի կամ գործունեության հիմնական վայրի անունը։ Սույն ժողովածուի մեջ հրատարակված հիշատակարաններում մեծ թվով մարդիկ այդ հատկանիշով կոչվում են Մեծոփեցի, Աղթամարցի, Ղրիմեցի, Կաֆայեցի, Բաղիշեցի և այլն։ Իսկական ազգանուն (հնում ասում էին մականուն) կրող անձանց թիվը հիշատակարաններում շատ ավելի քիչ է, բայց եղածն էլ որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում հայոց ազգանունների պատմությունն ուսումնասիրելու տեսակետից։ Նկատի ունենալով վերոհիշյալը՝ նպատակահարմար գտանք կազմել նաև ազգանունների և մականունների ցանկեր։

Ազգանունների մի զգալի մասը կազմված է տվյալ անձնավորության հոր անվան միջոցով․ այսպես, օրինակ՝ Ծերենց (կամ որդի Ծերի), Մանգասարենց (կամ որդի Մանգասարի), Լիանոսենց (կամ որդի Լիանոսի) և այլն։ Սակայն կան նաև ոչ փոքր թիվ կազմող ազգանուններ, կազմված ոչ թե հոր, այլ տվյալ գերդաստանի պատմության մեջ կարևոր դեր կատարած որևէ նախորդի նվիրական անունով, այդպիսիք են օրինակ՝ Գուլթելեանց, Մինասենց, Ավաքերիցանց, Ավրամենց ազգանունները։ Կան նաև ազգանուններ՝ կազմված տվյալ գերդաստանի զբաղմունքի կոչումից (օր. Կոշկըրենց, Հիւսանորդի), ինչպես նաև՝ մականուններից (օր. Տանծիկենց, Բրծոնց, Խլոնց և այլն)։

ՄԱԿԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

*Սույն ցանկում, ըստ հնարավորին, աշխատել ենք համառոտակի ցույց տալ քիչ հայտնի վայրերի գտնված տեղը՝ միջնադարյան հայկական աշխարհագրական տերմինոլոգիայով։ Ցանկի մեջ տեղ են գտել ոչ միայն աշխարհագրական այն անունները, որոնք հիշատակարաններում գործ են ածվել որպես տեղանուններ, այլ նաև նրանք, որոնք գործածված են միայն (կամ նաև) որպես այս կամ այն անձնավորության ծննդյան կամ գործունեության վայրի անուն։ Օրինակ, հիշատակարաններում Ածղաւր բերդաքաղաքի մասին հիշատակություն չկա, սակայն հիշվում է Ոհանէս Ածղաւրեցի անունով մի գրիչ։ Նման ձևով գործածված տեղանուններից առաջ, Ցանկում, դրված են աստղանիշեր՝ այսպես՝ * Ածղաւր, * Աւիճանց և այլն։ Այն դեպքերում, երբ որևէ աշխարհագրական անուն հիշատակարաններում գործածված է և՛ որպես տեղանուն, և՛ որպես ծննդավայրի կամ գործունեության վայրի անուն (օր. Անի—Անեցի, Աղթամար—Աղթամարցի), ապա սկզբից տվել ենք այն էջահամարները, որոնցում աշխարհագրական տվյալ վայրը հիշված է իբրև տեղանուն, իսկ շարունակությամբ՝ փակագծերի մեջ՝ երկրորդ ձևով հիշված տեղանունների էջահամարները։*

Համառոտված են հետևյալ բառերը՝ գյուղ—գղ, քաղաք—քղք, գյուղաքաղաք—գղքղք։

Ա.

Բ

ԱՌԱՐԿԱՅԱԿԱՆ ՑԱՆԿ

ԱՐՀԵՍՏ, ՁԲԱՂՄՈՒՆՔ

ՏԻՏՂՈՍՆԵՐ, ՊԱՇՏՈՆՆԵՐ

ՕՏԱՐ ԲԱՌԵՐ

Ազըխ — (Թրք. «ազըգ») ուտելիք, կերակուր, պաշար — 290

Անասախ — (Թրք. «յասախ» բառից) անօրեն — 281

Անմըրուաթ — (Արաբ. «մուրվաթ» — գութ բառից) անգութ — 282

Անշաղաւաթ — (Արաբ. «շաֆաղաթ» բառից) անգութ, անխիղճ — 282

Ապլան — (Արաբ.) հիմար, ապուշ — 145

Ասախ — (Թրք. «յասախ») կարգ. օրենք — 282, 283

Բախիլ — (Արաբ.) նախանձոտ — 285

Բէհէշտ — (Պրսկ.) դրախտ — 514

Բօղչայ, պօղչայ — (Թրք.) կապոց — 345 *, 652

Բունիաթ դնել — (Արաբ.) հիմնադրել, սահմանել — 566

Դանուշման — (Պրսկ.) մուսուլման կրոնավոր օրենսգետ — 601

Դաւի, դաւէ — (Արաբ.) վեճ, վիճաբանություն — 8, 22, 28, 109, 126, 132, 150, 345, 469, 498, 612

Դաւլաթ — (Արաբ.) հարստություն — 353

Զահմաթ — (Արաբ.) նեղություն, չարչարանք — 386, 407, 548, 607

Ըզգակ — (Արաբ.) նյութական բարիք — 282

Թախտ — (Պրսկ.) գահ, թագավորական աթոռ — 52 *, 283, 484, 487, 546, 567, 580, 645

Թաման — (Թերևս Մնղլ. «Թուման» բառից) ըստ իշխանության վարչական բաժանման՝ նահանգ, երկրամաս — 484

Թամաշայ — (Արաբ.) օգտագործված է «դիտորդ» իմաստով — 422

Թաասուբիւն — (Արաբ. «թաասուբ») մոլեռանդություն, անհանդուրժողություն — 353

Թարխան անել — (Մնղլ. Թրք.) հարկերից ազատել — 337

Իլղար — (Թրք. Թաթար.) հեծելազորի սրընթաց արշավ — 461

Խաս անել — (Արաբ.) որևէ կալվածք ենթակա դարձնել արքունիքին — 337

Խարճ — (Արաբ.) ծախս — 345 *

Հիսար, խսար, ճսարել, խսարել, — (Արաբ.) բերդի, քաղաքի պաշարում — 52 *, 286, 287, 289, 314, 328, 329, 344, 376, 472, 602

Խըրըր — (Արաբ. «ղարար» բառից) որոշում, համաձայնություն — 28, 445

Կլայ — (Արաբ.) բերդ, ամրություն — 134, 530

Հաղ ու դաւ — (Արաբ. «հակկ-ե դաավա») վեճի իրավունք — 109

Հասայ — (Արաբ. «հիսսե») բաժին — 3

Հազար պաշ — (Պրսկ. «հազեր բաշ») եղի՛ր աչալուրջ, պատրաստ — 292

Հուքմ — (Արաբ.) հրաման — 198, 282

Ղաղայ — (Արաբ.) սրբազան պատերազմ — 52 *, 280

Ղապալայ — (Արաբ.) կալվածագիր — 550

Ղատէստան — (Արաբ. «ղատի» բառի հոգնակին) մուսուլման դատավոր — 628

Ղալ — (Արաբ.) խոստում — 198

Ղուպայ — (Արաբ.) գմբեթ — 629

Մահրում — (Արաբ.) զրկված — 363

Մուլք — (Արաբ.) անշարժ գույք, կալվածք, սեփականություն — 109, 475, 565, 580, 581, 582

Մլքեց — սեփականեց — 376

Մօլնա — (Արաբ.) մոլլա — 601, 602

Նաշխ — (Արաբ.) զարդ, զարդանկար — 629

Նաֆաղայ — (Արաբ.) ապրուստ, ռոճիկ — 626

Նիւսխայ անել — (Արաբ.) մի քանի տողով բացատրություններ գրել — 56

Շուքրանայ — (Արաբ.) շնորհակալության փոխարեն, այստեղ՝ վարձատրություն — 15

Ոխվ, ողբ, ողֆ, վախն — (Աղավաղումն է արաբ. «վակֆ» բառի) կրոնական հաստատությանը նվիրված կալվածք, գույք — 345, 449, 528, 580, 581

Պանք — (Իտլ.) բանկ — 414

Ջուֆտակ ու ֆրտ — (Արաբ.) զույգ ու կենտ — 129

Ռապատ — (Արաբ.) քաղաքի արվարձան — 443

Սաղվաթ — (Արաբ.) ուղարկել, փոխադրել — 345 *

ՕՏԱՐ ԲԱՌԵՐ

Սապապ լինել — *(Արաբ.) պատճառ դառնալ* — 402

Սինօռ — *(Հունարեն) սահման* — 345

Սուրաթ — *(Արաբ.) դեմք, կերպարանք* — 284

Տամահութիւն — *(Արաբ.) ագահություն, ընչաքաղցություն* — 345

Տարպայ — *(Արաբ. «դարաբա» — հարվածել բառից), այստեղ՝ անգամ, նվագ («երկու տարպայ» — երկու նվագով)* — 151

Քուլինայ — *(Արաբ. Թրք.) զուտ, մաքուր* — 629

ՑԱՆԿ

ՀՍՍՌ ՊԵՏ. ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ

(Համարական շարադասությամբ)

1	944	1524	2181	3456	4117	4818
69	962	1551	2184	3483	4151	4819
83	965	1569	2226	3484	4156	4826
101	976	1573	2229	3508	4157	4827
141	987	1587	2379	3525	4161	4829
184	994	1609	2382	3540	4163	4840
207	996	1616	2387	3555	4171	4841
225	1028	1665	2388	3556	4185	4846
231	1042	1693	2400	3578	4206	4866
287	1053	1701	2418	3588	4223	4873
354	1094	1716	2514	3670	4227	4876
358	1114	1718	2519	3713	4265	4915
380	1115	1771	2520	3714	4309	4921
530	1117	1849	2523	3716	4411	4922
582	1122	1925	2538	3790	4419	4923
599	1125	2014	2540	3802	4435	4928
601	1128	2037	2629	3806	4436	4931
639	1161	2063	2666	3862	4452	4958
732	1198	2064	2670	3863	4504	4960
744	1203	2065	2671	3874	4515	4963
753	1248	2072	2690	3876	4517	4971
763	1264	2074	2748	3923	4522	4977
769	1295	2076	2783	3930	4551	4979
813	1303	2077	2889	3936	4553	5114
817	1306	2117	2961	3955	4624	5118
845	1317	2130	3033	3584	4670	5133
847	1380	2137	3081	4004	4684	5163
856	1382	2142	3082	4009	4695	5172
898	1391	2143	3104	4019	4696	5175
917	1394	2144	3179	4041	4737	5196
918	1402	2148	3201	4060	4787	5199
921	1408	2152	3202	4072	4802	5223
936	1419	2167	3276	4097	4807	5232
939	1521	2177	3429	4107	4817	5240

ՑԱՆԿ ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ

5255	5543	5869	6324	7224	7857	8771
5285	5562	5871	6342	7263	7870	8775
5297	5568	5905	6350	7305	7873	8875
5328	5569	5917	6365	7362	8058	8904
5334	5574	5931	6368	7434	8076	8908
5355	5591	5951	6374	7446	8173	8933
5404	5597	5955	6399	7448	8188	8973
5405	5635	5972	6401	7463	8211	8979
5418	5647	6034	6403	7465	8242	9004
5435	5657	6050	6405	7592	8358	9087
5444	5667	6057	6430	7620	8410	9093
5510	5674	6108	6450	7686	8423	9222
5512	5707	6121	6792	7728	8429	9223
5514	5708	6122	6862	7740	8452	9247
5515	5727	6253	6969	7772	8590	9248
5521	5734	6255	7019	7833	8647	9402
5523	5740	6262	7043	7839	8689	9432
5530	5784	6283	7117	7849	8765	9450
5542	5798	6291	7203			

24–52

ՆԿԱՐՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Պատ. խմբագիր Բ. ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ
Հրատ. խմբագիր Հ. ԷԼՉԻԲԵԿՅԱՆ
Տեխ. խմբագիր Մ. ԿԱՓԼԱՆՅԱՆ
Կոնտրոլ սրբագրիչ Ա. ՇԱՂԳԱՄՅԱՆ

ՎՖ 10298 ԻՀԻ 183 Պատվեր 24 Հրատ. 1008 Տիրաժ 2000

Հանձնված է արտադրության 16/I 1954 թ., ստորագրված է տպագրության 4/V 1955 թ., տպագր. 55 1/3 մամուլ, հրատ. 69 մամուլ։ Գինը 29 ռ. 60 կ.

Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչության տպարան, Երևան, Աբովյան 124։

ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ ԵՎ ՈՒՂՂՈՒՄՆԵՐ

Էջ	Տող	Տպագրված է	Պետք է լինի
20	վ. 8	մեկսաներկ	մեղսաներկ
80	ն. 10	Այգ	Արգ
120	վ. 4	իմոց՝	իմոց,
150	վ. 11	Ողիմ	Ոգիմ
158	վ. 15	Մատացող՝ Յովաննէս	Գրիչ՝ Յովաննէս
188	ն. 16	(1510)	(1410)
198	ն. 15	զհումքն	զհուքն
231	վ. 8	Միլիմի	Մելիմի
233	վ. 15	Զաւտարեանն	զԱւտարեանն
259	վ. 9,10	[Զհա]յրն, զԱմիր-Ազանն*	զպարոն, զԱմիրաղայն
325	ն. 20	եղէն	եղեն
342	ն. 10—12	...զՇնոհոր, Զփոխեցեալքն յերկինս զՍիմէոնն Ու զՄինա...	...զՇնոհոր՝ Զփոխեցեալքն յերկինս, ԶՍիմէովն ու զՄինա...
351	վ. 18	[Հայ-]ապետ	[Կար]ապետ
304	ն. 19	զԹանկսուզ	զԹանկսուղ
411	վ. 5	Ալի[վ]ա՞ն	Մուլիվոն
419	վ. 9—10	...[անապա]աս ձե- ...Ծակորիս,	...[անապա]տս ...Ցակորիս, ձե-
445	վ. 3	Ասզսենզ	Աւոսենդ
530	ն. 8	զԸռել	Զըռել
501	վ. 18	զսուրբ	զնուրբ
580	ն. 10	...բարունապետին, և ու-ռուցչին, իմոյ Ամիր-Մելիմին,	...բարունապետին և ուսուց-չին իմոյ, Ամիր-Մէլիմին...

* Սխալը գալիս է Պետերբուրգի հայերեն ձեռագրերի նկարագրությանը նվիրված Ն. Մառի հոդվածից (տպ. ՀԱ, 1892, էջ 80—83)։ Ուղղում ենք ըստ ձեռագրի, որն անձամբ տեսանք 1954 թ. նոյեմբեր ամսին։